

અસ્વીકરણ: સ્થાનિક ભાષામાં અનુવાદિત આ ચુકાદા/હુકમનો હેતુ પક્ષકારોને તેમની ભાષામાં જાણકારી ઉપલબ્ધ કરાવવા માત્રનો છે અને તેનો અન્યથા ઉપયોગ થઈ શકશે નહિ. અન્ય તમામ વ્યવહારિક તેમજ સરકારી ઉદ્દેશો માટે મૂળ અંગ્રેજી ચુકાદો/હુકમ જ પ્રમાણિત અને માન્ય રહેશે.

DISCLAIMER: The translated judgement in vernacular language is meant for the restricted use of the litigant to understand it in his/ her language and may not be used for any other purpose. For all practical and official purposes, the English version of the judgement shall be authentic and shall hold the field for the purpose of execution and implementation.

=====

સંતોષ કુમાર સતીશભૂષણ બરિયાર

વીરુદ્ધ

મહારાષ્ટ્ર રાજ્ય

(ફોજદારી અપીલ નં. ૧૪૭૮/૨૦૦૫)

મે ૧૩, ૨૦૦૯

[એસ. બી. સિન્હા અને સિરિયાક જોસેફ, ન્યાયમૂર્તી શ્રી]

ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતા, ૧૯૭૩;

કલમો ૩૦૬, ૩૦૭ – સહઅપરાધીને માફી આપવાની ઓફર –
દિશાનિર્દેશ આપવાની સત્તા – ચર્ચા કરાઈ – કેસના તથ્યોના આધારે નિર્ધારિત
થયું: સેશન્સ જજ દ્વારા અપાયેલી માફી કાયદેસર અને માન્ય હતી.

દંડનિર્ધારણ:

મૃત્યુદંડ – અતિ વિરલમાં પણ અતિ વિરલ કેસો – વિશેષ કારણો –
ઉપશમક પરિબળો – ચર્ચા કરવામાં આવી – કેસના તથ્યોના આધારે નિર્ધારિત
થયું કે: મૃત્યુદંડ નોંધવા માટે કોઈ વિશેષ કારણો નથી અને ઉપશમક પરિબળો
એટલા પુરતા છે કે આ કેસને અતિ વિરલમાં પણ અતિ વિરલ શ્રેણીથી બહાર
રાખે – તેથી, આ એવો કેસ નથી કે જેમાં મૃત્યુદંડ ફરમાવવો જોઈએ –
મૃત્યુદંડના સ્થાને અપીલકર્તાને આજીવન કઠોર કારાવાસ ભોગવવાનો રહેશે –
ફોજદારી કાર્યવાહી સંહિતા, ૧૯૭૩, કલમો ૨૩૫(૨) અને ૩૫૪(૩) –
ભારતનું બંધારણ, અનુચ્છેદો ૧૪, ૨૧.

સિદ્ધાંતો:

સાવચેતીનો સિદ્ધાંત – સમપ્રમાણતાનો સિદ્ધાંત – તેની લાગુ પડતી.

આ અપીલોમાં, વિચારણા માટે ઉદ્ભવેલા મુખ્ય પ્રશ્નો નીચે મુજબ હતા:

(૧) શું સેશન્સ જજે સહઅપરાધી (પીડબ્લ્યુ૧) ને માફી મંજૂર કરીને
ગેરકાયદેસર રીતે વર્તન કર્યું હતું; અને

(૨) શું આ કેસ ‘અત્યંત દુર્લભમાંથી અત્યંત દુર્લભ કેસો’ ની શ્રેણીમાં આવે છે જેથી નીચલી અદાલતોને મૃત્યુદંડ ફરમાવવાનો અધિકાર પ્રાપ્ત થાય.

અપીલો નામંજૂર કરીને અને મૃત્યુદંડને આજીવન કઠોર કેદમાં રૂપાંતરિત કરીને, અદાલતે

નિર્ણિત: ૧.૧. સેશન્સ જજનો તા. ૩જી એપ્રિલ, ૨૦૦૨નો આદેશ દર્શાવે છે કે ન્યાયમૂર્તિ શ્રીે માત્ર તપાસ અધિકારીએ ક્ષમાદાન મંજૂર કરવાની અરજી (આંક પી-૭) અંગે પોતાનું મન લાગુ કર્યું હતું એટલું જ નહીં, પરંતુ સંબંધિત પ્રશ્નો પૂછીને અપીલકર્તાની પૂછપરછ પણ કરી હતી. તેથી, સેશન્સ જજે તા. ૩જી એપ્રિલ, ૨૦૦૨નો આદેશ માત્ર પી.ડબલ્યુ.-૧ દ્વારા ૧લી નવેમ્બર, ૨૦૦૧ના રોજ કરાયેલા કથિત કબૂલાતી નિવેદનના આધારે જ કર્યો નહોતો. તે યાંત્રિક રીતે કરવામાં આવ્યું નહોતું. જો કાયદા મુજબ દંડ પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૧૬૪ હેઠળ પી.ડબલ્યુ.-૧ દ્વારા કરવામાં આવેલા કબૂલાતી નિવેદનની નકલ મેજિસ્ટ્રેટ દ્વારા મોકલવી અથવા દંડ પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૩૦૬ની જોગવાઈઓનું પાલન કરવા માટે ઉક્ત સાક્ષીનું અલગ નિવેદન નોંધવું આવશ્યક ન હતું, તો તેણે પોતાની કબૂલાતમાંથી પાછો ફર્યો હતો કે નહીં તે પ્રશ્ન સંહિતાની કલમ ૩૦૭ હેઠળ સેશન્સ જજ દ્વારા સત્તાના ઉપયોગ સંબંધે વિશેષ પ્રાસંગિકતા ધરાવતો નથી. [ફકરો ૯] [૧૨૬-અ-૬]

૧.૨. મેજિસ્ટ્રેટે પોતાના પુરાવામાં સ્પષ્ટપણે એવો અભિપ્રાય વ્યક્ત કર્યો હતો કે પી.ડબલ્યુ.-૧ એ તેમને જણાવ્યું હતું કે સ્વીકારોકિત પાછી ખેંચવા માટેની ઉક્ત અરજી પર તેણે હસ્તાક્ષર કર્યા નહોતા. શક્ય છે કે ઉક્ત હકીકત ન્યાયિક અભિલેખોમાંથી પ્રમાણિત થતી ન હોય, જે કમિટલના આદેશ સાથે સેશન્સ જજને મોકલવામાં આવ્યા હતા, પરંતુ તે છતાં મેજિસ્ટ્રેટના નિવેદન પર અવિશ્વાસ કરવાનો કોઈ કારણ નથી. [પરિચ્છેદ ૯] [૧૨૬-ડી-એફ]

૧.૩. જો એવું માનવામાં આવે કે દરેક એકલેક મામલે માફી ફક્ત પ્રારંભિક તબક્કે જ આપી શકાય, તો ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૩૦૭ હેઠળ સેશન્સ જજને માફી આપવા માટે આપવામાં આવેલ સત્તા દરેક આશય અને હેતુ માટે નિષ્પ્રભ બની જશે. [પરા ૯] [૧૨૮-ઈ-એફ]

૧.૪. વર્તમાન કેસમાં, અપ્રૂવર ને માફી આપતા ન્યાયમૂર્તી શ્રીનો આદેશ કાયદેસર અને માન્ય છે. [પરા ૯] [૧૨૮-એફ-જી]

નારાયણ ચેતનરામ ચૌધરી અને અન્ય વીરુદ્ધ મહારાષ્ટ્ર રાજ્ય (૨૦૦૦) ૮ એસ.સી.સી. ૪૫૭, પર આધાર રાખવામાં આવ્યો.

રામપાલ પિઠવા રહીદાસ અને અન્ય વીરુદ્ધ મહારાષ્ટ્ર રાજ્ય ૧૯૯૪ સપ્લિમેન્ટ (૨) એસ.સી.સી. ૭૩, ભિન્ન ઠરાવાયું.

૨. ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૩૫૪(૩) અને કલમ ૨૩૫(૨) હેઠળ સજા નિર્ધારણની પ્રક્રિયાનું અસરકારક પાલન કરવા માટે પૂરતો વિવેકાધિકાર પૂર્વશરત છે. વિવેકાધિકારને કડક રીતે નિયંત્રિત કરવું સજા નિર્ધારણના સ્થાપક સિદ્ધાંતોના પણ વિરોધમાં જશે, કારણ કે તે સજા નિર્ધારણ કરતી અદાલતને ગુનો અને ગુનેગાર સંબંધિત વિવિધ પરિબલો, જેમ કે દોષારોપણક્ષમતા, સમાજ પર અસર, ગુનાની ગંભીરતા, ગુનાની પાછળનો હેતુ વગેરે, ઓળખી તેમને તોલવામાં અસમર્થ બનાવશે. [પરા ૧૧] [૧૨૯-એફ-જી]

બચન સિંહ વીરુદ્ધ પંજાબ રાજ્ય (૧૯૮૦) ૨ એસ.સી.સી. ૬૮૪, પર આધાર રાખવામાં આવ્યો.

રાજેન્દ્ર પ્રસાદ વીરુદ્ધ ઉત્તર પ્રદેશ રાજ્ય (૧૯૭૯) ૩ એસ.સી.સી. ૬૪૬; સાઈબન્ના વીરુદ્ધ કર્ણાટક રાજ્ય (૨૦૦૫) ૪ એસ.સી.સી. ૧૬૫ અને મિથુ વીરુદ્ધ પંજાબ રાજ્ય એ.આઈ.આર. ૧૯૮૩ એસ.સી. ૪૭૩ – પર આધાર રાખવામાં આવ્યો.

ફરમાન વીરુદ્ધ જ્યોર્જિયા, ૪૦૮ યુ.એસ. ૨૩૮ (૧૯૭૨); રેયેસ વીરુદ્ધ આર. (૨૦૦૨) યુ.કે.પી.સી. ૧૧ : ૧૨ બી.એચ.આર.સી. ૨૧૯; હ્યુઝ, આર. વીરુદ્ધ (સેન્ટ લુસિયા) (૨૦૦૨) યુ.કે.પી.સી. ૧૨; ફોક્સ વીરુદ્ધ ધ ક્વીન (૨૦૦૨) ૨ એ.સી. ૨૮૪; બોવે વીરુદ્ધ ધ ક્વીન (૨૦૦૬) ૧ ડબલ્યુ.એલ.આર. ૧૬૨૩ અને કોઅર્ડ એન્ડ ઓર્સ. વીરુદ્ધ ધ એટર્ની જનરલ (ગ્રેનેડા), (૨૦૦૭) યુ.કે.પી.સી. ૭, નો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો.

૩. એ સ્વીકારવામાં આવ્યું છે કે દુર્લભતમમાં દુર્લભ કેસ કયો ગણાય તે સંબંધિત કેસના તથ્યો અને પરિસ્થિતિઓના આધારે નક્કી કરવાનું હોય છે અને તે હેતુ માટે કોઈ કડક અને અચળ નિયમ નથી. કોઈ કડક માર્ગદર્શિકા નથી. પરંતુ દંડ નિર્ધારણ માટેની એક પ્રક્રિયા સૂચવવામાં આવી છે. આ પ્રક્રિયા સુરક્ષા ઉપાયો સ્વરૂપની છે અને દુર્લભતમમાં દુર્લભના સિદ્ધાંતને વ્યાપક રીતે આવરી લે છે. તેથી, તેનું વાચન અનુચ્છેદ ૨૧ અને ૧૪ સાથે કરવાનું છે. [પરા ૧૨] [૧૩૩-એ-સી]

સ્વામી શ્રદ્ધાનંદ @ મુરલી મનોહર મિશ્રા વીરુદ્ધ કર્ણાટક રાજ્ય ૨૦૦૮ (૧૦) સ્કેલ ૬૬૯, નો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો.

૪. ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૨૩૫(૨) અને ૩૫૪(૩) હેઠળ, સંપૂર્ણ સ્વરૂપની દ્વિભાગીય સુનાવણી કરવાની તથા જો અદાલત મૃત્યુદંડ ફટકારવા તરફ ઝુકે તો “વિશેષ કારણો” નો લેખાજોખો નોંધવાની ફરજિયાત જોગવાઈ છે. મૃત્યુદંડ અંગે સજા નિર્ધારણના વિશિષ્ટ પરિપ્રેક્ષ્યમાં, અને આ મુદ્દે બંધારણીય નિર્દેશ પૂર્ણ બળ સાથે લાગુ પડતો હોવાથી, સજા નિર્ધારણ કરતી અદાલત પર બંને જોગવાઈઓનું વ્યાપક પાલન સુનિશ્ચિત કરવાની ફરજ છે. બંને જોગવાઈઓનું સુક્ષ્મ અને કડક પાલન જરૂરી છે જેથી આ તબક્કે એકત્રિત અને સંકલિત કરાયેલ માહિતીના આધારે સજાની જાણકારીપૂર્વક પસંદગી કરી શકાય. [પરા ૧૩] [૧૩૩-સી-ઈ]

સાંતા સિંહ વીરુદ્ધ પંજાબ રાજ્ય, એ.આઈ.આર. ૧૯૫૬ એસ.સી. ૫૨૬; મલકિયાત સિંહ અને અન્ય વીરુદ્ધ પંજાબ રાજ્ય, (૧૯૯૧) ૪ એસ.સી.સી.

૩૪૧; અલાઉદ્દીન મિયાન વીરુદ્ધ બિહાર રાજ્ય, એ.આઈ.આર. ૧૯૮૯ એસ.સી. ૧૪૫૬; મુનિયાપ્પન વીરુદ્ધ તમિલનાડુ રાજ્ય, (૧૯૮૧) ૩ એસ.સી.સી. ૧૧; જુમ્મન ખાન વીરુદ્ધ યુ.પી. રાજ્ય, (૧૯૯૧) ૧ એસ.સી.સી. ૭૫૨ અને અંશદ અને અન્ય વીરુદ્ધ કર્ણાટક રાજ્ય, (૧૯૯૪) ૪ એસ.સી.સી. ૩૮૧, નો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો.

૫. આ તબક્કે તમામ સંબંધિત માહિતી નોંધવા માટે અદાલતે સક્રિય ભૂમિકા ભજવવી જ જોઈએ. ગુનાથી સંબંધિત કેટલીક માહિતી સજાની સુનાવણી પહેલાંના તબક્કામાંથી પણ સંકલિત કરી શકાય છે. આ માહિતીમાં ગુનાના સ્વરૂપ, હેતુ અને પ્રભાવ, દોષિત ઠરાવાયેલા વ્યક્તિની દોષિતતા વગેરે સંબંધિત પાસાઓનો સમાવેશ થશે. રજૂ કરાયેલ પુરાવાની ગુણવત્તા પણ એક સંબંધિત પરિબળ છે. [પરિચ્છેદ ૧૪] [૧૩૩-જી-એચ; ૧૩૪-એ]

બચન સિંહ વીરુદ્ધ પંજાબ રાજ્ય (૧૯૮૦) ૨ એસ.સી.સી. ૬૮૪, પર આધાર રાખવામાં આવ્યો.

“કાયદા આયોગનો જટિલો અહેવાલ”, નો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો.

૬. “અત્યંત દુર્લભમાંથી અત્યંત દુર્લભ કેસો” એ આ નિષેધાત્મક સિદ્ધાંતના ક્ષેત્રમાં આપવામાં આવેલ અતિસંકુચિત અપવાદરૂપ અવકાશ છે. આ અવકાશને “જ્યારે વૈકલ્પિક વિકલ્પ નિઃસંદેહ રીતે બંધ થઈ ગયો હોય” એવા અન્ય એક શરતી મર્યાદાથી પણ નિયત કરવામાં આવ્યો છે. તેથી, તાત્પર્ય એ છે કે અત્યંત

દુર્લભમાંથી અત્યંત દુર્લભનો સિદ્ધાંત મૃત્યુદંડ ફટકારવા ઉપર વ્યાપક પ્રતિબંધ મૂકે છે, અને તે માત્ર ત્યારે જ દૂર થઈ શકે જ્યારે કેસના તથ્યો દ્વિગુણ અર્હતા સફળતાપૂર્વક પૂર્ણ કરે, અર્થાત્ ૧. કે કેસ અત્યંત દુર્લભમાંથી અત્યંત દુર્લભ શ્રેણીમાં આવે છે ૨. અને કેસના તથ્યોમાં આજીવન કેદનો વૈકલ્પિક વિકલ્પ સ્પષ્ટપણે પૂરતો સાબિત થતો નથી. અત્યંત દુર્લભમાંથી અત્યંત દુર્લભનો સિદ્ધાંત કલમ ૩૫૪(૩) ના અમલમાં માર્ગદર્શક તરીકે કાર્ય કરે છે અને આ નીતિને દૃઢપણે સ્થાપિત કરે છે કે આજીવન કેદ એ નિયમ છે અને મૃત્યુદંડ એ અપવાદ છે. વ્યાખ્યાના કાયદાનો સ્થિર સિદ્ધાંત એ છે કે અપવાદોની સંકીર્ણ રીતે વ્યાખ્યા કરવી જોઈએ. તેવી સ્થિતિમાં, જો અદાલત મૃત્યુદંડને અનુકૂળ દંડ તરીકે પસંદ કરે, તો અત્યંત દુર્લભમાંથી અત્યંત દુર્લભના સિદ્ધાંતમાં અંતર્નિહિત અપવાદો સંતોષાય તે માટે તથ્યોનું નિષ્પક્ષ મૂલ્યાંકન કરવાની અસાધારણ જવાબદારી અદાલત પર આવે છે. કોઈ કેસ અત્યંત દુર્લભમાંથી અત્યંત દુર્લભ શ્રેણીમાં આવે છે એવા નિષ્કર્ષ સુધી પહોંચાડતું પૃષ્ઠભૂમિ વિશ્લેષણ ન્યાયિક કડકતા અને સંપૂર્ણતાના સર્વોચ્ચ ધોરણોને અનુરૂપ હોવું જ જોઈએ, કારણ કે જે માપદંડનું વિશ્લેષણ કરવામાં આવે છે તે અતિસંકુચિત અપવાદ છે. કોઈ વિષયના અત્યંત દુર્લભમાંથી અત્યંત દુર્લભ પાસા અંગેનો નિષ્કર્ષ, ગુના તથા ગુનેગાર બંને સંબંધિત ઉગ્રકરણકારી અને શમનકારી પરિસ્થિતિઓની ઓળખ અનિવાર્ય બનાવે છે. [પરા ૧૫] [૧૩૫-સી-જી]

રાવજી ઉપનામ રામ ચંદ્ર વીરુદ્ધ રાજસ્થાન રાજ્ય, (૧૯૯૬) ૨ એસ.સી.સી. ૧૭૫; શિવાજી @ દાદા શંકર અલહટ વીરુદ્ધ મહારાષ્ટ્ર રાજ્ય, એ.આઈ.આર.

૨૦૦૯ એસ.સી. ૫૬; મોહન અન્ના ચવાણ વીરુદ્ધ મહારાષ્ટ્ર રાજ્ય (૨૦૦૮) ૧૧ એસ.સી.સી. ૧૧૩; બન્ડુ વીરુદ્ધ ઉત્તર પ્રદેશ રાજ્ય, (૨૦૦૮) ૧૧ એસ.સી.સી. ૧૧૩; સુરજા રામ વીરુદ્ધ રાજસ્થાન રાજ્ય, (૧૯૯૬) ૬ એસ.સી.સી. ૨૭૧; દયાનિધિ નિસોઈ વીરુદ્ધ ઓડિશા રાજ્ય, (૨૦૦૩) ૯ એસ.સી.સી. ૩૧૦; ઉત્તર પ્રદેશ રાજ્ય વીરુદ્ધ સત્તન @ સત્યેન્દ્ર અને અન્ય, ૨૦૦૯ (૩) સ્કેલ ૩૯૪, નો સંદર્ભ લેવામાં આવ્યો.

૭.૧. બચ્ચન સિંહે સૂચવ્યું હતું કે મૃત્યુદંડને અંતિમ ઉપાયરૂપ સજાના રૂપે ત્યારે પસંદ કરવો, જ્યારે આજીવન કેદની વૈકલ્પિક સજા નિષ્ફળ સાબિત થવાની હોય અને કોઈ હેતુ સિદ્ધ કરતી ન હોય; મૃત્યુદંડ ગુણાત્મક રીતે અન્ય પ્રકારની સજાઓથી અત્યંત ભિન્ન સ્થાન ધરાવે છે. તે તેની સંપૂર્ણ અપરિવર્તનીયતા કારણે અનન્ય છે. કેદ, આજીવન હોય કે અન્યથા, દંડનિર્ધારણના એકથી વધુ હેતુઓ સિદ્ધ કરવાની સંભાવના ધરાવે છે. ભયપ્રેરણા, અક્ષમકરણ, પુનર્વસન અને પ્રતિશોધ — આ બધાં હેતુઓ વ્યાપક દંડનીતિના પરિપ્રેક્ષ્યમાં આ સજાને યોગ્ય પ્રમાણમાં ગોઠવીને વિવિધ સ્તરે આગળ વધારી શકાય છે. પરંતુ મૃત્યુદંડ અંગે એ જ વાત સાચી ઠરતી નથી. દોષિતને પુનર્વસિત થવાની અને સુધરવાની સંભાવનાનો તે સંપૂર્ણ ઇનકાર કરે છે, એટલા માટે તે અનન્ય છે. તે જીવનનો અંત લાવે છે અને તે દ્વારા અસ્તિત્વને સમાપ્ત કરે છે; તેથી જીવન સાથે સંબંધિત તમામ બાબતોનો અંત લાવે છે. આ બે સજાઓ વચ્ચેનો મોટો તફાવત છે. તેથી, મૃત્યુદંડ ફરમાવતા પહેલાં આ બાબતનો વિચાર કરવો અનિવાર્ય છે. “રેસ્ટ ઓફ રેર” નો સિદ્ધાંત મૃત્યુદંડ અને આજીવન કેદની વૈકલ્પિક સજા વચ્ચેના આ

તફાવત તરફ સંકેત કરે છે. અહીં સંબંધિત પ્રશ્ન એ રહેશે કે કેસના તથ્યો અને પરિસ્થિતિઓમાં સજા તરીકે આજીવન કેદ નિર્ણયક અને સંપૂર્ણપણે કારણશૂન્ય ઠરશે કે કેમ? આજીવન કેદને સંપૂર્ણપણે નિષ્ફળ માત્ર ત્યારે જ કહી શકાય, જ્યારે સુધારણા હેતુ સિદ્ધ થવો અશક્ય ગણાવી શકાય. તેથી, “રેસ્ટ ઓફ રેર” સિદ્ધાંતના બીજા અપવાદને સંતોષવા માટે, અદાલતે સ્પષ્ટ પુરાવા દર્શાવવા પડશે કે દોષિત કોઈપણ પ્રકારની સુધારાત્મક અને પુનર્વસન યોજનાને માટે યોગ્ય નથી. આ વિશ્લેષણ કડકતા સાથે માત્ર ત્યારે જ થઈ શકે, જ્યારે અદાલત અન્ય પરિસ્થિતિઓ સાથે ગુનેગારને સંબંધિત પરિસ્થિતિઓ પર પણ ધ્યાન કેન્દ્રિત કરે. આ સહેલાઈથી ઉપસાવી શકાય એવો નિષ્કર્ષ નથી; પરંતુ બચ્ચન સિંહે “રેસ્ટ ઓફ રેર” સિદ્ધાંત રજૂ કરીને માપદંડ અત્યંત ઊંચો નક્કી કર્યો છે.

[પરા ૧૬] [૧૩૭-ડી-એચ; ૧૩૮-એ-ડી]

૭.૨. બચ્ચન સિંહે અતિદુર્લભમાં અતિદુર્લભના સિદ્ધાંતનું પ્રતિપાદન કરતી વખતે, સજા નિર્ધારણ કરતી અદાલત અને અપિલીય અદાલતની ભૂમિકા તથા જવાબદારી અંગે અલગથી વિચાર કર્યો નહોતો. તે બાબતમાં, આ અદાલતે વડી અદાલત અને સર્વોચ્ચ અદાલત માટે કોઈપણ પુનર્વિચારના ધોરણો નિર્ધારિત કર્યા નહોતા. આવી પરિસ્થિતિમાં, તમામ અદાલતો, ભલે તે નીચલી અદાલત હોય, વડી અદાલત હોય કે આ અદાલત હોય, તે therein નિર્ધારિત કરવામાં આવેલ અનુપાતનું કડકપણે પાલન થાય તેની ખાતરી કરવા માટે બંધાયેલ છે. અદાલતો દ્વારા કડકતા અને ન્યાયસંગતતાના સમાન ધોરણોનું પાલન કરવાનું

રહે છે. જો કંઈ હોય, તો મૃત્યુદંડના કેસોમાં જવાબદારીનું ઉલટું પિરામિડ લાગુ પડે છે. [પરા ૧૭] [૧૪૦-બી-ડી]

૭.૩. સામાન્ય રીતે અને વિશેષ કરીને મૃત્યુદંડના સંદર્ભમાં એવું નિરીક્ષણ કરવામાં આવ્યું છે કે ફૂર અને જઘન્ય સ્વરૂપના ગુનાઓમાં સજા નિર્ધારણ સૌથી મોટો ભોગ બને છે. અમારી મૂડી સજા નિર્ધારણની ન્યાયશાસ્ત્રીય વ્યવસ્થા આ અર્થમાં અલ્પવિકસિત છે કે ભારવર્ધક અને ઉપશમક પરિસ્થિતિઓ અંગે અત્યંત ઓછી વસ્તુનિષ્ઠ ચર્ચા જોવા મળે છે. આવા મોટા ભાગના કેસોમાં અદાલતોએ માત્ર ગુનાની ફૂરતાના સૂચકાંકને જ ધ્યાનમાં લીધો છે. અન્ય એવા પરિબળો પણ હોઈ શકે છે, જે નોંધવામાં આવ્યા ન હોય. [ફરો ૧૮] [૧૪૦-એફ-એચ; ૧૪૧-એ]

૭.૪. મૃત્યુદંડ સંબંધિત મામલાઓમાં માત્ર એકમાત્ર ન્યાયસંગત આધાર તરીકે “સામાજિક અનિવાર્યતા” ના ઉપયોગ અંગે અદાલતમાં કોઈ સર્વસંમતિ નથી. બચ્ચન સિંહના નિર્ણયમાંથી સ્પષ્ટ શબ્દોમાં નીકળતી કસોટી એવી છે કે અદાલતોને વિચારાધીન ગુનાની ગંભીરતા અથવા સ્વરૂપનું ધ્યાન રાખ્યા વિના, ગુનો તથા ગુનેગાર બંનેને સંબંધિત, ભારવર્ધક અને શામક પરિસ્થિતિઓનું ખુદ્દા મનથી વિશ્લેષણ કરવું જ જોઈએ. ઉપરોક્ત મુદ્દાઓ અંગે નિષ્પક્ષ વિશ્લેષણ અનિવાર્ય છે. જીવન અને મૃત્યુ અંગે નિર્ણય કરતી વખતે અદાલતો એ સુનિશ્ચિત કરે કે લાગણીઓ અને ભાવનાઓ કરતાં કડકાઈ અને ન્યાયસંગતતાને પ્રાથમિકતા આપવામાં આવીરુદ્ધ [ફરો ૧૮] [૧૪૦-એફ-એચ; ૧૪૧-એ]

૭.૫. અનુચ્છેદ ૧૪ અને ૨૧ બંધારણીય સુરક્ષાઓ છે અને રાજ્યના કાર્યોમાં, જેમાં દંડાત્મક કાર્યો પણ સમાવેશ પામે છે, તે માટેનું માળખું નિર્ધારિત કરે છે. તે ન્યાયસંગતતા, ચુકિતસંગતતા અને સમાન વર્તનના પરિપ્રેક્ષ્યમાં સંસ્થાગત શિષ્ટતાના મૂલ્યોને પ્રતિષ્ઠિત કરે છે અને રાજ્યએ લોકોને વિવિધ હિસ્સાઓમાં, જેમાં દોષિત તરીકે પણ સમાવેશ થાય છે, વ્યવહાર કરતી વખતે અપનાવવાની પ્રક્રિયા અંગે પ્રશ્ન ઊભો કરે છે. સ્થિતિ એવી છે કે, જો રાજ્ય અનુચ્છેદો ૨૧ અને ૧૪ની મર્યાદાઓની અંદર કોઈ નીતિનું સંચાલન કરવા બાબતે અસ્થિર સ્થિતિમાં હોય, તો તેનો અમલ અત્યંત મિતવ્યયી રીતે જ થવો જોઈએ. આ દૃષ્ટિકોણ બચ્ચન સિંહમાંથી પ્રવાહિત થાય છે અને બંધારણ મૃત્યુદંડની નીતિ અંગે પુનર્વિચાર કરવાની તથા આ સાધન દ્વારા સમાજની ન્યાય માટેની પોકારને સંતોષવાની પરવાનગી આપતું નથી. [પરા ૧૯] [૧૪૬-બી-ડી]

૭.૬. આ અદાલત સંવિધાનમાં મજબૂતપણે સમાયેલ સુરક્ષાઓ સાથે વ્યવહાર કરી રહી છે, તે હકીકતે મૃત્યુદંડ ફરમાવતાં સમયે કારણો શોધવાની તેની દૃષ્ટિમાં મૂળભૂત ફેરફાર લાવવો જોઈએ. વિવિધ અન્ય દંડોના સંદર્ભમાં સજા નિર્ધારણ માટે સંબંધિત હોઈ શકે તેવી દલીલો, જ્યારે પ્રશ્ન જીવનના અંત સાથે સંબંધિત હોય ત્યારે અમલમાં આવતી સંવિધાનિક સુરક્ષાઓના પ્રકાશમાં લાગુ પડતી ન રહી શકે. જો બે વિચારણાઓ હોય, તો જેમાં સંવિધાનિક મૂળ હોય તેને પ્રાધાન્ય આપવું જોઈએ. [પરિચ્છેદ ૧૯] [૧૪૬-ડી-એફ]

૭.૭. ન્યાયતંત્રની બંધારણીય ભૂમિકા એ પણ અનિવાર્ય બનાવે છે કે વ્યક્તિગત અધિકારો અંગેનું દૃષ્ટિકોણ બહુમતીવાદી આકાંક્ષાઓ કરતાં ઊંચા

સ્તરે રાખવામાં આવીરુઢ તે હદ સુધી આ અદાલત બહુમતીવિરુઢ સંતુલનકારી ભૂમિકા ભજવે છે. અને ચર્ચાનો આ ભાગ માત્ર ન્યાયિક સમીક્ષાના ઇતિહાસમાં જ પ્રાસંગિક નથી, પરંતુ આપરાધિક ન્યાયશાસ્ત્ર માટે પણ પ્રાસંગિક છે. [પરા ૧૯] [૧૪૮-એ-બી]

૭.૮. જનમત કાયદાના શાસન અને બંધારણીયતાના વિરુઢ પણ જઈ શકે છે. ભાગલપુર બ્લાઈન્ડિંગ કેસ અથવા બોમ્બે બ્લાસ્ટ કેસમાં આરોપીને ન્યાયિક વિચારણાના અધિકાર પર તાજેતરમાં થયેલા હુમલાઓની શ્રેણી તેના તાજા ઉદાહરણો છે. મીડિયામાં મૃત્યુદંડ નિર્ધારણ એક તમાશો બની જવાનો ભય પણ આ અદાલતથી અજાણ્યો નથી. જો મીડિયા દ્વારા ન્યાયિક વિચારણા શક્યતા હોય, તો મીડિયા દ્વારા દંડ નિર્ધારણની શક્યતાને નકારી શકાય નહીં. [પરિચ્છેદ ૧૯] [૧૪૮-ઈ-એફ]

૭.૯. મૃત્યુદંડ નિર્ધારણ એવો જ એક ક્ષેત્ર છે જ્યાં સુરક્ષાત્મક ઉપાયો સતત સંવિધાનમાંથી શક્તિ મેળવે છે, અને તે દષ્ટિએ આ અદાલતનું માનવું છે કે જાહેર અભિપ્રાયની કોઈ ભૂમિકા નથી. હકીકતમાં, જ્યાં મૃત્યુદંડના સમર્થનમાં અતિશય પ્રબળ જાહેર અભિપ્રાય હોય તેવો કેસ મૃત્યુદંડ નિર્ધારણ પ્રક્રિયાની સંવિધાનસંગત યોગ્યતાની કસોટીરૂપ બનશે. [પરા ૧૯] [૧૫૦-સી-ડી]

બચન સિંહ વીરુઢ પંજાબ રાજ્ય (૧૯૮૦) ૨ એસ.સી.સી. ૬૮૪; પંચી વીરુઢ યુ.પી. રાજ્ય (૧૯૯૮) ૭ એસ.સી.સી. ૧૭૭; મહારાષ્ટ્ર રાજ્ય વીરુઢ સિન્ધી, (૧૯૭૫) ૧ એસ.સી.સી. ૬૪૭; વશરામ નરશીભાઈ રાજપરા વીરુઢ ગુજરાત રાજ્ય (૨૦૦૨) ૯ એસ.સી.સી. ૧૬૮; ઓમ પ્રકાશ વીરુઢ હરિયાણા રાજ્ય,

(૧૯૯૯) ૩ એસ.સી.સી. ૧૯ અને ધર્મેન્દ્રસિંહ વીરુદ્ધ ગુજરાત રાજ્ય, (૨૦૦૨) ૪ એસ.સી.સી. ૬૭૯, ઉપર અવલંબ રાખવામાં આવ્યો.

વેસ્ટ વર્જિનિયા સ્ટેટ બોર્ડ ઓફ એજ્યુકેશન વીરુદ્ધ બાર્નેટ, ૩૧૯ યુ.એસ. ૬૨૪ (૧૯૪૩), નો સંદર્ભ લેવાયો.

માઈકલ હોફ: “સજા નિર્ધારણ અને અભિપ્રાયનું વાતાવરણ (૧૯૯૬, ક્રિમિનલ લૉ રિવ્યૂ)”, નો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો.

૮.૧. આ અદાલતે બચ્ચન સિંહ પ્રકરણમાં “અતિ દુર્લભમાંથી અતિ દુર્લભ”નો સિદ્ધાંત પ્રતિપાદિત કર્યો હતો અને તે દ્વારા સજાના નિર્ધારણ માટેનો વ્યાપક ધોરણ સ્વીકાર્યો હતો. તેની વિવિધ અદાલતો દ્વારા વિવિધ રીતે વ્યાખ્યા કરવામાં આવી છે. અહીં નોંધવું મહત્વપૂર્ણ છે કે “અતિ દુર્લભમાંથી અતિ દુર્લભ”ના સિદ્ધાંતનો સિદ્ધાંતનિષ્ઠ અમલ વ્યક્તિગત પરિસ્થિતિને અનુરૂપ સજા નિર્ધારણના માર્ગમાં અવરોધરૂપ બનતો નથી. સજા નિર્ધારણ માટે આવશ્યક અવકાશ જાળવી રાખતાં, અદાલતો દ્વારા “અતિ દુર્લભમાંથી અતિ દુર્લભ”ના સિદ્ધાંતનો જે રીતે અમલ થવો જોઈએ તેમાં સુસંગતતા સાધવી આવશ્યક છે. બચ્ચન સિંહમાં ન્યાયિક ચુકાદા દ્વારા સૂક્ષ્મ માર્ગદર્શિકાઓનું એકમાત્ર વખતનું પ્રતિપાદન કરવાની બાબતને સ્પષ્ટ રીતે નિષિદ્ધ ગણાવવામાં આવી હતી. અદાલતે માન્યું હતું કે વિવેકાધિકારને નિયંત્રિત કરવા માટે વિગતવાર માર્ગદર્શિકાઓ લાવવાની સક્ષમતા માત્ર કાર્યપાલિકા પાસે જ છે. આ મુદ્દે ન્યાયિક સંયમનું સમર્થન કરવામાં આવ્યું હતું. પરંતુ તે જ સમયે, મનસ્વીતાના તર્કને તથા અનુચ્છેદ ૧૪ હેઠળના પડકારને નકારી કાઢવા માટે, સજા

નિર્ધારણના વિવેકાધિકારને શિસ્તબદ્ધ બનાવવા અદાલતે ન્યાયિક પૂર્વનિર્ણયો પર સક્રિયપણે આધાર મૂક્યો હતો. તેમાં ન્યાયિક માર્ગદર્શિકાઓના પ્રસ્થાપન પર પ્રતિબંધ મૂકવામાં આવ્યો હતો, પરંતુ ન્યાયિક ઉચ્ચારણો દ્વારા સજા નિર્ધારણ સંબંધિત સિદ્ધાંતોના સમૂહના સજીવ વિકાસને નકારી કાઢવામાં આવ્યો ન હતો. કાનૂનની કોઈપણ શાખામાં કાનૂનના વિકાસને પૂર્વનિર્ણય આ રીતે સહાય કરે છે અને મૂડી સજાના નિર્ધારણને આથી અપવાદ માનવામાં આવી શકતું નથી. [પરિચ્છેદ ૨૦] [૧૫૦-ઈ-એચ; ૧૫૧-એ-બી]

૮.૨. સજા નિર્ધારણ અંગેનો વિવેકાધિકાર પણ વિવેકાધિકારનો એક પ્રકાર છે અને તેનો ઉપયોગ પૂર્વનિર્ણયો ના પ્રકાશમાં ન્યાયિક રીતે કરવો જોઈએ. [પરા ૨૦] [૧૫૧-બી-સી]

૮.૩. મૃત્યુદંડ ફટકારવો જોઈએ કે નહીં તેવા પ્રશ્નનો વિચાર કરતી વખતે, યદાપિ અદાલત સામાન્ય રીતે નઝીરો તરફ જોતી હોય છે, તથાપિ આ કાર્ય અતિશય કઠિન બની જાય છે, જો અશક્ય ન હોય તો. ઓછામાં ઓછું એટલું તો કહેવાય જ કે નઝીરોમાં એકરૂપતા નથી. મોટાભાગના કેસોમાં, કોઈ કાનૂની સિદ્ધાંત પ્રતિપાદિત કર્યા વિના જ મૃત્યુદંડને યથાવત્ રાખવામાં આવ્યો છે અથવા યથાવત્ રાખવાનો ઇનકાર કરવામાં આવ્યો છે. [પરા ૨૩] [૧૫૫-એ-બી]

૮.૪. ઉગ્ર બનાવનારી તથા ઉપશમક પરિસ્થિતિઓનું તુલનાત્મક હિસાબ-કિતાબ કરવાની પદ્ધતિ, જે પ્રકરણદર પ્રકરણના આધારે અપનાવવામાં આવી છે, તે પણ અમારી મૃત્યુદંડ નિર્ધારણ પ્રણાલીમાથી મનસ્વીપણાનો દોષ દૂર કરવા માટે પૂરતી અસરકારક સાબિત થઈ નથી. નિરાપદ રીતે એવું કહી શકાય કે

“અત્યંત વિરલમાં વિરલ પ્રકરણો” અંગે બચન સિંહ દ્વારા નિર્ધારિત મર્યાદાનો વિવિધ વડી અદાલતો તેમજ આ સર્વોચ્ચ અદાલત દ્વારા બહુવિધ અને અસંગત રીતે અમલ કરવામાં આવ્યો છે. આ તબક્કે આ અદાલત દર્શાવવું ઇચ્છે છે કે મૃત્યુદંડ નિર્ધારણના કાયદામાં રહેલી અનિશ્ચિતતાના વિશેષ પરિણામો છે, કારણ કે વિષય મૃત્યુદંડ સાથે સંબંધિત છે — જે અતિ વ્યાપક દંડનિર્ધારણ વિવેકાધિકારના ઉપયોગમાંથી ઉપજતો, સ્વભાવથી અપરિવર્તનીય એવો અત્યંત ગંભીર દંડ છે. બચન સિંહના સિદ્ધાંતનો આ અતિશય અસમાન અમલ મૃત્યુદંડ નિર્ધારણના કાયદામાં એવી અનિશ્ચિત સ્થિતિને જન્મ આપે છે, જે સ્પષ્ટપણે બંધારણીય યોગ્ય પ્રક્રિયા તથા સમાનતાના સિદ્ધાંતનો ભંગ કરે છે. પરિસ્થિતિ ટકાઉ નથી, કારણ કે કાર્યપાલિકા અથવા ન્યાયતંત્રને સોંપવામાં આવેલ કાનૂની વિવેકાધિકાર કાયદામાં ત્યારે જ ટકી શકે, જ્યારે કાયદા અથવા નજિરીયાઓ દ્વારા, તે વિવેકાધિકારની વ્યાપ્તિ તથા તેના ઉપયોગ કરવાની રીત અંગે કોઈ સંકેત ઉપલબ્ધ હોય. સંબંધિત ઉપાયના વૈધ હેતુને ધ્યાનમાં રાખીને પૂરતી સ્પષ્ટતા હોવી પણ આવશ્યક છે. ભારતનું બંધારણ વ્યક્તિને ફોજદારી દંડની મનસ્વી લાદણી સામે પૂરતું રક્ષણ મળે તે માટે સુરક્ષાત્મક જોગવાઈઓ પ્રદાન કરે છે. [પરા ૨૩] [૧૫૭-એ-ઈ]

૮.૫. મૃત્યુદંડથી દૂર જવાની વૈશ્વિક પ્રવૃત્તિનું અવલોકન કર્યા વગર રહી શકાય તેમ નથી. તાજેતરના આંકડા દર્શાવે છે કે હવે ૧૩૮ દેશોએ કાનૂનમાં અથવા પ્રથામાં (૧૦ વર્ષ સુધી કોઈ ફાંસીની સજા અમલમાં મૂકવામાં આવી ન હોય) મૃત્યુદંડ રદ કર્યો છે. અમારા પોતાના પડોશી દેશો, નેપાળ અને ભૂટાન, આ

મૃત્યુદંડ નિવારક દેશોમાં સામેલ છે, જ્યારે ફિલિપાઈન્સ અને દક્ષિણ કોરિયા સહિતના અન્ય દેશોએ પણ અનુક્રમે કાનૂનમાં અને પ્રથામાં તાજેતરમાં આ મૃત્યુદંડ નિવારક સમૂહમાં જોડાયા છે. સંયુક્ત રાષ્ટ્ર મહાસભાએ ઠરાવ ૬૨/૧૪૯ સ્વીકારીને તે દેશોને, જેઓ મૃત્યુદંડ યથાવત્ રાખે છે, મૃત્યુદંડ રદ કરવાની દૃષ્ટિએ ફાંસીની સજાના અમલ પર વિશ્વવ્યાપી સ્થગન સ્થાપિત કરવા અનુરોધ કર્યો હતો. તેમ છતાં, ભારત તે પદ દેશોમાંનું એક છે, જેઓ મૃત્યુદંડ યથાવત્ રાખે છે. વિશ્વસનીય સંશોધન, કદાચ ભારતના કાનૂન આયોગ અથવા રાષ્ટ્રીય માનવ અધિકાર આયોગ દ્વારા, આ વિષય પર અદ્યતન અને માહિતિસભર ચર્ચા તથા વાદ-વિવાદ શક્ય બનાવી શકે. [પરિચ્છેદ ૨૩]
[૧૫૭-એફ-એચ; ૧૫૮-એ-બી]

બચન સિંહ વીરુદ્ધ સ્ટેટ ઓફ પંજાબ (૧૯૮૦) ૨ એસ.સી.સી. ૬૮૪, પર આધાર રાખવામાં આવ્યો.

જગમોહન સિંહ વીરુદ્ધ ઉત્તર પ્રદેશ રાજ્ય, (૧૯૭૩) ૧ એસ.સી.સી. ૨૦; રામ સિંહ વીરુદ્ધ સોનિયા અને અન્ય, ૨૦૦૭ (૩) સ્કેલ ૧૦૬; પ્રજીત કુમાર સિંહ વીરુદ્ધ બિહાર રાજ્ય, ૨૦૦૮ (૪) સ્કેલ ૪૪૨; બંતુ વીરુદ્ધ ઉત્તર પ્રદેશ રાજ્ય, ૨૦૦૮ (૧૦) સ્કેલ ૩૩૬; ઉત્તર પ્રદેશ રાજ્ય વીરુદ્ધ સત્તન, ૨૦૦૯ (૩) સ્કેલ ૩૯૪; ઉજ્જાગર સિંહ વીરુદ્ધ પંજાબ રાજ્ય, ૨૦૦૭ (૧૪) સ્કેલ ૪૨૮; અમૃત સિંહ વીરુદ્ધ પંજાબ રાજ્ય, ૨૦૦૬ (૧૧) સ્કેલ ૩૦૯; બિશ્નુ પ્રસાદ સિન્હા અને અન્ય વીરુદ્ધ આસામ રાજ્ય, ૨૦૦૭ (૨) સ્કેલ ૪૨; મહારાષ્ટ્ર રાજ્ય વીરુદ્ધ પ્રકાશ સાખા વસાવે અને અન્ય, ૨૦૦૯ (૧) સ્કેલ ૭૧૩; આલોક નાથ દત્ત

અને અન્ય વીરુદ્ધ પશ્ચિમ બંગાળ રાજ્ય, ૨૦૦૬ (૧૩) સ્કેલ ૪૬૭; સ્વામી શ્રદ્ધાનંદ વીરુદ્ધ કર્ણાટક રાજ્ય (સ્વામી શ્રદ્ધાનંદ - ૧) (૨૦૦૭) ૧૨ એસ.સી.સી. ૨૮૮ અને મચ્છી સિંહ વીરુદ્ધ પંજાબ રાજ્ય, (૧૯૮૩) ૩ એસ.સી.સી. ૪૭૦, નો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો.

“ઇન્ડિયન લો ઇન્સ્ટિટ્યૂટનું જર્નલ ૧૯૭૯” અને એમ્નેસ્ટી ઇન્ટરનેશનલ – ઇન્ડિયા તથા પીપલ્સ યુનિયન ફોર સિવિલ લિબર્ટીઝ રિપોર્ટ દ્વારા સંયુક્ત અહેવાલ, જેના શીર્ષક “લેથલ લોટરી: ભારતમાં મૃત્યુદંડ, મૃત્યુદંડ સંબંધિત કેસોમાં સર્વોચ્ચ અદાલતના ચુકાદાઓનો અભ્યાસ ૧૯૫૦–૨૦૦૬” તરીકે છે, નો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે।

૯.૧. એક અર્થમાં, બચ્ચન સિંહના કાર્યક્ષેત્રની પૂર્ણતા ત્યારે થઈ ગઈ હતી, જ્યારે તેણે વ્યવહારિક રીતે મૃત્યુદંડને (પ્રક્રિયાત્મક તેમજ તાત્કાલિક રીતે) બંધારણીય જાહેર કર્યો હતો; પરંતુ તે ખંડપીઠ ત્યારબાદ દંડનિર્ધારણના ક્ષેત્રે અભૂતપૂર્વ ન્યાયશાસ્ત્રને દબાવે સ્થાપિત કરવા આગળ વધી હતી. આ ન્યાયશાસ્ત્ર, જેમાં “રેસ્ટ ઓફ રેર”નું સિદ્ધાંત કેન્દ્રસ્થાને છે, મૃત્યુદંડ સંબંધિત ન્યાયશાસ્ત્રનો પાયાનો ખડક બને છે. બચ્ચન સિંહ દ્વારા દર્શાવવામાં આવેલ આગળનો માર્ગ માત્ર કલમ ૩૫૪(૩) અને કલમ ૨૩૫(૨) હેઠળની વૈધાનિક સુરક્ષાઓના પાલન પૂરતો જ નથી, પરંતુ “રેસ્ટ ઓફ રેર”ના સિદ્ધાંતના પાલનનો પણ છે. તેથી, મૃત્યુદંડ અંગેની સમગ્ર વિધાનસભાકીય યોજના ત્યારે જ બંધારણીય પડકારમાંથી મુક્ત ગણાઈ, જ્યારે તેને “રેસ્ટ ઓફ રેર”ના સિદ્ધાંત સાથે સંયુક્ત કરવામાં આવીરુદ્ધ [પરા ૨૪]

૯.૨. બચ્ચન સિંહના વધુ ઊંડા અભ્યાસથી એ સ્પષ્ટ થાય છે કે બંધારણીય માન્યતાને પડકારતી અરજીનો નિરાકરણ કરતાં વખતે અદાલત બે મૂળભૂત મર્યાદાઓ હેઠળ કાર્યરત હતી. પ્રથમ, મૃત્યુદંડનો ઉલ્લેખ બંધારણમાં કરવામાં આવ્યો છે (ઉદાહરણ તરીકે અનુચ્છેદ ૧૬૧ અને અનુચ્છેદ ૭૨(૧)(સી) હેઠળ). બંધારણીય માન્યતાને ધારા ૩૦૨ની વૈધતા માટેના પ્રાથમિક સંકેત તરીકે માનવામાં આવી હતી. દ્વિતીય, સત્તા વિભાજનના સિદ્ધાંતને કારણે, અદાલતે ધારા ૩૫૪(૩) પ્રત્યે સંયમપૂર્ણ દૃષ્ટિકોણ અપનાવ્યો હતો, જે અદાલતોને મૃત્યુદંડના પ્રશ્ને સંયમમાં રાખવા માટે જીવનકેદને નિયમ અને મૃત્યુદંડને અપવાદ બનાવવાના હેતુથી લાવવામાં આવી હતી. ઉપરોક્ત મર્યાદાઓ હેઠળ કાર્ય કરતાં, મૃત્યુદંડને બંધારણીય માનવામાં આવ્યો હતો. મૃત્યુદંડની બંધારણીયતાને આપવામાં આવેલ આ સકારાત્મક પ્રતિભાવથી બીજી એક જટિલ સમસ્યા ઊભી થઈ, જે મૃત્યુદંડના અમલીકરણ સાથે અથવા અન્ય શબ્દોમાં કહીએ તો મૂડી દંડની સજા નિર્ધારણ સાથે સંબંધિત હતી. આ બાબતને કાયદા અને વ્યવહારનો સર્વત્ર અત્યંત કઠિન પ્રશ્ન માનવામાં આવ્યો છે અને આજદિન સુધી કોઈપણ અધિકારક્ષેત્રમાં તેનો સંતોષકારક રીતે ઉકેલ આવ્યો નથી. [પરા ૨૪] [૧૫૯-બી-ડી]

બચ્ચન સિંહ વીરુદ્ધ પંજાબ રાજ્ય (૧૯૮૦) ૨ એસ.સી.સી. ૬૮૪, પર આધાર રાખવામાં આવ્યો.

રામ દેઓ ચૌહાન વીરુદ્ધ આસામ રાજ્ય (૨૦૦૧) ૫ એસસી ૭૧૪ અને પંજાબ રાજ્ય વીરુદ્ધ પ્રેમ સાગર અને અન્ય, જે.ટી. ૨૦૦૮ (૭) એસસી ૬૬, નો સંદર્ભ લેવાયો.

૧૦.૧. દંડનિર્ધારણના કાનૂનની પ્રથમ સદ્ગુણ ન્યાય હોવી જોઈએ. દંડનિર્ધારણ કરતી અદાલતે પોતાને “સિદ્ધાંતના મંચ” તરીકે માનવી જોઈએ. આવા મંચનો કેન્દ્રીય વિચાર એ છે કે તે મૂળભૂત માન્યાત્મક વિચારની આસપાસ સિદ્ધાંતાત્મક અભિગમને આંતરિકરૂપે ધારણ કરવાની પોતાની સતત પ્રતિબદ્ધતા જાળવીરુદ્ધ ન્યાયિક પૂર્વનિર્ણય અથવા વિધાનમાંથી ઉદ્ભવતું “સિદ્ધાંતાધિષ્ઠિત તર્ક” એ તે આધાર છે, જેમાંથી અદાલતો પોતાની સત્તા આરે છે. દંડોની શ્રેણીની અંદર સજાને વ્યક્તિગત પરિસ્થિતિ પ્રમાણે અનુરૂપ બનાવવાના હેતુથી મહત્વપૂર્ણ ન્યાયિક વિવેકાધિકાર જાળવી રાખવાના પ્રવાહનો આધાર પણ અદાલતની સિદ્ધાંતાધિષ્ઠિત તર્ક આપવા કરવાની ક્ષમતા પર છે.

[પરા ૨૫] [૧૬૧-એ-સી]

આર. વીરુદ્ધ વિલાર્ટ (૧૯૫૩), ૧૦૫ સી.સી.સી. ૧૭૨ (ઓન્ટ. સી.એ.), નો સંદર્ભ આપવામાં આવ્યો.

૧૦.૨. બચ્ચન સિંહને કેન્દ્રમાં રાખી વિકસિત થયેલા નજિરોના આધારે ચાલતી દંડનિર્ધારણ પ્રક્રિયા વિશિષ્ટ કેસોમાં યોગ્ય અને હકદાર એવી નિશ્ચિત સજાઓ નક્કી કરવામાં સહાયક થવી જોઈએ. ન્યાય સંબંધિત પ્રશ્નો મૃત્યુદંડના વિતરણમાં એટલો મહત્વનો ભાગ કેમ ભજવે છે તેનું કારણ મૃત્યુદંડના સ્વરૂપની પોતાની વિશેષ પ્રકૃતિમાં રહેલું છે. વિતરણાત્મક ન્યાય એક સાપેક્ષ ધારણા છે:

અન્ય લોકોને જે ફાળવવામાં આવ્યું છે તેની તુલના કર્યા વિના કોઈ વ્યક્તિને પોતાનો ન્યાયસંગત હિસ્સો મળ્યો છે કે નહીં તે કદી નિર્ધારિત કરી શકાતું નથી. બંને પ્રશ્નો પરસ્પર ગૂંથાયેલા છે. [ફરો ૨૫] [૧૬૨-ડી-એફ]

બચન સિંહ વીરુદ્ધ પંજાબ રાજ્ય (૧૯૮૦) ૨ એસ.સી.સી. ૬૮૪, પર આધાર રાખવામાં આવ્યો.

રોનાલ્ડ ડ્વોર્કિન, ધ ફોરમ ઓફ પ્રિન્સિપલ પફ એન.વાય.યુ. એલ. રેવીરુદ્ધ ૪૬૯ (૧૯૮૧); વોન હિર્ષ અને એન્ડ્રુ એશ્વર્ય, ધ સેન્ટેન્સિંગ થિયરી ડિબેટ: કન્વર્જન્સ ઇન આઉટકમ્સ, ડાઇવર્જન્સ ઇન રિઝનિંગ પ્રોપોર્શનેટ સેન્ટેન્સિંગ: એક્સ્પ્લોરિંગ ધ પ્રિન્સિપલ્સ, ઓક્સફોર્ડ યુનિવર્સિટી પ્રેસ, ૨૦૦૫; જૈમી બેન્થમ, એન ઇન્ટ્રોડક્શન ટુ ધ પ્રિન્સિપલ્સ ઓફ મોરલ્સ એન્ડ લેજિસ્લેશન, ઇન એ ફ્રેગમેન્ટ ઓફ ગવર્નમેન્ટ વિથ એન ઇન્ટ્રોડક્શન ટુ ધ પ્રિન્સિપલ્સ ઓફ મોરલ્સ એન્ડ લેજિસ્લેશન ૨૮૧ (૧૯૪૮) અને માર્વિન ઈ. ફ્રેન્કેલ, લોલેસનેસ ઇન સેન્ટેન્સિંગ, ૪૧ યુ. સિન. એલ. રેવીરુદ્ધ ૧ (૧૯૭૨), નો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે.

૧૧.૧. જ્યારે અદાલત મૃત્યુદંડની સજા સંબંધિત કેસનો સામનો કરતી હોય, ત્યારે તેના સમક્ષ આવેલા કેસનું અન્ય અનુમાનિત રીતે સમાન કેસો સાથે તુલનાત્મક વિશ્લેષણ કરવું સંવિધાનની યોજનાને અનુરૂપ ગણાશે. તુલના માટે સમક્ષ પરિસ્થિતિ ધરાવતા મૃત્યુદંડના આરોપીઓના સમૂહની ઓળખ પૂર્વશરતરૂપ થશે. ગુનાની ગંભીરતા, સ્વભાવ અને હેતુ આ વિશ્લેષણમાં ભૂમિકા ભજવશે. ત્યારબાદનું પગલું મૃત્યુદંડના કેસોમાં રહેલી વ્યક્તિનિષ્ઠતાનો વિચાર

કરવાનો રહેશે. ભારરૂપ અને ઉપશમક પરિસ્થિતિઓની ઓળખમાં રહેલી અચોક્કસતાને યથાસંભવ ઘટાડવી પડશે. નોંધવું જોઈએ કે સમાનતાના ઉપબંધનો આદેશ પરિણામ કરતાં વધુ સજા નિર્ધારણની પ્રક્રિયા પર લાગુ પડે છે. તુલનાત્મક પુનર્વિચાર અદાલતોને ઉપલબ્ધ સજા નિર્ધારણના વિવેકાધિકારને સીમિત કરવા માટે નહીં, પરંતુ વિવિધ સંબંધિત પરિસ્થિતિઓની ઓળખમાં સગતતા લાવવા માટે હાથ ધરવો જરૂરી છે. [પરા ૨૬] (૧૬૬-૦-૭)

૧૧.૨. ઉગ્રકર્તા અને શમક પરિસ્થિતિઓને કડક માપદંડ હેઠળ અલગથી ઓળખવી આવશ્યક છે. બચન સિંહનો નિર્ણય, જ્યારે સિદ્ધાંતાધારિત પૂર્વદષ્ટાંત આધારિત દંડનિર્ધારણનું નિર્દેશ આપે છે, ત્યારે શમક પરિસ્થિતિઓ અને ઉગ્રકર્તા પરિસ્થિતિઓની સાવચેતીપૂર્ણ તપાસ કરવાનું અને ત્યારબાદ એવી પ્રક્રિયા અપનાવવાનું અનિવાર્ય બનાવે છે કે જેના દ્વારા તુલનાત્મક કેસોના સમૂહમાંથી પ્રગટ થતી ઉગ્રકર્તા અને શમક પરિસ્થિતિઓની સરખામણી કરી શકાય. વ્યક્તિગતકૃત દંડનિર્ધારણના નામે, વિશિષ્ટ ઉગ્રકર્તા અને શમક પરિસ્થિતિઓને અદાલત દ્વારા અપાતું મહત્વ કેસ પ્રમાણે બદલાઈ શકે છે, પરંતુ તે જ સમયે વજનના વહેંચાણ માટેના કારણો પણ ઉપલબ્ધ હોવા જોઈએ. આવી સરખામણી અતિશયતાનું સૂચન કરી શકે છે તથા ભવિષ્યમાં મનસ્વીપણા સંબંધિત આક્ષેપોને નકારી કાઢવામાં પણ સહાયક થશે. દંડનિર્ધારણ અંગેની સુનાવણી, કેસોની તુલનાત્મક સમીક્ષા અને સમાન પ્રકારની ઉગ્રકર્તા તથા શમક

પરિસ્થિતિઓનું વિશ્લેષણ, ત્યારે જ અવગણવામાં આવી શકે જ્યારે દંડનિર્ધારક અદાલત આજીવન કેદનો વિકલ્પ પસંદ કરે. [પરા ૨૬]

[૧૬૬-જી-એચ; ૧૬૭-એ-ડી].

૧૨.૧. જીવનનો અધિકાર, તેના અતિ લઘુત્તમ અર્થસંદર્ભમાં

જીવનનો અધિકાર માત્ર નિર્વાહ સુધી સીમિત હોવાનો અર્થ પ્રગટ કરતો નથી. આ સ્વરૂપમાં, જીવનનો અધિકાર એવો છે કે જેમાં જીવન હરી લેવાનો ઉદ્દેશ ધરાવતી સજા સર્વાધિક ગંભીર સજા છે. મૃત્યુદંડ મૂળભૂત જીવનના અધિકારના આવશ્યક સારત્વ પર મર્યાદા લાદે છે અને તેને અપરિવર્તનીય રીતે સમાપ્ત કરી દે છે. આ અદાલત આ અધિકારના પરમ સ્વરૂપને સમજે છે, એ અર્થમાં કે તે અન્ય તમામ અધિકારોનો સ્ત્રોત છે. અન્ય અધિકારો મર્યાદિત થઈ શકે છે, અને ક્યારેક પાછા ખેંચી લેવામાં આવીને ફરીથી પ્રદાન પણ થઈ શકે છે, પરંતુ તેમની અંતિમ મર્યાદા જીવનના અધિકારના સંરક્ષણમાં જ સ્થિત છે. જીવનનો અધિકાર સંવિધાન હેઠળના તમામ અધિકારોનું આવશ્યક સારત્વ છે. જો જીવન હરાઈ જાય, તો અન્ય તમામ અધિકારો અસ્તિત્વમાં રહેતા નથી. [પરા ૨૮] [૧૬૭-એચ; ૧૬૮-એ-સી]

૧૨.૨. દંડોની બાબતમાં, કલમ ૧૪ અને કલમ ૨૧માંથી ઉત્પન્ન થતી સુરક્ષાઓનો શક્ય તેટલા કડક અર્થમાં અમલ કરવો જરૂરી છે; આ તબક્કે, એ દર્શાવવું યોગ્ય રહેશે કે અનુસર્ત ચર્ચા, ભલે તે બંધારણીયતા સંબંધિત પરિપ્રેક્ષ્યમાં પણ લાગુ પડતી હોય, તે મૃત્યુદંડની સજા નિર્ધારણના સંદર્ભમાં કરવામાં આવી રહી છે. દરેક મૃત્યુદંડની સજાવાળા કેસમાં, એ ધ્યાનમાં રાખવું

આવશ્યક છે કે મૃત્યુદંડના સ્વભાવસિદ્ધ લક્ષણોને કારણે, અત્યંત વિરલમાં વિરલ કેસોની મર્યાદા કલમ ૧૪ અને ૨૧થી માર્ગદર્શિત થાય છે. બચ્ચન સિંહ પછી, મૃત્યુદંડની સજા નિર્ધારણ બંધારણીય ન્યાયનિર્ણયના ક્ષેત્રમાં આવી ગયું છે. આ અમારી બંધારણની કલમ ૧૪ અને ૨૧માં મજબૂતીથી પ્રતિષ્ઠિત સુરક્ષાઓના કારણે છે. [ફકરો ૨૮] [૧૬૯-સી-એફ]

શંકરલાલ ગ્યારસીલાલ દીક્ષિત વીરુદ્ધ મહારાષ્ટ્ર રાજ્ય

(૧૯૮૧) ૨ એસ.ઈ.સી. ૩૫, નો સંદર્ભ લેવામાં આવ્યો.

એસ વીરુદ્ધ મકવાન્યાને ૧૯૯૪ (૩) એસએ ૮૬૮ (એ); લોકેટ્ટ, [૪૩૮ યુ.એસ. પૃષ્ઠ ૬૦૪ પર અને રમેલ વીરુદ્ધ એસ્ટેલ, ૪૪૫ યુ.એસ. ૨૬૩, ૨૭૨ (૧૯૮૦), નો સંદર્ભ લેવામાં આવ્યો.

૧૨.૩. મૂડી દંડ સિવાયની સજાઓના સંદર્ભમાં, સમાન પરિસ્થિતિઓમાં પણ એક ગુનેગારને બીજા કરતાં વધુ કઠોર સજા કરવામાં આવે તે સામાન્ય રીતે સ્વીકારવામાં આવે છે. દોષિતતાના અનંત સ્તરભેદો અને કારણોનું નિર્ધારણ કરવાની માનવીય ક્ષમતાની મર્યાદાઓને કારણે ઉપરથી સમાન દેખાતા દોષિતોને ભિન્ન રીતે આપવામાં આવેલા વર્તનને અવગણવામાં આવે છે. તેમ છતાં, સજાની સાપેક્ષ કઠોરતા વધે તેમ સજામાં રહેલી અસમાનતાઓને અવગણવું વધુ કઠિન બનતું જાય છે. મૃત્યુદંડ બધી સજાઓમાં સર્વાધિક કઠોર સજા છે. [ફકરો ૨૯] [૧૬૯-જી-એચ; ૧૭૦-એ]

૧૩.૧. સજા નિર્ધારણની પ્રક્રિયા દરમિયાન, સજા નિર્ધારણ કરતી અદાલત અથવા તે બાબતે અપીલી અદાલતે, મૃત્યુદંડ અને જે હેતુ માટે તે નિર્ધારિત કરવામાં આવ્યો છે તે હેતુ વચ્ચે તર્કસંગત અને નિષ્પક્ષ સંબંધ છે તેવો નિષ્કર્ષ નોંધવો આવશ્યક છે. સજા નિર્ધારણના પરિપ્રેક્ષ્યમાં, ફોજદારી કાર્યવાહી સંહિતાની કલમ ૩૫૪(૩) હેઠળ કલ્પાયેલ "વિશેષ કારણો" એ તે નિશ્ચિત કેસમાં આજીવન કારાવાસની તુલનામાં મૃત્યુદંડ કેટલું વધુ ઉપયોગી સાબિત થશે તેની તુલનાત્મક ઉપયોગિતા સંતોષે તેવી હોવી જોઈએ. [ફકરો ૩૦] [૧૭૧-બી-ડી]

૧૩.૨. બચ્ચન સિંહ દ્વારા પ્રતિપાદિત સાવચેતાનો સિદ્ધાંત સચોટ માર્ગદર્શન છે —જ્યારે આપેલી પરિસ્થિતિઓમાં કોઈપણ દંડનિર્ધારણના આધાર/તર્ક અંગે અભિપ્રાયભેદ હોય, અથવા નિર્ધારક પરિબલોમાં વ્યક્તિગતતાનો તત્વ સંકળાયેલો હોય, અથવા દંડનિર્ધારણની પ્રક્રિયાનું પાલન કરવામાં પૂર્ણતા ન હોય, ત્યારે મૃત્યુદંડના "અપવાદ" નો અવલંબ કરવાની જગ્યાએ આજીવન કેદના "નિયમ" ના પક્ષમાં વળવું યોગ્ય ગણાય. [પરિચ્છેદ ૩૦] [૧૭૨-ઈ-એફ]

આર. વીરુદ્ધ ઓક્સ, [૧૯૮૬] ૧ એસ.સી.આર. ૧૦૩ અને આર. વીરુદ્ધ ચોક, [૧૯૯૦] ૩ એસ.સી.આર. ૧૩૦૩, નો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો.

"એન્થોની બોટમ્સ, દંડ અને સજા નિર્ધારણનું તત્ત્વજ્ઞાન અને રાજકારણ, સજા નિર્ધારણ સુધારણાના રાજકારણમાં" ૨૦ (સી.એમ.વીરુદ્ધ કલાર્કસન અને આર. મોર્ગન, સંપાદકો, ૧૯૯૫), નો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો.

૧૪.૧. પ્રમાણબદ્ધતાનો સિદ્ધાંત, જે અહીંના અપીલકર્તાને મૃત્યુદંડ ફરમાવવાના આધારરૂપ તરીકે નીચલી અદાલતના ન્યાયમૂર્તી શ્રીે તેમજ વડી અદાલતે સ્વીકાર્યો હોવાનું જણાય છે, મૃત્યુદંડ ફરમાવવા માટે ન્યાયસંગત કારણદર્શન પૂરું પાડે છે. તેમ છતાં, આરોપી પર કોઈપણ સજા લાદતી વખતે અદાલતે પુનર્વસનના સિદ્ધાંતને પણ ધ્યાનમાં રાખવો જરૂરી છે. આ બાબત, સંહિતાની કલમ ૩૫૪(૩)ને ધ્યાનમાં લેતાં, વિશેષ કરીને એવા કેસોમાં વધુ લાગુ પડે છે જ્યાં અદાલતે નિર્ધારિત કરવાનું હોય કે સામેનો કેસ દુર્લભમાં દુર્લભ કેસોની શ્રેણીમાં આવે છે કે નહીં. નીચલી અદાલતો દ્વારા દર્શાવવામાં આવેલા કારણો બચ્ચન સિંહ કસોટીને સંતોષતા નથી. સંહિતાની કલમ ૩૫૪(૩) એક અપવાદની જોગવાઈ કરે છે. તેથી, પ્રમાણબદ્ધતાના સિદ્ધાંતનો સામાન્ય નિયમ લાગુ પડશે નહીં. ઉક્ત જોગવાઈનું વાંચન ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૧ના પ્રકાશમાં કરવું આવશ્યક છે. [પરિષ્કેદ ૩૧] [૧૭૬-ઈ-એચ; ૧૭૭-એ]

૧૪.૨. બચન સિંહ અને મચ્છી સિંહ દ્વારા સંહિતાની કલમ ૩૫૪ (૩)નું કરાયેલ અર્થઘટન જે કાયદો નિર્ધારિત કરે છે, તે અમારા બંધારણીય માળખાનો એક ભાગ માનવો જોઈએ. જોકે બચન સિંહ મામલામાં સર્વોચ્ચ અદાલતની બંધારણીય પીઠના ચુકાદાએ કયા કેસો ‘અત્યંત વિરલમાંથી અત્યંત વિરલ’ શ્રેણીમાં આવે છે તે નક્કી કરવા અંગે કોઈ માર્ગદર્શિકા નક્કી કરી નહોતી, તેમ છતાં, તે ચુકાદામાં સૂચિબદ્ધ અને સમર્થિત ઉપશામક પરિસ્થિતિઓ સુધારણા અને પુનર્વસનને અત્યંત મહત્વ આપે છે, અહિં સુધી કે અદાલત મૃત્યુદંડ ફટકારે તે પહેલાં પૂર્વશરત તરીકે રાજ્યએ આ બાબત સાબિત કરવી જરૂરી ગણવામાં

આવી છે કે એવું શક્ય નથી. તેથી, માત્ર સમપ્રમાણતાના આધાર પર જ સજા નક્કી કરી શકાતી નથી. આ અદાલત સમક્ષ એવું કશું નથી જે દર્શાવે કે અપીલકર્તા સુધરી શકતો નથી અને તેનું પુનર્વસન થઈ શકતું નથી. [પરા ૩૧]
[૧૭૭-એ-ડી]

૧૪.૩. નિર્વિવાદ રીતે, મૃતકના મૃતદેહના નિકાલની રીત અને પદ્ધતિ અત્યંત ઘૂણાસ્પદ હતી અને તે વર્તમાન મામલાને હત્યાના અત્યંત જઘન્ય અને નીચ કૃત્યરૂપ કેસ તરીકે સ્થાપિત કરવામાં ઘણું મહત્વ ધરાવે છે. તેમ છતાં, માત્ર મૃતદેહના નિકાલની પદ્ધતિને જ, સ્વતંત્ર રીતે, મૃત્યુદંડ લાદવાના હેતુસર કોઈ કેસને "વિરલતમમાં વિરલ" શ્રેણીમાં સમાવેશ કરવા માટેનો આધાર બનાવવામાં આવી શકતો નથી. [પરા ૩૧] [૧૭૮-એ-બી]

૧૪.૪. આ મુદ્દા અંગેનું મોટાભાગનું સંશોધન દર્શાવે છે કે નિવારક અસર અને સજાની કઠોરતા વચ્ચેનો સંબંધ જટિલ છે. નિવારક અસરનો કઠોરતા અને નિશ્ચિતતા સાથે શું સંબંધ છે તે સ્વયંસ્પષ્ટ નથી. વધુમાં, ફોજદારી નીતિ અંતર્જાનના આધાર પર નહીં પરંતુ પુરાવા આધારિત હોવી જોઈએ, કારણ કે વિશ્વભરના સંશોધનોએ દર્શાવ્યું છે કે આવા અંતર્જાન ઘણી વાર ખોટાં સાબિત થાય છે. ભારતના અપરાધશાસ્ત્રીઓ દ્વારા આ પ્રશ્ન પર કોઈ નોંધપાત્ર પ્રાયોગિક ધ્યાન આપવામાં આવ્યું ન હોવાથી, એવી માન્યતા રાખી શકાતી નથી કે સજાની કઠોરતાનો નિવારક અસર સાથે એવો સંબંધ છે કે જે મૃત્યુદંડ લાદીને સૌથી મૂળભૂત માનવ અધિકાર પર મર્યાદા લાદવાનું ન્યાયસંગત ઠરાવીરુદ્ધ ગુનાખોરીમાં ઘટાડો લાવવાનો હેતુ મૃત્યુદંડ લાદવાથી જેટલો, અથવા ઓછામાં

ઓછો મોટા પ્રમાણમાં જેટલો, વધુ સારા પોલીસ તંત્ર અને ફરિયાદ પક્ષની સેવા દ્વારા પ્રાપ્ત કરી શકાય છે. [ફકરો ૩૧] [૧૭૮-એફ-એચ; ૧૭૯-એ]

બચન સિંહ વીરુદ્ધ પંજાબ રાજ્ય (૧૯૮૦) ૨ એસ.સી.સી. ૬૮૪; ધનંજય ચેટર્જી વીરુદ્ધ ડબ્લ્યુ.બી. રાજ્ય (૧૯૯૪) ૪ એસ.સી.સી. ૨૨૦; મોહન અને અન્ય વીરુદ્ધ ટી.એન. રાજ્ય (૧૯૯૮) ૫ એસ.સી.સી. ૩૩૬ અને રવિન્દ્ર ત્રિમ્બક ચૌથમલ વીરુદ્ધ મહારાષ્ટ્ર રાજ્ય (૧૯૯૬) ૪ એસ.સી.સી. ૧૪૮, નો સંદર્ભ લેવામાં આવ્યો.

કેનડી વીરુદ્ધ લુઈઝિયાના ૧૨૮ એસ. સીટી. ૨૬૪૧, નો સંદર્ભ લેવાયો.

રોજર હૂડ, ધ ડેથ પેનલ્ટી- અ વર્લ્ડ-વાઈડ પરસ્પેક્ટિવ, ઓક્સફર્ડ, કલેરેન્ડન પ્રેસ, ત્રીજી આવૃત્તિ, ૨૦૦૨, પૃષ્ઠ ૨૩૦, નો સંદર્ભ લેવાયો.

૧૫.૧. વર્તમાન કેસમાં, સમગ્ર ફરિયાદ પક્ષનો મામલો માફી સાક્ષીના પુરાવા પર આધારિત છે. મૃત્યુદંડ લાદવાના હેતુસર, આ પરિબળ ધ્યાનમાં રાખવું આવશ્યક બની શકે. સ્વામી શ્રદ્ધાનંદના કેસમાં, આ અદાલતે પરિસ્થિતિજન્ય પુરાવાવાળા કેસમાં મૃત્યુદંડ લાદવો અનુમત્ય નહીં હોય એવો કોઈ દઢ કાનૂની સિદ્ધાંત પ્રતિપાદિત કર્યો ન હતો એમ ધારી લઈએ તો પણ, નિષ્કર્ષે પહોંચવા માટે ગુનો કઈ રીતથી કરવામાં આવ્યો હતો તે બાબતે કેટલીક અનુમાનાત્મક માન્યતાઓ અને કેટલીક પરિકલ્પનાઓ આવશ્યક બનતી હોય છે, જ્યારે એવી સ્થિતિથી તે કેસ ભિન્ન હોય છે જેમાં ઘટનાની રીતને કોઈ ભૂમિકા નથી. પરિસ્થિતિજન્ય પુરાવાના આધાર પર મૃત્યુદંડ આપવાનો હોય તેવી સ્થિતિમાં પણ, તેવા પરિસ્થિતિજન્ય પુરાવા એવા હોવા જોઈએ કે જેથી કેસ અસાધારણ

પ્રકૃતિનો હોવાનું પ્રતિપત્ત થાય. આ સ્વરૂપના કેસમાં, જ્યાં સમગ્ર ફરિયાદ પક્ષનો મામલો માફી સાક્ષીના નિવેદનને કેન્દ્રમાં રાખીને ફરે છે અથવા પરિસ્થિતિજન્ય પુરાવા પર નિર્ભર છે, ત્યાં સાવધાનીના સિદ્ધાંતનો આશ્રય લેવો જોઈએ. ઉપરોક્ત હેતુ માટે, દંડનિર્ધારણના તબક્કે પુરાવાની મૂલવણી કરવી અનુમત્ય નહીં ગણાય; તેમ છતાં અદાલતોને દોષિત ઠેરવતા ચુકાદાની નોંધ કરવા માટે પહોંચાડવામાં આવેલા નિષ્કર્ષો પર માત્ર આધાર રાખવાનો નહીં, પરંતુ પક્ષકારોની તરફથી, ખાસ કરીને આરોપીની તરફથી, ઓછી સજા લાદવા માટે અભિલેખ પર લાવવામાં આવેલા પુરાવાઓને ધ્યાનમાં રાખીને પણ બાબતનો વિચાર કરવો પડે છે. એક તરફ આરોપીએ ભજવેલી ભૂમિકા અને બીજી તરફ માફી સાક્ષીએ ભજવેલી ભૂમિકાની સરખામણીમાં ગુનો કઈ રીતથી આચરાયો તે અંગે માફી સાક્ષીનું નિવેદન સાવધાનીના સિદ્ધાંતની કસોટી પર ચકાસવું આવશ્યક છે. [ફકરો ૩૨] [૧૭૯-એફ-એચ; ૧૮૦-એ-ડી]

૧૫.૨. આરોપી વ્યક્તિઓ ગુનેગાર સ્વભાવના નહોતા. તેઓ મિત્રો હતા. એવું કહેવાયું હતું કે મૃતકની પસંદગી એ કારણે કરવામાં આવી હતી કે તેના પિતા સમૃદ્ધ હતા. પ્રેરણા, જો કોઈ હોય, તો થોડા પૈસા મેળવવાની હતી. તેઓ વ્યાવસાયિક હત્યારાઓ નહોતા. તેમની કોઈ ગુનાહિત પૂર્વવૃત્તિ નથી. તેઓ બધા બેરોજગાર હતા અને નોકરીઓની શોધમાં હતા. [ફકરો ૩૨] [૧૮૦- ઈ-એફ]

૧૫.૩. વધુમાં, જો આરોપી નં. ૨ અને ૩ ઉપર મૃત્યુદંડ ન લાદવા બાબતે વડી અદાલત માટે આરોપીની વચ સંબંધિત પરિબળ પ્રસ્તુત અને મહત્વપૂર્ણ ગણાયું

હોય, તો એ જ ધોરણ અપીલકર્તાના કેસમાં પણ લાગુ કરવું જોઈએ, કારણ કે તે માત્ર બે વર્ષ મોટો હતો અને વયે હજી યુવાન પુરુષ હતો. આરોપી નં. ૨ અને ૩ અપીલકર્તા જેટલાં જ અપરાધમાં સહભાગી હતા. યદ્યપિ આ સત્ય છે કે અપહરણનો વિચાર તેણે જ કથિત રીતે પ્રસ્તુત કર્યો હતો, પરંતુ તે જ સમયે એ ભૂલવું નહીં જોઈએ કે સંબંધિત યોજના ત્યારે જ અમલમાં મૂકાઈ હતી જ્યારે તેમાં સંકળાયેલા તમામ વ્યક્તિઓએ તે માટે પોતાની સંમતિ આપી હતી. [પરિચ્છેદ ૩૨] [૧૮૦-એફ-એચ; ૧૮૧-એ]

૧૫.૪. એ નોંધવું આવશ્યક છે કે આવા કેસોમાં અદાલતને આપવામાં આવેલ વિવેકાધિકાર અત્યંત ભારસભર મહત્વ ધારણ કરે છે અને મૃત્યુદંડના અપરિવર્તનીય સ્વભાવને કારણે તેનો ઉપયોગ કરવો અતિશય કઠિન બની જાય છે. આ અદાલતના મત મુજબ સ્પષ્ટ એવા સિદ્ધાંતોમાંથી એક એ છે કે, જ્યાં મામલો એવો હોય કે સામાન્ય રીતે બે મત શક્ય હોય, ત્યાં મૃત્યુદંડ લાદવો યોગ્ય ગણાય નહીં; પરંતુ જ્યાં કોઈ અન્ય વિકલ્પ ન હોય અને સુધારણા શક્ય નથી તે દર્શાવવામાં આવે, ત્યાં મૃત્યુદંડ લાદી શકાય. [પરા ૩૨] [૧૮૧-એ-સી]

૧૫.૫. ફોજદારી કાર્યવાહી સંહિતાની કલમ ૩૫૪(૩) મુજબ, જ્યારે દોષસિદ્ધિ એવા ગુનામાં હોય જે મૃત્યુદંડથી દંડનીય હોય અથવા વિકલ્પરૂપે આજીવન કેદ અથવા વર્ષોની અવધિ માટેની કેદથી દંડનીય હોય, ત્યારે ચુકાદામાં આપવામાં આવેલી સજાના કારણો દર્શાવવાના રહેશે અને મૃત્યુદંડની સજા હોય તેવા

કિસ્સામાં તેના વિશેષ કારણો દર્શાવવાના રહેશે. નીચલી અદાલતો દ્વારા દર્શાવવામાં આવેલા કારણોમાં મૃત્યુદંડને યથાવત્ રાખવા માટે કોઈ વિશેષ કારણ પ્રગટ થતું નથી. અદાલતોને આપવામાં આવેલી વિવેકસત્તાનો ઉપયોગ અત્યંત સાવચેતીપૂર્વક કરવો જોઈએ, ખાસ કરીને મૃત્યુદંડના અપરિવર્તનીય સ્વભાવને ધ્યાનમાં રાખીને. વિશેષ કારણો દર્શાવવાની કાયદાની આવશ્યકતાને ખાલી ઔપચારિકતા તરીકે સમજવી નહીં. [પરા ૩૩] [૧૮૧- સી-ઈ]

૧૫.૬. મૃત્યુદંડ લાદવા માટેના ન્યાયિક સિદ્ધાંતો એકસરખા હોવા કરતાં ઘણાં દૂર છે. આવી વિવેકસત્તા અને વ્યક્તિગત વિષયકતાના ગુણદોષોમાં ગયા વિના પણ, આ અદાલત દ્વારા વારંવાર જણાવાયેલ મૂળભૂત સિદ્ધાંતનું પુનરોચ્ચાર કરવો આવશ્યક છે કે આજીવન કેદ નિયમ છે અને મૃત્યુદંડ અપવાદ છે. તેથી દરેક કેસનું કેસદર કેસ વિશ્લેષણ કરવું અને સજાની યોગ્યતા નક્કી કરવી જરૂરી છે, અને જે 'અત્યંત દુર્લભમાં દુર્લભ' કેસ હોય તથા જેમાં સુધારાની શક્યતા ન હોય તેવા સિવાય મૃત્યુદંડ આપવો નહીં. ઓછામાં ઓછો આ સિદ્ધાંત ધ્યાનમાં રાખતાં, આ અદાલતનું માનવું નથી કે હાલના કેસમાં કોઈપણ પરિબળ મૃત્યુદંડ આપવાનું વોરંટ કરે છે. મૃત્યુદંડ નોંધવા માટે કોઈ વિશેષ કારણો નથી અને હાલના કેસમાં રહેલા શમનકારી પરિબળો તેને "અત્યંત દુર્લભમાં દુર્લભ" શ્રેણીથી બહાર મૂકવા માટે પૂરતા છે. તેથી, આ અદાલતનું મત છે કે આ એવો કેસ નથી જેમાં મૃત્યુદંડ લાદવો જોઈએ. પરિણામે, અપીલકર્તાને મૃત્યુદંડ આપવાને

બદલે, આજીવન કઠોર કેદની સજા ફટકારવામાં આવે છે. [ફકરા ૩૪ અને ૩૫]
[૧૮૧-ઈ-એચ; ૧૮૨-એ-બી]

સ્વામી શ્રદ્ધાનંદા @ મુરલી મનોહર મિશ્રા વીરુદ્ધ કાર્ગટક રાજ્ય ૨૦૦૮ (૧૦)
સ્કેલ ૬૬૯, નો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો.

ચુકાદા કાયદાનો સંદર્ભ:

(૨૦૦૦) ૮ એસસીસી ૪૫૭ પર આધાર રાખવામાં આવ્યો પેરા ૯
૧૯૯૪ સપ્લિમેન્ટરી (૨) એસ.સી.સી. ૭૩ ને ભિન્ન ઠરાવવામાં આવ્યો ફકરો
૯

(૧૯૮૦) ૨ એસ.ઈ.સી. ૬૮૪ પર આધાર રાખવામાં આવ્યો પરિષ્કેદ ૧૦

(૧૯૭૯) એ સેક ૬૪૬ પર આધાર રાખવામાં આવ્યો પેરા ૧૦

(૨૦૦૫) ૪ એસ.ઈ.સી. ૧૬૫ પર આધાર રાખવામાં આવ્યું ફકરો ૧૧

એ.આઈ.આર. ૧૯૮૩ એસ.સી. ૪૭૩, પર આધાર રાખવામાં આવ્યો, પરિષ્કેદ
૧૧

૪૦૮ ચુ.એસ. ૨૩૮ (૧૯૭૨) નો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે પરિષ્કેદ ૧૧માં

(૨૦૦૨) ચુ.કે.પી.સી. ૧૧ :૧૨ બી.એચ.આર.સી. ૨૧૯ નો પરિષ્કેદ ૧૧ માં
ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે

(૨૦૦૨) ચુકેપી સી ૧૨ નો સંદર્ભ લેવામાં આવ્યો ફકરો ૧૧

(૨૦૦૨) ૨ એસી ૨૮૪ નો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે પરિષ્કેદ ૧૧

(૨૦૦૬) ૧ ડબ્લ્યુ.એલ.આર. ૧૬૨૩ નો પરિચ્છેદ ૧૧ માં ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો

(૨૦૦૭) યુકેપીસી ૭ નો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે પેરા ૧૧

૨૦૦૮ (૧૦) સ્કેલ ૬૬૯ નો સંદર્ભ લેવામાં આવ્યો પરા ૧૨

એ.આઈ.આર. ૧૯૫૬ એસ.સી. ૫૨૬ નો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો પરા ૧૩ ૧-

(૧૯૯૧) ૪ સેક ૩૪૧ નો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે , ફરો ૧૩

એ.આઈ.આર. ૧૯૮૯ એસ.સી. ૧૪૫૬ નો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો. પરિચ્છેદ ૧૩

(૧૯૮૧) ૩ એસઈસી ૧૧ નો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે પેરા ૧૩

(૧૯૯૧) ૧ એસ.ઈ.સી. ૭૫૨ નો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો પરા ૧૩

(૧૯૯૪) ૪ એસ.ઈ.સી. ૩૮૧ નો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે પેરા ૧૩

(૧૯૯૬) ૨ એસ.ઈ.સી. ૧૧૫ નો પેરા ૧૫ માં ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો

એ.આઈ.આર. ૨૦૦૯ એસ.સી. ૫૬ નો પેરા ૧૫ માં ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે

...

(૨૦૦૮) ૧૧ સેક ૧૧૩ પરા ૧૫ માં સંદર્ભિત

(૧૯૯૬) ૬ સેક ૨૧૧ નો પરા ૧૫ માં ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો

(૨૦૦૩) ૯ એસીફી ૩૧૦ નો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે પરિચ્છેદ ૧૫

૨૦૦૯ (૩) સ્કેલ ૩૯૪ નો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે ફરો ૧૫

- (૧૯૯૮) ૧ સેક ૧૧૧ પર આધાર રાખવામાં આવ્યું છે પેરા ૧૬
- (૧૯૭૫) ૧ સેક ૬૪૭ પર આધાર રાખવામાં આવ્યું ફકરો ૧૭
- (૨૦૦૨) ૯ સેક ૧૬૮ આધાર રાખ્યો ફકરો ૧૮
- (૧૯૯૯) ૩ એસ.ઈ.સી. ૧૯ પર આધાર રાખવામાં આવ્યો ફકરો ૧૮
- (૨૦૦૨) ૪ એસ.ઈ.સી. ૬૭૯ ઉપર અવલંબન રાખવામાં આવ્યું પરિછેદ ૧૮
- ૩૧૯ યુ.એસ. ૬૨૪ (૧૯૪૩) નો પરા ૧૯ માં ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો
- (૧૯૭૩) ૧ સેક ૨૦ નો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે પરા ૨૦
- ૨૦૦૭ (૩) સ્કેલ ૧૦૬ નો સંદર્ભ આપવામાં આવ્યો છે પરા ૨૧
- ૨૦૦૮ (૧૦) સ્કેલ ૩૩૬ નો પરિચ્છેદ ૨૧ માં ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે.
- ૨૦૦૯ (૩) સ્કેલ ૩૯૪ નો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો પરિચ્છેદ ૨૧
- ૨૦૦૭ (૧૪) સ્કેલ ૪૨૮ નો ઉલ્લેખ કરાયો પરા ૨૨
- ૨૦૦૬ (૧૧) સ્કેલ ૩૦૯ નો સંદર્ભ આપવામાં આવ્યો પેરા ૨૨
- ૨૦૦૭ (૨) સ્કેલ ૪૨ નો ઉલ્લેખ કર્યો છે પરા ૨૨
- ૨૦૦૯ (૧) સ્કેલ ૭૧૩ નો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે પેરા ૨૨માં
- ૨૦૦૬ (૧૩) સ્કેલ ૪૬૭ નો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે પરિચ્છેદ ૨૩
- (૨૦૦૭) ૧૨ એસ.ઈ.સી. ૨૮૮ નો સંદર્ભ આપવામાં આવ્યો પરિચ્છેદ ૨૩
- (૧૯૮૩) ૩ સેક ૪૭૦ નો પેરા ૨૩ માં ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો
- (૨૦૦૧) ૫ એસસી ૭૧૪ નો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે ફકરો ૨૪

(૧૯૫૩), ૧૦૫ સી.સી.સી. ૧૭૨ (ઓન્ટ.સી.એ.) નો પરા ૨૫ માં ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો

(૧૯૮૧) ૨ એસીબી ૩૫ નો પરા ૨૮ માં ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો

૧૯૯૪ (૩) એસએ ૮૬૮ (એ) નો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે ફરો ૨૮

૪૩૮ યુ.એસ. ખાતે ૬૦૪ પેરા ૨૯ માં ઉલ્લેખિત

૪૪૫ યુ.એસ. ૨૬૩, ૨૭૨ (૧૯૮૦) નો સંદર્ભ આપવામાં આવ્યો પેરા ૨૯

[૧૯૮૬] ૧ એસ.સી.આર. ૧૦૩ નો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે પરિચ્છેદ ૩૦

[૧૯૯૦] ૩ એસ.સી.આર. ૧૩૦૩ નો પરા ૩૦ માં ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે

(૧૯૯૪) ૪ એસ.સી.સી. ૨૨૦ નો સંદર્ભ લેવામાં આવ્યો પરિચ્છેદ ૩૧

(૧૯૯૮) ૫ એસ.ઈ.સી. ૩૩૬ નો ઉલ્લેખ પરિચ્છેદ ૩૧

(૧૯૯૬) ૪ એસ.ઈ.સી. ૧૪૮ નો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે ફરો ૩૧

૧૨૮ એસ. સી.ટી. ૨૬૪૧ પરા ૩૧ માં ઉલ્લેખિત

ફોજદારી અપીલી અધિકારક્ષેત્ર : ફોજદારી અપીલ નં. ૧૪૭૮ ની ૨૦૦૫.

બોમ્બે સ્થિત ન્યાયિક વડી અદાલત દ્વારા ફોજદારી અપીલ નં. ૭૫૪ સન ૨૦૦૪ માં તા. ૧૨.૦૮.૨૦૦૫ના રોજ આપવામાં આવેલ ચુકાદા અને આદેશમાંથી.

સુશીલ કુમાર પ્રભાષ કૃ. યાદવ, વીરુદ્ધકે. માંગા, સી.પી. યાદવ, આદિત્ય કુમાર, મેનાક્ષી કુમાર, વિનય અરોરા અને સુદર્શન સિંહ રાવત અપીલકર્તા તરફથી.

રવિન્દ્ર કે. અદુરે, અંજની કુમાર મિશ્રા, ગૌતમ ગોદારા (વીરુદ્ધએન. રાધુપર્થી માટે) અને રાણા રામી સિંહ સામાવાળાઓ માટે.

અદાલતનો ચુકાદો નીચે મુજબ પ્રસ્તુત કરવામાં આવ્યો હતો દ્વારા

એસ.બી. સિંહા, ન્યાયમૂર્તી શ્રી.

૧. આ બે અપીલો, બૉમ્બે સ્થિત ન્યાયિક વડી અદાલતે કન્ફર્મેશન કેસ નં. ૨ ઓફ ૨૦૦૪ તથા તેની સાથે સંકળાયેલી ત્રણ અપીલોમાં, જેમાં એક રાજ્ય દ્વારા અને બે આરોપીઓ દ્વારા દાખલ કરાયેલ હતી, તા. ૧૨મી ઓગસ્ટ, ૨૦૦૫ના રોજ આપેલા દોષિત ઠેરવવાના અને સજા અંગેના સામાન્ય ચુકાદામાંથી ઉદ્ભવે છે; જેના દ્વારા અને જેના અંતર્ગત, તેણે ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતા, ૧૯૭૩ની કલમ ૩૬૬ મુજબ સંતોષકુમાર સતીશભૂષણ બારિયારના કેસમાં (ફોજદારી કેસ નં. ૧૪૭૮ ઓફ ૨૦૦૫માં અપીલકર્તા) પોતાની સમક્ષ કરાયેલ સંદર્ભને મંજૂર કરી તેની પુષ્ટિ કરી હતી, અને અન્ય આરોપીઓના કેસમાં (ફોજદારી અપીલ નં. ૪૫૨ ઓફ ૨૦૦૬માં સામાવાળાઓ) દોષિત ઠેરવણી અને આજીવન કારાવાસની સજાને યથાવત રાખી હતી।

૨. જ્યારે કિમિનલ અપીલ નં. ૧૪૭૮ ઓફ ૨૦૦૫ સંતોષકુમાર સતીશભૂષણ બારિયાર (એ૧) દ્વારા દાખલ કરવામાં આવી છે (આગળથી જેને "અપીલકર્તા" તરીકે ઓળખવામાં આવશે), ત્યારે રાજ્યએ સંજીવકુમાર મહેન્દ્રપ્રસાદ રોય (એ૨) અને સનોટશકુમાર શ્રીજૈલાલ રોય (એ૩) માટે સજામાં વૃદ્ધિ કરવાની પ્રાર્થના સાથે કિમિનલ અપીલ નં. ૪૫૨ ઓફ ૨૦૦૬ દાખલ કરી છે.

૩. આ બાબતોમાં પરવાનગી આ અદાલતે અનુક્રમે તા. ૨૮મી ઓક્ટોબર, ૨૦૦૫ અને ૧૭મી એપ્રિલ, ૨૦૦૬ના આદેશો દ્વારા મંજૂર કરી હતી.

પૃષ્ઠભૂમિના તથ્યો

૪. સંક્ષેપમાં હકીકતો એવી છે કે આરોપીઓએ અભિજિત કોઠારી અથવા કાર્તિકરાજ (મૃતક) એમ બેમાંથી કોઈ એકનું અપહરણ કરવાની અને પીડિતના પરિવાર પાસેથી રૂપિયા ૧૦ લાખની ખંડણી માંગવાની સાજિશ રચી હતી એવું કહેવાયું હતું. અંતે કાર્તિકરાજનું જ અપહરણ કરવામાં આવ્યું હતું. તે પુણે ખાતે સેન્ટ્રલ રેલવેઝમાં જુનિયર ક્લાર્ક તરીકે કામ કરતો હતો. તેના પિતા રામરાજ (પીડબ્લ્યુ-૪૯) તે સંબંધિત સમયે હૈદરાબાદ ખાતે નાબાર્ડમાં મેનેજર તરીકે કાર્યરત હતા. સંતોષ રામરાજ (પીડબ્લ્યુ-૫૦), જે મૃતકનો નાનો ભાઈ હતો, તે પોતાના પિતા સાથે રહેતો હતો.

૫. સંતોષ રામરાજને ૮મી ઓગસ્ટ, ૨૦૦૧ના રોજ, કોલકર્તા દ્વારા જણાવાયેલા તેના રહેણાંક ટેલિફોન નંબર પર ફોન આવ્યો કે તેનો ભાઈ કાર્તિકરાજ તેની કસ્ટડીમાં છે. રૂપિયા ૧૦ લાખની ખંડણી માંગવામાં આવી હોવાનું આક્ષેપિત કરવામાં આવ્યું. તેને ધમકી આપવામાં આવી કે જો ઉક્ત રકમ ૨૪ કલાકની અંદર ચૂકવવામાં નહીં આવે તો કાર્તિકરાજની હત્યા કરવામાં આવશે. કહેવાય છે કે ત્યારબાદ મૃતકના પરિવારે વધુ કેટલીક ધમકીભરી કૉલો પણ પ્રાપ્ત કરી હતી. મૃતકના પિતા રામરાજ (પીડબ્લ્યુ-૪૯) એ પણ કોલકર્તા સાથે વાત કરી અને તેને વિનંતી કરી કે તે તેમને બીજા દિવસે સવારે સુધી સમય આપે જેથી તે પૈસાની વ્યવસ્થા કરી શકે.

૬. ત્યારબાદ રામરાજ (પીડબ્લ્યુ-૪૯) એ પોતાના મિત્ર દત્તાત્રય ભાંડંગે (પીડબ્લ્યુ-૨) સાથે વાત કરી, જે સંબંધિત સમયે પુણે જાતે નાબાર્ડમાં મેનેજર તરીકે કામ કરતા હતા. ભાંડંગે (પીડબ્લ્યુ-૨) એ કાર્તિકરાજને શોધી કાઢવા માટે પોતાની શક્તિ પ્રમાણે શ્રેષ્ઠ પ્રયત્નો કર્યા, પરંતુ તેમના પ્રયત્નો નિષ્ફળ રહ્યા.

૭. પ્રથમ માહિતી અહેવાલનો એક મુસદ્દો રામરાજ દ્વારા ભાંડંગેના (પીડબ્લ્યુ-૨) પૂણે કાર્યાલયે ફેક્સ દ્વારા મોકલવામાં આવ્યો હતો અને તેમને તે સંબંધિત પોલીસ સ્ટેશનમાં નોંધાવવા વિનંતી કરવામાં આવી હતી. કાર્તિકરાજનો એક ફોટોગ્રાફ પણ તેની સાથે મોકલવામાં આવ્યો હતો.

૮. તે અનુસંધાને ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમો ૩૬૩ અને ૩૮૭ હેઠળ દંડનીય ગુનાઓ બાબતે પ્રથમ માહિતી અહેવાલ નોંધવામાં આવ્યો. તપાસ કાર્યમ બ્રાન્ચને સોંપવામાં આવીરુદ્ધ સંતોષરાજ (પીડબ્લ્યુ-૨) એ તપાસ અધિકારી, એ.પી.આઈ. લોટલીકરને ટેલિફોન દ્વારા જાણ કરી કે અપહરણકારો પાસેથી તેને ફરી એક ફોન કોલ આવ્યો હતો અને તેણે તેને રૂ. ૧૦ લાખ તથા એક મોબાઈલ ફોન સાથે બોમ્બે આવવા જણાવ્યું હતું. તે અંગે એ.પી.આઈ. લોટલીકરે તેને કોલ કરનારને એવી જાણ કરવા કહ્યું કે પોતે જવાને બદલે તે પોતાની તરફથી પૈસા લઈને પોતાના એક મિત્રને બોમ્બે મોકલશે. તેણે તેને કોલ કરનારને એવું કહેવા જણાવ્યું કે તે મિત્રનું નામ શામ નાયડુ છે અને તેનો મોબાઈલ નંબર ૯૮૨૨** છે. સંતોષરાજે તે મુજબ કર્યું. ત્યારબાદ અપહરણકારોએ એ.પી.આઈ. લોટલીકરને તેનો શામ નાયડુ હોવાનું માનીને તેના મોબાઈલ ફોન પર કોલ કરવા

શરૂ કર્યા. આમ, અપહરણકારોને એક પછી એક વાતચીતમાં વ્યસ્ત રાખીને, ૧૨મી ઓગસ્ટ, ૨૦૦૧ના રોજ જુદું ખાતે તેમના માટે જાળ ગોઠવવામાં આવીરુદ્ધ તે અનુસંધાને કુમાર ગૌરવ (પીડબ્લ્યુ-૧), માફી સાક્ષી તથા આરોપી નં. ૨ અને ૩, સંજીવકુમાર મહેન્દ્રપ્રસાદ રોય અને સનોથસકુમાર શ્રીજૈલાલ રોયની ધરપકડ કરવામાં આવીરુદ્ધ આરોપી નં. ૧, સંતોષ કુમાર સતીશભૂષણ બરિયાર,ની ધરપકડ અંધેરી રેલવે સ્ટેશન ખાતે કરવામાં આવીરુદ્ધ તેમ છતાં, કાર્તિકરાજ ક્યાં છે તેની જાણ કરવામાં આવી નહોતી. ત્યારબાદ આરોપીઓને ૧૩મી ઓગસ્ટ, ૨૦૦૧ના રોજ પુણે ખાતે તેના કચેરીમાં પોલીસ ઈન્સ્પેક્ટર, દિલીપ ભાસ્કર શિંદે (પીડબ્લ્યુ-૫૩) સમક્ષ રજૂ કરવામાં આવ્યા અને ત્યારપછી તેમની ધરપકડ કરવામાં આવીરુદ્ધ

૯. આરોપીઓમાંથી એક કુમાર ગૌરવ, જેને ત્યારબાદ માફી આપવામાં આવી હતી, તેણે આશરે ૨૯મી ઓક્ટોબર, ૨૦૦૧ના રોજ પુણે શહેરના પોલીસ કમિશનરને એક પત્ર લખીને જણાવ્યું હતું કે કાર્તિકરાજની ૮મી ઓગસ્ટ, ૨૦૦૧ના રોજ આરોપીઓએ હત્યા કરી હતી. તેણે પોતાના પસ્તાવાની અભિવ્યક્તિ કરી હતી. તેણે કબૂલાત કરવાની પોતાની ઈચ્છા પણ વ્યક્ત કરી હતી. તેને ૩૧મી ઓક્ટોબર, ૨૦૦૧ના રોજ બપોરે ૨.૦૦ વાગ્યે જે.એમ.એફ.સી., પુણે સમક્ષ હાજર કરવામાં આવ્યો હતો. તેને ફરીથી ૧લી નવેમ્બર, ૨૦૦૧ના રોજ હાજર કરવામાં આવ્યો, ત્યારે તેણે ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૧૬૪ હેઠળ નિવેદન આપ્યું હતું, જે નોંધવામાં આવ્યું હતું.

૧૦. તપાસ પૂર્ણ થયા બાદ આરોપપત્ર દાખલ કરવામાં આવ્યું, જેના અનુસંધાને ગુનાનો સંજ્ઞાન લેવામાં આવ્યો. અંતે, માનનીય મેજિસ્ટ્રેટે તા. ૩જી જાન્યુઆરી, ૨૦૦૨ના આદેશ દ્વારા કેસ સેશન્સ કોર્ટને સોંપ્યો.

૧૧. સેશન્સ જજ સમક્ષ, પોલીસ ઇન્સ્પેક્ટર દિલીપ ભાસ્કર શિંદે (પીડબ્લ્યુ-૫૩) એ અંદાજે ૨૧મી માર્ચ, ૨૦૦૨ના રોજ દંડ પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૩૦૭ હેઠળ હોવાનું દર્શાવી કુમાર ગૌરવ (પીડબ્લ્યુ-૧) ને માફી મંજૂર કરવાની પ્રાર્થના સાથે અરજી કરી હતી. સેશન્સ જજે ૩ એપ્રિલ, ૨૦૦૨ના રોજ તેને માફી મંજૂર કરતો આદેશ કર્યો હતો.

ફરિયાદ પક્ષનો કેસ

૧૨. કુમાર ગૌરવ (પીડબ્લ્યુ-૧) ના તે નિવેદન અનુસાર, જેના પર ફરિયાદ પક્ષ મુખ્યત્વે આધાર રાખે છે, તે પોતે, સંતોષ કુમાર રોય (એ-૩) અને સંજીવ કુમાર રોય (એ-૨) વધુ સારા કારકિર્દી અવસરોની શોધમાં હતા અને ત્રણે જણે બોમ્બે શહેરમાં પોતાની કિસ્મત અજમાવવાનું નક્કી કર્યું હતું. તેઓને રહેવા માટે કોઈ સ્થળ ન હોવાથી, સંજીવ કુમાર રોય (એ-૨) એ અપીલકર્તા સાથે સંપર્ક કર્યો, જે સંબંધિત સમયે પુણેમાં રહેતો હતો. તેણે પુણે સ્થિત કુડાલે પાટીલ આંગણ સોસાયટીમાં તેઓ બધાને માટે કામચલાઉ રહેઠાણની વ્યવસ્થા કરી શક્યો હતો.

૧૩. કુમાર ગૌરવ (પીડબ્લ્યુ-૧) મુજબ, તેમણે સંતોષ કુમાર બરિયારના (એ-૧ના) બે મિત્રોને અપહરણ કરીને અને તેમના પરિવારજનો પાસેથી ખંડણી માગીને આશરે ૧૦ થી ૧૫ લાખ રૂપિયા કમાવવાની યોજના ઘડી હતી. એવું

કહેવાય છે કે સમગ્ર યોજનાનો મુખ્ય સૂત્રધાર અપીલકર્તા હતો; અપહરણ કરવાનો વિચાર પણ તેણે જ આગળ મૂક્યો હતો. તેના જણાવ્યા મુજબ, તેના મનમાં તેના બે મિત્રો હતા, અર્થાત અભિજીત કોઠારી, જેના પિતા ડૉક્ટર હતા, અને કાર્તિકરાજ, (મૃતક) જેના પિતા નાબાર્ડમાં મેનેજર હતા. અપીલકર્તાના જણાવ્યા મુજબ, બંને પરિવારો સમૃદ્ધ હોવાથી, તેમાંના કોઈ એકનું અપહરણ કરવામાં આવે તો ખંડણીરૂપે મોટી રકમ મેળવી શકાશે એવી અપેક્ષા હતી. તેની યોજના મુજબ, જો કોઈ મુશ્કેલી ઊભી થાય તો તેઓ ભોગ બનનારની હત્યા કરી નાખે. તેણે તેમને એમ પણ કહ્યું હતું કે તેઓ મૃતદેહના ટુકડા કરીને, તેને અલગ-અલગ થેલીઓમાં મૂકી, કોઈ સ્થળે ફેંકી દેશે. તેણે ત્રણેને પૂછ્યું કે તેઓ આવી યોજના માટે તૈયાર છે કે નહીં. ત્રણે એ માટે સંમત થયા.

૧૪. જ્યારે તે બધાં સહમત થયા, ત્યારે સંતોષ કુમાર બરિયાર (એ-૧) એ કુમાર ગૌરવ (પીડબ્લ્યુ-૧) ને તેમની આ યોજનાને અમલમાં મૂકવા માટે જરૂરી વસ્તુઓની યાદી તૈયાર કરવા જણાવ્યું. આ યાદીમાં, જો તેમને મૃતદેહને કાપવો પડે તો હેક્સો બ્લેડ્સ અને એક દાતરડું સામેલ હતાં. તેમાં પીડિતને બાંધી રાખવા માટે દોરડાં; મૃતદેહના ટુકડાઓ મૂકવા માટે પોલિથિનની થેલીઓ; મૃતદેહના ટુકડાઓ ધરાવતી પોલિથિનની થેલીઓ મૂકવા માટે રેકિસનની થેલીઓ; પીડિતના કુટુંબનો મોબાઇલ ફોન દ્વારા સંપર્ક કરવા માટે સિમ કાર્ડ્સ અને અંતમાં દુર્ગંધનાશક તરીકે વાપરવા માટે ડેટોલ પણ સામેલ હતાં.

૧૫. તેનાં બીજા દિવસે સંતોષ કુમાર બરિયાર (એ૧) એ પણ તેમને તે સ્થળ બતાવ્યું જ્યાં, જરૂર પડે તો, તેઓ મૃતદેહનો નિકાલ કરી શકે. તે જ દિવસે સાંજે,

બધા આરોપીઓ અમરપાલી સોસાયટીમાં સ્થળાંતરિત થયા, જે અપીલકર્તાના એક એજન્ટ દ્વારા તેમને ઉપલબ્ધ કરાવવામાં આવી હતી. ઉક્ત સ્થળે જ તેમણે પોતાની યોજના અમલમાં મૂકવાનો નિર્ણય કર્યો. તેઓએ તે દિવસનો બાકીનો સમય અગાઉની રાત્રે તૈયાર કરેલી ચાદીમાં સમાવિષ્ટ વસ્તુઓ ખરીદવામાં પસાર કર્યો, જેના માટે જરૂરી રકમ અપીલકર્તા દ્વારા પૂરી પાડવામાં આવી હતી.

૧૬. ત્યારબાદ ૬મી ઓગસ્ટે, અપીલકર્તાએ અભિજીત કોઠારી અને કાર્તિકરાજ બંનેનો સંપર્ક કરવાનો પ્રયાસ કર્યો. તે અભિજીત કોઠારી સાથે સંપર્ક સાધી શક્યો નહોતો, પરંતુ તે મૃતકનો સંપર્ક નંબર મેળવવામાં સફળ રહ્યો હતો. તેણે તે ત્રણેને ખાતરી આપી હતી કે બીજા જ દિવસે તે કાર્તિકરાજને ફ્લેટે લાવવામાં સમર્થ થશે. અન્યોએ જ્યારે તેને પૂછ્યું કે તે આ બાબતે એટલો નિશ્ચિત કેવી રીતે હોઈ શકે, ત્યારે તેણે સમજાવ્યું કે તેણે તેને તેના લગ્નના સંદર્ભમાં એક પાર્ટી આપવાનું વચન આપ્યું હતું અને તેના જણાવ્યા મુજબ, જો તેને પાર્ટીમાં આમંત્રિત કરવામાં આવે તો કાર્તિકરાજ ક્યારેય ઇનકાર નહીં કરે.

૧૭. બીજા દિવસે, એટલે કે ૭મી ઓગસ્ટે, સંતોષ કુમાર બરિયાર (એ૧) એ કાર્તિકરાજ (મૃતક) નો સંપર્ક કર્યો અને તેને તેના સ્થળે આવવા માટે સમજાવ્યો. રાત્રે તે કાર્તિકરાજને પોતાના એપાર્ટમેન્ટમાં લઈ આવ્યો. કાર્તિકરાજે, પોતાને મિત્રોનું લગ્નોત્સવ ઉજવવા માટે આમંત્રિત કરવામાં આવ્યો છે એવી માન્યતા રાખીને, તેઓ સાથે લગભગ મધરાત સુધી ફિલ્મો જોયા. આશરે મધરાતે અપીલકર્તાએ સંજીવ કુમાર રોય (એ૨) ને યોજના અમલમાં મૂકવા માટે કથિત સંકેત આપ્યો. ત્યારબાદ અપીલકર્તા મૃતકની પાછળ ગયો અને તેના ગળા પર

દાતરડું મૂકી દીધું. તે પછી મૃતકના બંને હાથ દોરીથી બાંધવામાં આવ્યા અને તેનું મોઢું નેપકીનથી બાંધવામાં આવ્યું. ત્યારબાદ મૃતકને ખેંચીને શૌચાલયમાં લઈ જવામાં આવ્યો, જ્યાં તેને લાતો અને મારથી હુમલો કરવામાં આવ્યો. આ બધું બે કલાક સુધી ચાલ્યું. ત્યારબાદ આરોપીઓએ મૃતકના પરિવારજનોને ફોન કર્યો અને જો તેઓ કાર્તિકરાજને ફરી જીવતો જોવો ઈચ્છતા હોય તો રૂપિયા ૧૦ લાખની ખંડણી ચૂકવવા જણાવ્યું.

૧૮. તેમ છતાં, બીજા દિવસે સવારે પોતાનો ફ્લેટ તપાસવા આવેલ એપાર્ટમેન્ટના માલિકને જો ઘરમાં કોઈ ગડબડ હોવાનો સંદેહ આવ્યો હોત, તો મૃતકનું જીવન બચી શક્યું હોત, પરંતુ દુર્ભાગ્યવશ એવું થયું નહોતું. તેઓ પકડાઈ જશે એવી ભીતિથી સંતોષ કુમાર બારિયાર (એ૧) અને કુમાર ગૌરવ (પીડબ્લ્યુ૧) એ નક્કી કર્યું કે મૃતકને જીવતો રાખવો હવે સલામત રહેશે નહીં અને તેને મારી નાખવું તેમના હિતમાં છે. તેનું જીવન અંત કરવા અપીલકર્તા અને સંજીવ કુમાર રોય (એ૨) એ તેના ગળામાં દોરી બાંધી અને બંને છેડેથી તેને ખેંચી. મૃતકે છૂટવા માટે સંઘર્ષ કરવાનો પ્રયાસ કર્યો, પરંતુ થોડા સમય પછી તેની હરકત બંધ થઈ ગઈ. ત્યારબાદ તેના મૃતદેહને ઘસડીને શૌચાલયમાં લઈ જવામાં આવ્યો. ત્યારબાદ સંતોષ કુમાર બારિયાર (એ૧) એ હેક્સો બ્લેડ અને દાતરડી વડે મૃતકનું માથું ઘડથી અલગ કર્યું. પછી તેણે તે માથું પોલિથિનની થેલીમાં મૂક્યું. ત્યારબાદ તેણે મૃતકના બંને હાથ અલગ કર્યા. હાથોને પણ પોલિથિનની થેલીઓમાં મૂકવામાં આવ્યા. ત્યારપછી તેણે સંજીવ કુમાર રોય (એ૨) ને મૃતકના પગ કાપવા કહ્યું, અને તેણે તેમ કર્યું. કુમાર ગૌરવ

(પીડબ્લ્યુ-૧) અને સંજીવ કુમાર રોય (એર) એ પગોને અલગ અલગ થેલીઓમાં પેક કર્યા.

૧૯. મૃતકના શરીરને કાપવામાં અંદાજે બે કલાકનો સમય ખર્ચાયો હતો. ત્યારબાદ તેમણે મૃતકના શરીરના ભાગો ધરાવતી આ થેલીઓનો નિકાલ જુદા જુદા સ્થળોએ કર્યો હતો. તેમણે મૃતકની માલમિલ્કતનો પણ એ જ રીતે નિકાલ કર્યો હતો. ત્યારપછી તેમણે ફ્લેટમાંથી બધી વસ્તુઓ પણ સંપૂર્ણપણે હટાવી દીધી હતી.

૨૦. બીજા દિવસે તેઓએ ફરીથી મૃત્યુ પામેલાના પરિવારજનોને ફોન કરીને તેમની પાસેથી ખંડણીની માંગણી કરી, જોકે તેઓએ તેમનો ભોગ બનેલા વ્યક્તિની પહેલેથી જ હત્યા કરી દીધી હતી. પરિવારજનોએ તેમને ખાતરી આપી કે તેમને ખંડણીની રકમ મળી જશે, પરંતુ તે ગોઠવવા માટે થોડો વધુ સમય જરૂરી હતો. તેમની આ લાલચ જ અંતે તેમની ધરપકડ સુધી લઈ ગઈ.

નીચલી અદાલતના ન્યાયમૂર્તી શ્રીનો ચુકાદો

૨૧. ફરિયાદ પક્ષે પૃષ્ઠ સાક્ષીઓની તપાસ કરી હતી જ્યારે બચાવ પક્ષ દ્વારા બે સાક્ષીઓની તપાસ કરવામાં આવી હતી. મુખ્યત્વે ઉક્ત પુરાવા પર આધાર રાખીને, માનનીય સેશન્સ જજે દોષિત ઠેરવવાનો ચુકાદો અને સજાનો આદેશ નોંધ્યો હતો. માનનીય સેશન્સ જજે આરોપી નં. ૧ ને ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૩૦૨ સાથે કલમ ૧૨૦-બી વાંચી તથા કલમ ૩૬૪-એ સાથે કલમ ૧૨૦-બી વાંચી હેઠળ દંડનીય ગુનાઓમાં દોષિત ઠેરવ્યો હતો. તેને મૃત્યુદંડની સજા કરવામાં આવી હતી. આરોપી નં. ૨ અને ૩ ને ભારતીય દંડ સંહિતાની

કલમ ૩૦૨ સાથે કલમ ૧૨૦-બી વાંચી તથા કલમ ૩૬૪-એ સાથે કલમ ૧૨૦-બી વાંચી હેઠળ દંડનીય ગુનાઓમાં દોષિત ઠેરવવામાં આવ્યા હતા. તેમને આજીવન કઠોર કારાવાસ ભોગવવાની સજા કરવામાં આવી હતી. વધુમાં, તમામ આરોપીઓને ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૩૮૭ સાથે કલમ ૧૨૦-બી વાંચી; કલમ ૨૦૧ સાથે કલમ ૧૨૦-બી વાંચી તથા ભારતીય હથિયાર અધિનિયમની કલમ ૪ અને ૨૫ હેઠળના ગુનાઓમાં દોષિત ઠેરવવામાં આવ્યા હતા અને તે મુજબ વિવિધ અવધિની સજાઓ કરવામાં આવી હતી.

ઉઠાવવામાં આવેલી દલીલો

૨૨. ફોજદારી અપીલ નં. ૧૪૭૮ ઓફ ૨૦૦૫ માં અપીલકર્તાની તરફેથી હાજર રહેલા વિદ્વાન વરિષ્ઠ વકીલ શ્રી સુશીલ કુમાર રજૂ કરે છે :-

(૧) નીચલી અદાલતોએ મુખ્યત્વે પી.ડબ્લ્યુ.-૧, કુમાર ગૌરવના પુરાવાના આધાર પર ચુકાદો અને દોષસિદ્ધિ નોંધવામાં ગંભીર ગેરકાયદેસરતા આચરી છે, તે હકીકત હોવા છતાં કે તેણે પોતાના કબૂલનામાથી પીછેહઠ કરી હતી, જેમ કે તેના તા. ૬મી નવેમ્બર, ૨૦૦૧ના પત્ર (આર્ટિકલ બી) પરથી જણાય છે.

(૨) માનનીય મેજિસ્ટ્રેટ (પીડબ્લ્યુ-૫૪) ના પુરાવા પર માનનીય સેશન્સ જજ દ્વારા આધાર રાખી શકાય તેમ નહોતો, કારણ કે ૯મી નવેમ્બર, ૨૦૦૧ના રોજ આરોપપત્ર દાખલ કરવામાં આવ્યું ત્યારે ૯.૧૧.૨૦૦૧થી ૧.૧.૨૦૦૨ દરમિયાન કોઈપણ આરોપીને રજૂ કરવામાં આવ્યો નહોતો, તે દર્શાવવા માટે પુરતી સામગ્રી ઉપલબ્ધ હતી. કારણ કે પીડબ્લ્યુ-૧ ને અદાલતમાં રજૂ કરવામાં આવ્યો

નહોતો, તેથી તેને મેજિસ્ટ્રેટને એ જણાવવાનો કોઈ પ્રસંગ જ ઊભો થતો નહોતો કે તે આર્ટિકલ બીનો લેખક નહોતો.

(૩) દંડ પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૩૦૬ ની ઉપકલમ (૪) માં સમાવિષ્ટ આવશ્યકતાઓનું પાલન કરવામાં આવ્યું ન હતું, તે હકીકતને ધ્યાનમાં લેતાં, વિદ્વાન સેશન્સ ૪૪ દંડ પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૩૦૭ હેઠળ પોતાના અધિકારક્ષેત્રનો ઉપયોગ કરી શક્યા હોત નહીં.

(૪) કુમાર ગૌરવ (પીડબ્લ્યુ-૧) ને માફી આપવી ગેરકાયદેસર હતી, તેથી ફરિયાદ પક્ષની તરફથી તપાસવામાં આવેલ સાક્ષી તરીકે તેની સાક્ષીને વિચારણામાં લઈ શકાય તેમ નહોતું અને તેને ભારતીય પુરાવા અધિનિયમની કલમ ૩૦ હેઠળ કલ્પિત મુજબ, આરોપીએ પોતાના અન્ય સહ-આરોપીઓ વિરુદ્ધ આપેલા નિવેદન તરીકે જ ગણવામાં આવવું જોઈએ હતું.

(૫) કારણ કે ફરિયાદ પક્ષનો કેસ કુમાર ગૌરવ (પીડબ્લ્યુ-૧) ના નિવેદન તથા પરિસ્થિતિજન્ય પુરાવા પર આધારિત છે, જેના ઉપર નીચલી અદાલતોએ ભરોસો મૂક્યો છે, અને જે આરોપીની દોષિતતા સાથે સુસંગત નથી; તેથી અપીલકર્તા નિર્દોષ છૂટકારો મેળવવા હકદાર છે.

(૬) પ્રકરણને કોઈપણ દષ્ટિકોણથી જોવામાં આવે તો ફરિયાદ પક્ષ દ્વારા રજૂ કરવામાં આવેલ પુરાવાની ગુણવત્તા એવી છે કે જેના આધારે મૃત્યુદંડ ફરમાવી શકાય નહીં, ખાસ કરીને એ હકીકતને ધ્યાનમાં લેતાં કે નીચલી અદાલતે ભૂલથી એવું ઠરાવ્યું હતું કે તે માટે કોઈ શમનકારી પરિસ્થિતિઓ હાજર નહોતાં.

૨૩. જોકે, રાજ્ય તરફથી વિદ્વાન વકીલે અપીલકર્તા પર ફરમાવવામાં આવેલી મૃત્યુદંડની સજા અંગે આક્ષેપિત ચુકાદાનું સમર્થન કર્યું હતું. સંજીવકુમાર મહેન્દ્રપ્રસાદ રોય (એ૨) અને સનોથસકુમાર શ્રીજૈલાલ રોય (એ૩) સંબંધિત ફોજદારી અપીલ નં. ૪૫૨ ઓફ ૨૦૦૬ના સમર્થનમાં એવી દલીલ કરવામાં આવી હતી કે તેમને ફરમાવવામાં આવેલી સજા ચોંકાવનારી રીતે અપૂરતી છે અને તેમની દ્વારા કરાયેલ ગુનો ‘અત્યંત દુર્લભમાંથી દુર્લભ કેસો’ના પરિધિમાં આવતો હોવાથી, તે વધારીને મૃત્યુદંડ કરવામાં આવીરુદ્ધ

૨૪. દલીલ કરવામાં આવી હતી કે સંજીવ કુમાર રોય (એ૨) અને સંતોષ કુમાર રોય (એ૩), ગુનામાં સમાન રીતે ભાગીદાર હોવા સાથે અને તેની અમલવારીમાં સમાન ભૂમિકા ભજવેલ હોવાથી, તેઓ પણ મૃત્યુદંડની સજાના હકદાર હતા. વધુમાં એવી પણ દલીલ કરવામાં આવી હતી કે આરોપીઓના પક્ષમાં એવો એક પણ શમનકારક સંજોગ હાજર નહોતો કે જેના આધારે તેમને આજીવન કારાવાસ જેવી ઓછી સજા ફટકારવામાં આવીરુદ્ધ

સંકળાયેલા પ્રશ્નો

૨૫. તેથી, અમારી વિચારણા માટે ઊભા થતા બે મુખ્ય પ્રશ્નો નીચે મુજબ છે :—

(એ) શું વિધાવાન સેશન્સ જજે કુમાર ગૌરવ (પીડબ્લ્યુ-૧) ને માફી મંજૂર કરીને ગેરકાયદેસર રીતે કાર્ય કર્યું હતું; અને

(બી) શું હાલનો કેસ એવો ‘અતિ દુર્લભમાં અતિ દુર્લભ કેસ’ કહેવાય કે જેથી નીચલી અદાલતોને મૃત્યુદંડ ફરમાવવો શક્ય બને.

માફી આપતા આદેશની કાયદેસરતા

૨૬. અમે પ્રથમ કુમાર ગૌરવ (પીડબ્લ્યુ ૧) ને માફી મંજૂર કરનાર માનનીય સેશન્સ જજના આદેશનો વિચાર કરીશું.

૨૭. ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતા, ૧૯૭૩ ની કલમો ૩૦૬ અને ૩૦૭, જે આપણા હેતુ માટે સંબંધિત છે, નીચે મુજબ છે:

"૩૦૬. સહઅપરાધીને માફીનો પ્રસ્તાવ :—

(૧) આ કલમ લાગુ પડતા કોઈ ગુનામાં સીધા કે પરોક્ષ રીતે સંકળાયેલા હોવા અથવા તેની જાણકારી ધરાવતા હોવા અંગે માનવામાં આવતા કોઈપણ વ્યક્તિનો પુરાવો મેળવવાના હેતુથી, મુખ્ય ન્યાયિક મેજિસ્ટ્રેટ અથવા મહાનગર મેજિસ્ટ્રેટ, તે ગુનાની તપાસ અથવા પૂછપરછના અથવા તેના ચલાવના કોઈપણ તબક્કે, અને તે ગુનાની પૂછપરછ કરતા અથવા તેનો ચલાવ કરતા પ્રથમ વર્ગના મેજિસ્ટ્રેટ, પૂછપરછ અથવા ચલાવના કોઈપણ તબક્કે, એવી શરતે તે વ્યક્તિને માફી આપવાની ઓફર કરી શકે છે કે તે પોતાના જ્ઞાનમાં રહેલી તે ગુનાથી સંબંધિત તમામ પરિસ્થિતિઓનો અને તેના કમિશનમાં મુખ્ય કર્તા કે દુષ્પ્રેરક તરીકે સંકળાયેલા દરેક અન્ય વ્યક્તિનો સંપૂર્ણ અને સચોટ ખુલાસો કરે.

(૨) આ કલમ નીચેના પર લાગુ પડે છે—

(એ) સેશન્સ કોર્ટ દ્વારા અથવા ફોજદારી કાયદા સુધારા અધિનિયમ, ૧૯૫૨ (૧૯૫૨ નો ૪૬) હેઠળ નિયુક્ત વિશેષ ન્યાયમૂર્તી શ્રીની અદાલત દ્વારા જ વિશિષ્ટપણે વિચારણાપાત્ર કોઈપણ ગુનો;

(બી) કોઈપણ એવો ગુનો, જે માટે સાત વર્ષ સુધી વિસ્તરી શકે તેવી કેદની સજા અથવા તેથી વધુ કઠોર સજા દંડનીય હોય.

(૩) ઉપકલમ (૧) હેઠળ માફી આપે તે દરેક મેજિસ્ટ્રેટે નીચે મુજબ નોંધ કરવી પડશે—

(એ) આવું કરવા માટેના તેના કારણો

(બી) શું તે પ્રસ્તાવ જેને કરવામાં આવ્યો હતો તે વ્યક્તિ દ્વારા સ્વીકારવામાં આવ્યો હતો કે નહોતો; અને આરોપી દ્વારા કરવામાં આવેલી અરજીએ, તેવા રેકૉર્ડની એક નકલ તેને નિઃશુલ્ક આપશે.

(૪) ઉપકલમ (૧) હેઠળ કરવામાં આવેલ માફીના પ્રસ્તાવને સ્વીકારનાર દરેક વ્યક્તિ—

(એ) ગુનાનો સંજ્ઞાન લેતા મેજિસ્ટ્રેટની અદાલતમાં અને અનુવર્તી વિચારણા, જો કોઈ હોય, તેમાં સાક્ષી તરીકે પરીક્ષણ કરવામાં આવશે;

(બી) જો તે પહેલેથી જ જામીન પર ન હોય, તો નીચલી અદાલતમાં ચાલતી કાર્યવાહી પૂર્ણ ન થાય ત્યાં સુધી તેને અટકાયતમાં રાખવામાં આવશે.

(૫) જ્યાં કોઈ વ્યક્તિએ ઉપકલમ (૧) હેઠળ કરવામાં આવેલી માફીની રજૂઆત સ્વીકારી હોય અને તેની ઉપકલમ (૪) હેઠળ પૂછપરછ કરવામાં આવી હોય, ત્યાં ગુનાનો સંજ્ઞાન લેતા મેજિસ્ટ્રેટે, કેસમાં કોઈ વધુ તપાસ કર્યા વિના—

(એ) વિચારણા માટે તેને કમિટ કરવું—

(૧) સેશન્સ કોર્ટને, જો ગુનો માત્ર તે અદાલત દ્વારા જ વિચારણિય હોય અથવા જ્ઞાનગ્રહણ કરનાર મેજિસ્ટ્રેટ મુખ્ય ન્યાયિક મેજિસ્ટ્રેટ હોય;

(૨) ફોજદારી કાયદા સુધારા અધિનિયમ, ૧૯૫૨, (૧૯૫૨ નો ૪૬), હેઠળ નિયુક્ત વિશેષ ન્યાયમૂર્તિ શ્રીની અદાલતને, જો તે ગુનો માત્ર તે અદાલત દ્વારા જ વિચારણાપાત્ર હોય;

(બી) અન્ય કોઈ પણ કિસ્સામાં, કેસ મુખ્ય ન્યાયિક મેજિસ્ટ્રેટને સોંપવો, જે પોતે જ તે કેસનો વિચારણ કરશે.

૩૦૭. માફીનો પ્રસ્તાવ કરવાની સત્તા :— કોઈ કેસ સોંપણી કરવામાં આવ્યા પછી પરંતુ ચુકાદો આપવામાં આવે તે પહેલાં કોઈપણ સમયે, જે અદાલતમાં તે સોંપણી કરવામાં આવી હોય તે અદાલત, આવા કોઈ ગુનામાં પ્રત્યક્ષ અથવા પરોક્ષ રીતે સંકળાયેલ હોય અથવા તેની જાણકારી ધરાવતો હોવાનો અનુમાનિત કોઈપણ વ્યક્તિનો સાક્ષ્ય નીચલી અદાલતમાં પ્રાપ્ત કરવા હેતુસર, તેવી વ્યક્તિને એ જ શરતે માફીનો પ્રસ્તાવ કરી શકે છે."

૨૮. આ પ્રમાણે, કલમ ૩૦૬ તેવા વ્યક્તિને, તેના જ્ઞાનમાં રહેલી ગુનાને સંબંધિત તમામ પરિસ્થિતિઓ અને તેના આચરણમાં મુખ્ય આરોપી તરીકે હોય કે પ્રેરક તરીકે સંકળાયેલા દરેક અન્ય વ્યક્તિ અંગે સંપૂર્ણ અને સત્ય ઉઘાડો કરે તેવી શરતે, માફી આપવાનો અધિકાર મુખ્ય ન્યાયિક દંડાધિકારી અથવા મહાનગર દંડાધિકારી અથવા ગુનાની તપાસ કરતી અથવા તેની સુનાવણી કરતી પ્રથમ વર્ગના દંડાધિકારીને આપે છે. ઉક્ત જોગવાઈ નિર્વિવાદ રીતે એવા કેસોમાં લાગુ પડે છે, જેનો વિચાર માત્ર સેશન્સ કોર્ટ દ્વારા જ વિચારણાપાત્ર હોય છે.

૨૯. માફીનો પ્રસ્તાવ આપનાર મેજિસ્ટ્રેટ માટે તેવું કરવાનો પોતાના કારણો નોંધવા આવશ્યક છે અને વધુમાં, જેને એવો પ્રસ્તાવ કરવામાં આવ્યો હતો તે વ્યક્તિએ તે સ્વીકાર્યો હતો કે નહોતો તે પણ નોંધવું આવશ્યક છે. ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૩૦૬ની ઉપકલમ (૪) એ ફરજિયાત કરે છે કે માફીનો પ્રસ્તાવ સ્વીકારનાર આવી વ્યક્તિની વિચારણામાં સાક્ષી તરીકે પૂછપરછ કરવી જ જોઈએ. ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૩૦૬ની ઉપકલમ (૫) મુજબ, જ્યાં કોઈ વ્યક્તિએ ઉપકલમ (૧) હેઠળ કરવામાં આવેલ માફીનો પ્રસ્તાવ સ્વીકાર્યો હોય અને ઉપકલમ (૪) હેઠળ તેની પૂછપરછ કરવામાં આવી હોય, ત્યાં ગુનાનો સંજ્ઞાન લેનાર મેજિસ્ટ્રેટે, કેસમાં કોઈ વધુ તપાસ કર્યા વિના, તેને વિચારણા માટે રજુ કરવો જોઈએ.

૩૦. ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૩૦૭ માં આવેલ “એક જ શરતે” શબ્દપ્રયોગ તેનો અર્થ તેની કલમ ૩૦૬ ની ઉપકલમ (૪) તરફ સંકેત કરે છે કે કેમ, અને વર્તમાન મામલામાં, કુમાર ગૌરવ (પીડબ્લ્યુ-૧) દ્વારા ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૧૬૪ હેઠળ કરવામાં આવેલ કથિત નિવેદન, જે પાછું ખેંચી લેવામાં આવ્યું હતું, તે સિવાય માનનીય મેજિસ્ટ્રેટ દ્વારા તેની પાસેથી બીજું કોઈ નિવેદન લેવામાં આવ્યું ન હોવાથી, તેના પક્ષે માફી મંજૂર કરવાનો આદેશ ગેરકાયદેસર હતો કે નહીં, એ પ્રશ્ન છે.

૩૧. અમારી માન્યતા મુજબ, શ્રી સુશીલ કુમારની રજૂઆત સ્વીકાર્ય ગણવા યોગ્ય નથી.

૩૨. કલમ ૩૦૬ની ઉપકલમ (જ) પ્રક્રિયાત્મક સ્વરૂપની છે. તેનું પાલન માત્ર મેજિસ્ટ્રેટ દ્વારા કરવું જરૂરી છે, કારણ કે તેને પોતે જ તે કેસનો વિચારણા કરવાનું કોઈ અધિકારક્ષેત્ર હોતું નથી. જેને સમક્ષ વિચારણા માટે કેસ સોંપવામાં આવ્યો હોય તેવા વિદ્વાન સેશન્સ જજને એ બાબતે જાણ કરવામાં આવવી જોઈએ કે કયા આધારે માફી પ્રસ્તાવિત કરવામાં આવી હતી.

૩૩. કલમ ૩૦૭માં આવી કોઈ શરત સમાવિષ્ટ નથી. વિદ્વાન સેશન્સ જજની સત્તા તેની કલમ ૩૦૬માં રહેલી જોગવાઈઓથી સ્વતંત્ર છે. કલમ ૩૦૭માં ઉલ્લેખિત શરત કલમ ૩૦૬ની ઉપકલમ (૧)માં નિર્ધારિત શરત તરફ સંદર્ભિત કરે છે, અર્થાત્ તે વ્યક્તિ જેના પક્ષમાં

જેણે માફીનો લાભ આપવામાં આવ્યો છે તે પોતાની જાણની અંદરની સમગ્ર પરિસ્થિતિઓનો સંપૂર્ણ અને સચ્ચો ખુલાસો કરશે. સેશન્સ કોર્ટની સત્તા પર અન્ય કોઈ શરતની મર્યાદા મૂકવામાં આવેલી નથી.

૩૪. ૨૦૦૨ની ૩જી એપ્રિલના રોજનો વિદ્વાન સેશન્સ જજનો આદેશ દર્શાવે છે કે વિદ્વાન ન્યાયમૂર્તી શ્રીે માત્ર તપાસ અધિકારી દ્વારા માફી મંજૂર કરવા માટે દાખલ કરાયેલ અરજી (આંક પી-૭) અંગે પોતાના મનનો ઉપયોગ કર્યો હતો એટલું જ નહીં, પરંતુ અપીલકર્તાને સંબંધિત પ્રશ્નો પૂછીને તેની તપાસ પણ કરી હતી.

૩૫. તેથી, વિદ્વાન સેશન્સ જજે ૩ એપ્રિલ, ૨૦૦૨ના રોજનો આદેશ ફક્ત ૧ નવેમ્બર, ૨૦૦૧ના રોજ કુમાર ગૌરવ (પીડબ્લ્યુ-૧) દ્વારા કરવામાં આવેલ કથિત કબૂલાતના નિવેદનના આધારે જ કર્યો નહોતો. તે યાંત્રિક રીતે કરવામાં

આવ્યું નહોતું. જો કાયદા મુજબ વિદ્વાન મેજિસ્ટ્રેટને ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૧૬૪ હેઠળ કુમાર ગૌરવ (પીડબ્લ્યુ-૧) દ્વારા કરવામાં આવેલ કબૂલાતના નિવેદનની નકલ મોકલવી અથવા ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૩૦૬ની જોગવાઈઓનું પાલન કરવા માટે ઉક્ત સાક્ષીનું અલગ નિવેદન નોંધવું આવશ્યક ન હતું, તો તેણે પોતાની કબૂલાતમાંથી પીછેહઠ કરી હતી કે નહીં તે પ્રશ્ન સંહિતાની કલમ ૩૦૭ હેઠળ વિદ્વાન સેશન્સ જજ દ્વારા સત્તાના પ્રયોગ અંગે બહુ પ્રાસંગિક ગણાતો નથી.

૩૬. તેમ છતાં, અમે નોંધ કરી શકીએ છીએ કે વિદ્વાન મેજિસ્ટ્રેટે પોતાના પુરાવામાં નિર્વિવાદ રીતે એવો અભિપ્રાય વ્યક્ત કર્યો હતો કે કુમાર ગૌરવ (પીડબ્લ્યુ-૧) એ તેમને જણાવ્યું હતું કે પોતાના કબૂલાતનામું પાછું ખેંચવા માટેની જણાવેલી અરજીએ તેણે સહી કરી ન હતી. શક્ય છે કે આ હકીકત ન્યાયિક દસ્તાવેજોમાંથી પ્રતિબિંબિત થતી ન હોય, જે કમિટલના આદેશ સાથે વિદ્વાન સેશન્સ જજને મોકલવામાં આવ્યા હતા, પરંતુ તેથી વિદ્વાન મેજિસ્ટ્રેટના નિવેદન પર અવિશ્વાસ કરવાનો અમને કોઈ કારણ નથી.

૩૭. શિખેલ વરિષ્ઠ વકીલે આ અદાલતના રામપાલ પીઠવા રહિદાસ અને અન્ય વીરુદ્ધ/સ. મહારાષ્ટ્ર રાજ્ય [૧૯૯૪ સપ્પ. (૨) એસ.સી.સી. ૭૩] માં આપેલા ચુકાદા પર દૃઢ આધાર મૂક્યો છે અને વિશેષ કરીને નીચેનો અવતરણ:

...અમે તેના અવિશ્વસનીય અને ભરોસાપાત્ર ન ગણાય એવા પુરાવા પર કોઈપણ વિશ્વાસ મૂકી શકતા નથી એવું જણાય છે અને આ પરિસ્થિતિમાં, ૨૪.૪.૧૯૮૭ના આદેશથી માંડી આપવામાં આવ્યા બાદ પણ રામચરણ,

સ્વીકારોક્ત સાક્ષી, ની કોઈ હકીકત નોંધવામાં આવી નહોતી અને તે નીચલી અદાલતમાં ફરિયાદ પક્ષના સાક્ષી જદ તરીકે હાજર થયો ત્યાં સુધી એવો કોઈ હકીકતવિવરણ નોંધાયો નહોતો, તે સ્વીકાર્ય સ્થિતિમાં, ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૩૦૬(જ) ને કલમ ૩૦૭ સાથે વાંચતાં તેની જોગવાઈઓના કથિત પાલનના અભાવના પ્રભાવ વિષે કોઈ અભિપ્રાય વ્યક્ત કરવાથી પણ અમે અલિપ્ત રહીએ છીએ. માફી આપવામાં આવ્યા પછી જ આરોપીની સ્થિતિ સાક્ષીની સ્થિતિમાં પરિવર્તિત થાય છે અને કાયદો અદાલતો પર એવો ફરજિયાત બાંહેધરો મૂકે છે કે, સ્વીકારોક્ત સાક્ષીને માફી આપવામાં આવતાં જ તેની હકીકત તરત જ નોંધવી, જેથી તે પોતાને તે હકીકતથી બંધાયેલો માને અને નીચલી અદાલતમાં તે મુજબ ન કરવાથી તે સામે ફરિયાદ ચલાવવાની જવાબદારી ઊભી થાય. આ પ્રકરણમાં તે પ્રક્રિયા અનુસરવામાં આવી નહોતી.

૩૮. એવો દાવો કરવામાં આવ્યો હતો કે વિદ્વાન સેશન્સ જજ માટે ફોજદારી કાર્યવાહી સંહિતાની કલમ ૩૦૬ ની ઉપકલમ (જ) ની આવશ્યકતાઓનું પાલન કરવું ફરજિયાત હતું. અમે, આદરપૂર્વક, એવું શોધી શક્યા નથી કે ઉક્ત ચુકાદામાં કાયદાનો એવો કોઈ સિદ્ધાંત પ્રતિપાદિત કરવામાં આવ્યો હતો.

૩૯. ઉક્ત નિર્ણયનું માત્ર સહજ અવલોકન કરતાં જ સ્પષ્ટ થાય છે કે માફીનો સાક્ષીનું પુરાવું સંપૂર્ણપણે અવિશ્વસનીય અને ભરોસાપાત્ર ન હોવાનું માનવામાં આવ્યું હતું. તે પરિસ્થિતિમાં, અદાલતે ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૩૦૬(જ) ની જોગવાઈઓના કથિત અનુપાલનના અભાવની, તે સંહિતાની

કલમ ૩૦૭ સાથે વાંચતાં, થતી અસર વિશે કોઈપણ અભિપ્રાય વ્યક્ત કરવાથી પોતાને નિવૃત્ત રાખ્યું હતું.

૪૦. અમારી સમક્ષના કેસમાં માનનીય સેશન્સ જજ દ્વારા આપવામાં આવેલ માફી કાયદેસર હતી. જ્યારે માફી ૩.૦૪.૨૦૦૨ના રોજ આપવામાં આવી હતી, ત્યારે પી.ડબ્લ્યુ.-૧ની તપાસ ૨૯.૦૭.૨૦૦૨ના રોજ કરવામાં આવી હતી. તેથી, તેની સાક્ષી માફી આપવામાં આવ્યા બાદ જ નોંધવામાં આવી હતી.

૪૧. નારાયણ ચેતનરામ ચૌધરી અને અન્ય વીરુદ્ધ મહારાષ્ટ્ર રાજ્ય [(૨૦૦૦) ૮ એસ.સી.સી. ૪૫૭] માં, આ અદાલતની વિભાગીય ખંડપીઠે, લગભગ સમાન પરિસ્થિતિમાં, એટલે કે જ્યાં સ્વીકારોક્તિનું નિવેદન સીલબંધ આવરણમાં રાખવામાં આવ્યું હતું અને જેમાં વિદ્વાન સેશન્સ જજે માફી મંજૂર કરી હતી, માત્ર એટલા કારણે કે માફી મંજૂર કરવામાં કંઈક વિલંબ થયો હતો, તેના પર કોઈ ભરોસો મૂકી શકાતો નથી એવું માનવાનું અસ્વીકાર્યું હતું. વધુમાં એવું પણ મત વ્યક્ત કરવામાં આવ્યું હતું કે ફરજિયાત બાબત સહઅપરાધીની તપાસ હતી. પ્રતિબદ્ધતા તબક્કે પ્રતિબદ્ધ કરનાર મેજિસ્ટ્રેટ દ્વારા મંજૂરીપ્રાપ્ત સાક્ષીની તપાસ ન કરવામાં આવી હોય, તો પછીથી તે ખામી સુધારી દેવામાં આવે, તો તેથી આરોપીને કોઈ પૂર્વગ્રહ થતો નથી, એમ જણાવતાં:

૨૭. ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૩૦૬(૪) ની આવશ્યકતાનું પાલન કરાવવાનો આગ્રહ રાખવા અંગે નીચલી અદાલત પર કોઈ કાનૂની બાંહેધરી નથી અને આરોપીના પક્ષે એવો કોઈ અધિકાર પણ નથી. કલમ ૩૦૭, કલમ ૩૦૬ ની ઉપકલમ (૧) માં નિર્દિષ્ટ શરતોના પાલનને આધીન રહી, સહઅપરાધીના

નિવેદનની નોંધ કરવા માટે સંપૂર્ણ પ્રક્રિયા પ્રદાન કરે છે. કાનૂન મુજબ માફી મંજૂર કરતી અદાલતને એવો સંતોષ થવો આવશ્યક છે કે આરોપી, તેના જ્ઞાનમાં રહેલી ગુનાથી સંબંધિત પરિસ્થિતિઓ તથા તેના આચરણમાં મુખ્ય કર્તા કે પ્રેરક તરીકે સંકળાયેલા દરેક અન્ય વ્યક્તિ અંગે સંપૂર્ણ અને સત્ય ખુલાસો કરશે. જ્યારે નીચલી અદાલત દ્વારા માફી ઓફર કરવામાં આવે છે ત્યારે કલમ ૩૦૬(૪) ની આવશ્યકતાનું પાલન કરવું જરૂરી નથી. વર્તમાન મામલે, આરોપી રાજુને, જે પછીથી ફરિયાદ પક્ષના સાક્ષી નં. ૨ તરીકે હાજર થયો હતો, માફી ઓફર કરતાં પહેલાં નીચલી અદાલતે કલમ ૩૦૬(૧) ની જોગવાઈઓનું પાલન કરવામાં તમામ સાવચેતીઓ રાખી હતી. માફી ઓફર કરવાની અને ફરિયાદ પક્ષના સાક્ષી નં. ૨ નું નિવેદન નોંધવાની પ્રક્રિયામાં અમને કાનૂનનો કોઈ ભંગ કે કોઈ ગેરકાયદેસરતા જણાતી નથી.

૪૨. જો એવું માનવામાં આવે કે દરેક એકેક મામલામાં ક્ષમાદાન ફક્ત પ્રારંભિક તબક્કે જ મંજૂર કરી શકાય, તો ફોજદારી કાર્યવાહી સંહિતાની કલમ ૩૦૭ હેઠળ સેશન્સ જજને પ્રદાન કરવામાં આવેલી ક્ષમાદાન મંજૂર કરવાની સત્તા તમામ આશય અને હેતુ માટે નિષ્ફળ બનશે.

૪૩. તેથી, અપ્રૂપર કુમાર ગૌરવને ક્ષમાદાન આપતો માનનીય ન્યાયમૂર્તી શ્રીનો આદેશ કાનૂની અને માન્ય છે.

મૃત્યુદંડ અંગેનો કાયદો

૪૪. આ અદાલતની બંધારણીય ખંડપીઠે બચ્ચન સિંહ વીરુદ્ધ/એસ. પંજાબ રાજ્ય [(૧૯૮૦) ૨ એસ.સી.સી. ૬૮૪] મામલે, આ મુદ્દે માળખાગત કાનૂન

નિર્ધારિત કરીને, મૃત્યુદંડની બંધારણીય માન્યતા સામે કરવામાં આવેલ પડકારને નકારી કાઢ્યો હતો. બચ્ચન સિંહ (ઉપરોક્ત) ભારતના મૃત્યુદંડ સંબંધિત ન્યાયશાસ્ત્રના ઇતિહાસમાં એક જલવિભાજક ક્ષણ તરીકે કાર્ય કરે છે, કારણ કે તેણે આ વિષય અંગે ભારતીય ન્યાયતંત્રની માનક દ્વિઅર્થકતાને સમાપ્ત કરી હતી.

૪૫. તે નવી ધારાસભ્ય નીતિ (ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૩૫૪(૩) ના સ્વરૂપમાં) અમલમાં આવ્યા બાદ ઉચ્ચારવામાં આવ્યું હતું. આ ધારાસભ્ય ફેરફારના પ્રભાવનું આ અદાલતે વિવિધ રીતે અર્થઘટન કર્યું હતું, અને અર્થઘટનમાં આવેલી આ અસમાનતાએ બચ્ચન સિંહ (ઉપરોક્ત) પ્રકરણને પ્રેરિત કર્યું હતું. આપું જ એક પ્રકરણ, જેમાં કલમ ૩૫૪(૩) નું અર્થઘટન નિર્ધારિત કરવામાં આવ્યું હતું, તે રાજેન્દ્ર પ્રસાદ વીરુદ્ધ ઉત્તર પ્રદેશ રાજ્ય [(૧૯૭૯) ૩ એસ.સી.સી. ૬૪૬] હતું.

૪૬. બચ્ચન સિંહ અદાલતે નોંધ્યું હતું કે મૃત્યુદંડને બંધારણમાં માન્યતા આપવામાં આવી છે. તેમજ નવી સજાનિર્ધારણ પ્રક્રિયાઓને રક્ષણાત્મક ઉપાયો અને સજાનિર્ધારણ માટે માર્ગદર્શન સ્વરૂપ માનવામાં આવી હતી. સજાનિર્ધારણ પ્રક્રિયાને મૃત્યુદંડના અમલને અતિ પસંદગીપૂર્ણ પરિસ્થિતિઓમાં લાગુ પાડવાની દિશામાં અભિમુખિત કરતી ગણવામાં આવી હતી. ઉપરોક્ત તર્કના આધારે, અદાલતે તત્પગત તથા પ્રક્રિયાત્મક રીતે મૃત્યુદંડને યથાવત્ રાખ્યો હતો.

૪૭. બચ્ચન સિંહ (ઉપરોક્ત) માંથી ત્રણ વ્યાપક મૂલ્યો પ્રગટ થાય છે: ૧.
વ્યક્તિગત પરિસ્થિતિને અનુરૂપ દંડનિર્ધારણ

૪૮. ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૩૫૪(૩) અને કલમ ૨૩૫(૨) હેઠળ
સજા નિર્ધારણની પ્રક્રિયાનું અસરકારક પાલન થવા માટે પૂરતું વિવેકાધિકાર
પૂર્વશરત છે. વિવેકાધિકારને કડક રીતે મર્યાદિત કરવું સજા નિર્ધારણના મૂળભૂત
સિદ્ધાંતોને પણ વિરુદ્ધ જશે, કારણ કે તે સજા નિર્ધારિત કરતી અદાલતને ગુનો
અને ગુનેગાર સાથે સંબંધિત વિવિધ પરિબળો, જેમ કે દોષિતપણા ની કક્ષા,
સમાજ પરનો પ્રભાવ, ગુનાની ગંભીરતા, ગુનાની પાછળનો હેતુ વગેરે,
ઓળખવા અને તેમનું તુલનાત્મક મૂલવણ કરવા પ્રતિબંધિત કરશે. બચ્ચન સિંહ
(ઉપરોક્ત) માં પણ એ જ દૃષ્ટિકોણ અપનાવવામાં આવ્યો છે. બચ્ચન સિંહ
(ઉપરોક્ત) માં આ રીતે ઠરાવવામાં આવ્યું હતું કે:

"૧૭૩. તૃતીયતઃ, દંડનિર્ધારણ પ્રક્રિયાનું એવું ધોરણીકરણ, જે એક જ પ્રકારના
ગુનાની શ્રેણીમાં દોષિતતાના સ્તરમાં રહેલા ફેરફારોને ધ્યાનમાં લેવા માટેની
ન્યાયિક વિવેકસત્તાને બહુ ઓછી જગ્યા છોડે છે, તે ન્યાયિક રહેતું નથી. તે અંધ
સમાનતાના વેદી પર ન્યાયનું બલિદાન આપવા તરફ ઝુકે છે. નિશ્ચય જ, એવો
યાંત્રિક ધોરણીકરણ અતિ કઠોર અને અયોગ્ય કૂરતાના પાટિયામાં પરિણમવાનો
વાસ્તવિક ભય રહેલો છે.

૧૭૪. ચોથા ક્રમે, દંડનિર્ધારણમાં એકરૂપતા લાવવાનો પ્રશ્ન અથવા સજા નક્કી
કરવાની વિવેકસત્તા એ નીતિનો વિષય છે, જે વિધાનક્ષેત્રના ક્ષેત્રાધિકારમાં આવે
છે. જ્યારે સંસદે સુચિંતિત વિધાનનીતિના ભાગરૂપે, કલમ ૩૫૪(૩) માં

નિર્ધારિત વ્યાપક પરિઘોમાં આવરી લેવાયું છે તેનાથી વધુ હદે સજા નક્કી કરવાની વિવેકસત્તા પર જ્ઞાતપણે કોઈ વધુ મર્યાદા, નિયંત્રણ અથવા એકરૂપીકરણ લાદ્યું નથી, ત્યારે અદાલત પોતાની સીમાઓ વટાવીને તેવું કરવા ઉતાવળ ન કરે, જે સંસદે પોતાની પ્રજ્ઞાથી અને સાવચેતીપૂર્વક કર્યું ન હતું."

૪૯. આ સંદર્ભે ફર્મન વીરુદ્ધ/એસ. જ્યોર્જિયા, ૪૦૮ યુ.એસ. ૨૩૮ (૧૯૭૨) અંગે ચર્ચા કરતી વખતે અદાલતે નીચે મુજબ ઠરાવ્યું:

૧૯૨. અમને એવું જણાય છે કે ગ્રેગ વીરુદ્ધ/એસ. જ્યોર્જિયા તથા તે સાથેના સંબંધિત કેસોમાં, યુ.એસ.એ.ની સર્વોચ્ચ અદાલત ફરમેનના આવશ્યકતાઓને મર્યાદિત અર્થમાં વાંચવા અને આ વ્યાપક શબ્દોમાં વ્યક્ત, ઢીલા અંતવાળા તથા સર્વસમાવેશક ન હોય એવા 'ધોરણો' સ્વીકારવા માટે બાધ્ય બની હતી, કારણ કે દંડનિર્ધારણ અંગેના વિવેકાધિકારના ક્ષેત્રમાં, જો તેને પોતાનો ન્યાયિક સ્વભાવ જાળવી રાખવો હોય, તો સર્વાંગી ધોરણીકરણ અથવા સંપૂર્ણ નિયમન ન તો શક્ય હતું અને ન તો ઈચ્છનીય હતું.

૫૦. આ સંદર્ભમાં, સાઈબન્ના વીરુદ્ધ કર્ણાટક રાજ્ય [(૨૦૦૫) ૪ એસ.સી.સી. ૧૬૫] નું વાચન રસપ્રદ બને છે. તેમાંનો આરોપી આજીવન સજાપ્રાપ્ત દોષિત હતો. પરોલ પર હોવા દરમિયાન તેણે પોતાની પત્ની અને પુત્રીની હત્યા કરી હતી. આ સર્વોચ્ચ અદાલતે એવી દલીલના આધારે તેને મૃત્યુદંડની સજા ફટકારી હતી, જે દલીલ અસરકારક રીતે આજીવન સજા ભોગવી રહેલા ગુનેગારોની શ્રેણી માટે મૃત્યુદંડને ફરજિયાત બનાવતી હતી, અને એમ મત વ્યક્ત કર્યો હતો:

"....આજીવન કારાવાસની સજા પામેલ કેદી સજા રૂપાંતરિત કરવામાં ન આવે અથવા માફ કરવામાં ન આવે ત્યાં સુધી પોતાનું બાકી રહેલું સમગ્ર જીવન કારાગૃહમાં ભોગવવા બંધાયેલો હોય છે અને આવી સજાને કોઈ નિશ્ચિત અવધિની સજા સમકક્ષ ગણાવી શકાતી નથી. (જુઓ ગોપાલ વિનાયક ગોડસે વીરુદ્ધ સ્ટેટ ઓફ મહારાષ્ટ્રા [(૧૯૬૧) ૩ એસ.સી.આર. ૪૪૦]). જો એવું હોય, તો અમારી સમક્ષના અપીલકર્તા પર બીજી આજીવન સજા લાદી શકાતી ન હોત, કારણ કે તે અર્થહીન કસરત ગણાત.

૧૮. ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતા, ૧૯૭૩ ની કલમ ૪૨૭(૨) ના સ્પષ્ટ વિરુદ્ધ જતાં, જે વ્યક્તિ પહેલેથી જ આજીવન કેદની સજા ભોગવી રહી હોય, તેને અગાઉની સજાની અનુસરણમાં ક્રમિક રીતે અમલમાં આવે તેવી આજીવન કેદની બીજી મુદતની સજા ફરમાવી શકાય કે નહીં તે શંકાસ્પદ છે.

૫૧. ફરજિયાત મૃત્યુદંડ (ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૩૦૩ હેઠળ નિર્ધારિત) ને આ અદાલતે મિથુ વીરુદ્ધ પંજાબ રાજ્ય [એ.આઈ.આર. ૧૯૮૩ એસ.સી. ૪૭૩] માં અસંવિધાનિક તરીકે રદ કર્યો હતો. આ અદાલતે નીચે મુજબ અવલોકન કર્યું:

...જો કાયદો દંડ સંહિતાની કલમ ૩૦૩ મુજબ ફરજિયાત મરણદંડની જોગવાઈ કરે છે, તો ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૨૩૫(૨) કે કલમ ૩૫૪(૩) પૈકી કોઈપણ સંભવિત રીતે લાગુ પડી શકે નહીં. જો અદાલત પાસે મરણદંડ ફરમાવવાનો સિવાય અન્ય કોઈ વિકલ્પ ન હોય, તો સજાના પ્રશ્ને આરોપીને સાંભળવાનો કોઈ અર્થ રહેતો નથી અને મરણદંડ ફરમાવવાના કારણો દર્શાવવું

પણ અનાવશ્યક બની જાય છે. આવા કેસમાં મરણદંડ ફરમાવવાનું સ્પષ્ટ કારણ એ છે કે કાયદો અદાલતને એવી સજા ફરમાવવા માટે બાધ્ય કરે છે. તેથી, બચ્ચન સિંહના નિર્ણયનો સિદ્ધાંત એ છે કે, જો હત્યાના ગુના માટે મરણદંડ વૈકલ્પિક સજા તરીકે નિર્ધારિત કરાયો હોય અને કાયદા મુજબ હત્યા માટેની સામાન્ય સજા આજીવન કારાવાસ હોય, તો મરણદંડ બંધારણીય છે.

પર. ન્યાયમૂર્તિ ઓ. ચિન્નપ્પા રેડ્ડી, ન્યાયમૂર્તિ શ્રી પોતાના સહમત અભિપ્રાયમાં બહુમતીના અભિપ્રાય સાથે સંમતિ દર્શાવી અને આ રીતે અવલોકન કર્યું:

રપ. મનિકા ગાંધી અને બચ્ચન સિંહ દ્વારા પાડવામાં આવેલા પ્રકાશમાં જોતા, કલમ ૩૦૩ને માન્ય તરીકે જાળવી રાખવી અશક્ય છે. કલમ ૩૦૩ ન્યાયિક વિવેકાધિકારને બહાર કરે છે. આરોપીને ગુનામાં દોષિત જાહેર કરે તત્ક્ષણે ન્યાયમૂર્તિ શ્રીના હાથમાંથી ન્યાયનું તુલાડું દૂર કરી દેવામાં આવે છે. મૃત્યુદંડની સજા એટલી અંતિમ, એટલી અપરિવર્તનીય અને એટલી અપ્રતિસ્થાપનીય છે કે જે કોઈ કાયદો ન્યાયિક મનની સંડોવણી વિના તેની જોગવાઈ કરે છે, તેને વાજબી, ન્યાયસંગત અને યુક્તિસંગત કહેવાઈ શકે નહીં. એવો કાયદો અનિવાર્ય રીતે મનસ્વી અને દમનકારી તરીકે કલંકિત થવો જ જોઈએ. કલમ ૩૦૩ એવો જ કાયદો છે અને બધા ખરાબ કાયદાઓ જેમ તેનો અંત થવો જ જોઈએ. હું મારા લોર્ડશીપ મુખ્ય ન્યાયમૂર્તિ શ્રી સાથે સહમત છું કે ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૩૦૩ને અસંવિધાનિક તરીકે રદ કરવી જ જોઈએ.

{જુઓ તેમજ રેચેસ વીરુદ્ધ આર. [(૨૦૦૨) યુકેપીસી ૧૧ : ૧૨ બીએચઆરસી ૨૧૯], હ્યુઝ, આર. વીરુદ્ધ (સેન્ટ લુસિયા) [(૨૦૦૨) યુકેપીસી ૧૨], ફોક્સ વીરુદ્ધ ધ કવીન (૨૦૦૨) ૨ એસી ૨૮૪, બોવ વીરુદ્ધ ધ કવીન (૨૦૦૬) ૧ ડબલ્યુએલઆર ૧૬૨૩ અને કોઅર્ડ અને અન્ય વીરુદ્ધ ધ એટર્ની જનરલ (ગ્રેનેડા), (૨૦૦૭) યુકેપીસી ૭} સાઈબત્રા (પૂર્વોક્ત) તે હદ સુધી મિથુ (પૂર્વોક્ત) અને બચ્ચન સિંહ (પૂર્વોક્ત) સાથે અસંગત છે. ૨. વિરલતમમાંથી વિરલની સીમા ૨(એ). સજા નિર્ધારણની પ્રક્રિયા

પ૩. સજા નિર્ધારણની પ્રક્રિયા સાથે સંબંધિત વિશ્લેષણાત્મક ગૂંચવણ અહીં થોડું ધ્યાન માંગે છે. સજા નિર્ધારણની પ્રક્રિયાનું સ્પષ્ટ અને ન્યાયસંગત સંચાલન થવું જોઈએ. આ બાબતમાં, બધી અદાલતો સમાન રીતે જવાબદાર છે. સજા નિર્ધારણની પ્રક્રિયાનું એવું પાલન થવું જોઈએ કે દંડની પસંદગી અંગે નિષ્પક્ષ રીતે માર્ગદર્શન આપવા પૂરતી માહિતી ઉપલબ્ધ થાય. દંડની પસંદગી માટે ન્યાયમૂર્તિ શ્રીે ગુનાને લઈને પોતાની વ્યક્તિગત માન્યતા પર મનન કરવાની જરૂર પડવી જોઈએ નહીં. સ્વામી શ્રદ્ધાનંદ @ મુરલી મનોહર મિશ્રા વીરુદ્ધ કર્ણાટક રાજ્ય [૨૦૦૮ (૧૦) સ્કેલ ૬૬૯] માં, અદાલતે નોંધ્યું હતું કે મૃત્યુદંડની સજા ફરમાવવી "બેંચ રચતા ન્યાયમૂર્તિ શ્રીોની વ્યક્તિગત ઝુકાવ પર ઘણાં અંશે નિર્ભર રહે છે." આ સર્વોચ્ચ અદાલત તરફથી થયેલું ગંભીર સ્વીકાર છે. જ્યાં સુધી આ પાસાનો વિચાર કરવામાં આવે છે, ત્યાં સુધી બચન સિંહ (ઉપરોક્ત) નો અમલ કેવી રીતે કરવામાં આવ્યો છે તેમાં અસંગતતા જોવા મળે છે, કારણ કે બચન સિંહ (ઉપરોક્ત) એ સિદ્ધાંતઆધારિત સજા

નિર્ધારણનો આદેશ આપ્યો હતો, ન્યાયમૂર્તી શ્રી-કેન્દ્રિત સજા નિર્ધારણનો નહીં.

૫૪. ચર્ચાના બે પક્ષો છે. એ સ્વીકારવામાં આવ્યું છે કે અતિદુર્લભમાંથી અતિદુર્લભ પ્રકરણ છે કે નહીં તે આપેલ પ્રકરણની હકીકતો અને પરિસ્થિતિઓના આધારે નક્કી કરવાનું રહે છે અને તે હેતુ માટે કોઈ કડક અને અચૂક નિયમ નથી. કોઈ કડક માર્ગદર્શિકાઓ નથી. પરંતુ દંડનિર્ધારણ માટેની એક પ્રક્રિયા સૂચવવામાં આવી છે. આ પ્રક્રિયા સુરક્ષાત્મક ઉપાયોના સ્વરૂપની છે અને તેમાં અતિદુર્લભમાંથી અતિદુર્લભ સિદ્ધાંતનો વ્યાપક આવેશ છે. તેથી, તેનું વાચન અનુચ્છેદ ૨૧ અને ૧૪ સાથે કરવાનું છે. દંડપૂર્વ સુનાવણી અને "વિશેષ કારણો"

૫૫. ફોજદારી કાર્યવાહી સંહિતાની કલમ ૨૩૫(૨) અને ૩૫૪(૩) હેઠળ, સંપૂર્ણપણે ઢિ-અવસ્થિત સુનાવણી કરવાની અને જો અદાલત મૃત્યુદંડ આપવાની દિશામાં ઝુકે તો "વિશેષ કારણો" નોંધવાની ફરજિયાત જોગવાઈ છે. મૂડી સજાના નિર્ધારણના વિશિષ્ટ પરિપ્રેક્ષ્યમાં, અને આ બાબત પર સંપૂર્ણ બળ સાથે બંધારણીય નિર્દેશ લાગુ પડતો હોવાથી, સજાનું નિર્ધારણ કરતી અદાલત ઉપર આ બંને જોગવાઈઓનું સર્વાંગી પાલન સુનિશ્ચિત કરવાની ફરજ છે. આ તબક્કે એકત્રિત અને સંકલિત થયેલી માહિતીના આધારે સજાની જાણકારીપૂર્વક પસંદગી થઈ શકે તે માટે, આ બંને જોગવાઈઓનું કડક પાલન આવશ્યક છે. આ સંદર્ભે સાન્તા સિંહ વીરુદ્ધ સ્ટેટ ઓફ પંજાબ, [એ.આઈ.આર. ૧૯૫૬ એસ.સી. ૫૨૬], મલકિયત સિંહ અને અન્ય વીરુદ્ધ સ્ટેટ ઓફ પંજાબ,

[(૧૯૯૧)જએસ.સી.સી.૩૪૧], અલાઉદ્દિન મિયાન વીરુદ્ધ સ્ટેટ ઓફ બિહાર, [એ.આઈ.આર. ૧૯૮૯ એસ.સી. ૧૪૫૬], મુનિયપ્પન વીરુદ્ધ સ્ટેટ ઓફ તમિલ નાડુ, [(૧૯૮૧) ૩ એસ.સી.સી. ૧૧], જુમ્મન ખાન વીરુદ્ધ સ્ટેટ ઓફ યુ.પી., [(૧૯૯૧)૧એસ.સી.સી.૭૫૨], અંશદ અને અન્ય વીરુદ્ધ સ્ટેટ ઓફ કર્ણાટક, [(૧૯૯૪)જએસ.સી.સી.૩૮૧] જુઓ. સજા પૂર્વની સુનાવણીમાં સંકલિત કરવાપાત્ર માહિતીનું સ્વરૂપ

૫૬. આ તબક્કે, બચ્ચન સિંહ (ઉપરોક્ત) દંડનિર્ધારણ સુનાવણીની વિષયવસ્તુને માર્ગદર્શન આપે છે. આ તબક્કે અદાલતે તમામ સંબંધિત માહિતી નોંધવા માટે સક્રિય ભૂમિકા ભજવવી આવશ્યક છે. ગુના સંબંધિત કેટલીક માહિતી દંડનિર્ધારણ સુનાવણી પહેલાંના તબક્કામાંથી પ્રાપ્ત થઈ શકે છે. આ માહિતીમાં ગુનાના સ્વરૂપ, હેતુ અને પ્રભાવ, દોષિતની દાયિત્વતા વગેરે સંબંધિત પાસાઓનો સમાવેશ થાય છે. રજૂ કરાયેલ પુરાવાની ગુણવત્તા પણ સંબંધિત પરિબળ છે. ઉદાહરણરૂપે, પરિસ્થિતિજન્ય પુરાવા પર આધાર રાખવાની વ્યાપકતા અથવા બાળ સાક્ષીનું સાક્ષ્ય દંડનિર્ધારણના વિશ્લેષણમાં મહત્વપૂર્ણ ભૂમિકા ભજવે છે.

૫૭. પરંતુ મોટાભાગના મૂડી દંડ નિર્ધારણના કેસોમાં જે બાબત ખૂબ જ અભાવમાં જોવા મળે છે, તે છે અપરાધીની લાક્ષણિકતાઓ તથા તેની સામાજિક-આર્થિક પૃષ્ઠભૂમિ સંબંધિત માહિતી. આ મુદ્દો કાયદા આયોગના ૪૮મા અહેવાલમાં પણ ઉઠાવવામાં આવ્યો હતો. જે પરિસ્થિતિઓ દોષસિદ્ધિ સમયે સંબંધિત ન રહી હોય, તે પણ સજાની પસંદગીમાં મહત્વપૂર્ણ ભૂમિકા

ભજવી શકે છે. આરોપીનું સુધારણા અને પુનર્વસન થઈ શકે તેવી સંભાવનાનું વસ્તુનિષ્ઠ વિશ્લેષણ એનું એક ઉદાહરણ બની શકે. આ સંદર્ભમાં, બચ્ચન સિંહ (ઉપરોક્ત) માંથી પ્રતિપાદિત ઉપશમક પરિસ્થિતિઓની યાદીમાં માર્ગદર્શિકા નં. ૪ સંબંધિત છે. અદાલતે આ પ્રમાણે ઠરાવ્યું:

(૪) આરોપીની સુધારણા કરી શકાય અને તેનું પુનર્વસન થઈ શકે તેવી સંભાવના. ઉપરોક્ત ૩ અને ૪ શરતો આરોપી પૂર્ણ કરતો નથી તે રાજ્યએ પુરાવા દ્વારા સાબિત કરવું પડશે.

૫૮. અંતમાં, બચ્ચન સિંહ (ઉપરોક્ત) એ એવો આદેશ આપ્યો હતો કે દંડ નિર્ધારણની સુનાવણીમાં ગુનો અને દોષિત વ્યક્તિ સંબંધિત ભારૂપ અને ઉપશમક પરિસ્થિતિઓની ઓળખ કરીને તે એકત્રિત કરવામાં આવીરુદ્ધ ૨(બી) અતિ દુર્લભમાંથી અતિ દુર્લભ સિદ્ધાંતની વિષયવસ્તુનું સ્વરૂપ

૫૯. કલમ ૩૫૪(૩) હેઠળના "વિશેષ કારણો" માં "અત્યંત દુર્લભમાં અત્યંત દુર્લભ" સિદ્ધાંત પ્રાણ ફુંકે છે. આ સંદર્ભમાં, બચ્ચન સિંહ (ઉપરોક્ત) એ નીચેના શબ્દોમાં એક મૂળભૂત માપદંડ નિર્ધારિત કર્યો હતો:

માનવજીવનની ગૌરવમયતા પ્રત્યેની વાસ્તવિક અને અડગ ચિંતા એ કાનૂનની સાધનસામગ્રી દ્વારા જીવન હરણ કરવાનો પ્રતિકાર કરવાનું અનુમાનિત કરે છે. જ્યારે વૈકલ્પિક વિકલ્પ નિઃસંદેહ રીતે સંપૂર્ણપણે બંધ થઈ ગયો હોય ત્યારે જ, અત્યંત વિરલમાંથી વિરલ એવા કેસોમાં સિવાય, એવું કરવું યોગ્ય નથી.

૬૦. આ રચનાનું વિશ્લેષણાત્મક વાચન દર્શાવશે કે તે એક અધિકૃત પ્રતિષેધાત્મક સિદ્ધાંત છે. "દુર્લભમાં દુર્લભ કેસો" એ આ પ્રતિષેધાત્મક સિદ્ધાંતના ક્ષેત્રમાં અપાયેલું અસાધારણ રીતે સંકુચિત દ્વાર છે. આ દ્વાર "જ્યારે વૈકલ્પિક વિકલ્પ નિર્વિવાદ રીતે બંધ થઈ ગયો હોય" એવી બીજી શરતથી પણ મર્યાદિત કરવામાં આવ્યું છે. તેથી, સારૂપે, દુર્લભમાં દુર્લભનો સિદ્ધાંત મૃત્યુદંડ આપવાના મુદ્દે વ્યાપક પ્રતિબંધ લાદે છે, જેને માત્ર ત્યારે જ દૂર કરી શકાય જ્યારે કેસના તથ્યો નીચે દર્શાવેલ ઢિ-અર્હતાને સફળતાપૂર્વક સંતોષે:

૧. કે આ કેસ અતિ વિરલમાં અતિવિરલ શ્રેણીનો છે

૨. અને આ કેસની હકીકતોમાં આજીવન કેદનો વૈકલ્પિક વિકલ્પ ક્યારેય પૂરતો સાબિત થતો નથી.

૬૧. અત્યંત વિરળમાં વિરળ સિદ્ધાંત ધારા ૩૫૪(૩)ના અમલીકરણમાં માર્ગદર્શક તરીકે કાર્ય કરે છે અને આ નીતિને મજબૂત સ્થાપિત કરે છે કે આજીવન કારાવાસ નિયમ છે અને મૃત્યુદંડ અપવાદ છે. વ્યાખ્યાના કાયદાનો આ સ્થિર સિદ્ધાંત છે કે અપવાદોની સંકુચિત રીતે વ્યાખ્યા કરવી જોઈએ. તેવી સ્થિતિમાં, જો અદાલત મૃત્યુદંડને પ્રાધાન્યપાત્ર દંડ તરીકે પસંદ કરે, તો અત્યંત વિરળમાં વિરળ સિદ્ધાંત અદાલત પર અસાધારણ ભાર મૂકે છે કે તે અત્યંત વિરળમાં વિરળ સિદ્ધાંતમાં અંતર્નિહિત અપવાદોને સંતોષવા માટે તથ્યોનું નિષ્પક્ષ મૂલવણી કરે. કોઈ કેસ અત્યંત વિરળમાં વિરળ શ્રેણીમાં આવે છે એવા નિષ્કર્ષ સુધી પહોંચાડતું પૃષ્ઠભૂમિ વિશ્લેષણ, કારણ કે પરિક્ષણાધીન ધોરણ

અસાધારણ રીતે સંકુચિત અપવાદ છે, તેથી ન્યાયિક કડકાઈ અને સવિસ્તાર પરીક્ષણના સર્વોચ્ચ ધોરણોને અનુરૂપ હોવું આવશ્યક છે.

૬૨. કોઈ મુદ્દા સંદર્ભે “અત્યંત દુર્લભમાંથી અત્યંત દુર્લભ” પાસા વિષેનો નિષ્કર્ષ કાઢવા માટે ગુના અને ગુનેગાર બંને સાથે સંબંધિત ભારવર્ધક તથા શમક પરિસ્થિતિઓની ઓળખ અનિવાર્ય બને છે. આ સંદર્ભમાં નીચે મુજબ નોંધવામાં આવ્યું હતું:

આ જોગવાઈના પરિપ્રેક્ષ્યમાં “વિશેષ કારણો” અભિવ્યક્તિનો સ્પષ્ટ અર્થ “અપવાદરૂપ કારણો” એવો થાય છે, જે નિર્દિષ્ટ કેસની અસાધારણ ગંભીર પરિસ્થિતિઓ પર આધારિત હોય છે, અને જે ગુના તેમજ ગુનેગાર સાથે સંબંધિત હોય છે।

૬૩. આશ્ચર્યજનક રીતે, રાવજી ઉપનામ રામ ચંદ્ર વીરુદ્ધ રાજસ્થાન રાજ્ય, [(૧૯૯૬) ૨ એસ.સી.સી. ૧૭૫] માં આ અદાલતે એવું ઠરાવ્યું હતું કે ફોજદારી વાદમાં દંડનિર્ધારણ માટે માત્ર ગુનાને સંબંધિત લક્ષણો જ પ્રાસંગિક છે અને ગુનેગારને સંબંધિત લક્ષણો તેનો અપવાદ રાખીને પ્રાસંગિક નથી, એમ જણાવતાં:

...ગુનાઓ કોઈપણ ઉશ્કેરણા વિના, પૂર્વયોજિત રીતે, પરમ ક્રૂરતા અને બર્બરતા સાથે આચરવામાં આવ્યા હતા. ફોજદારી વિચારણામાં યોગ્ય સજાના વિચાર માટે ગુનેગાર નહીં, પરંતુ ગુનાનો સ્વભાવ અને તેની ગંભીરતા જ સંબંધિત છે. જે ગુનો માત્ર વ્યક્તિગત પીડિત વિરુદ્ધ જ નહીં, પરંતુ તે સમાજ વિરુદ્ધ પણ આચરાયેલો હોય, જેમાં ગુનેગાર અને પીડિત બંને આવે છે, એવા ગુના માટે

યોગ્ય સજા ફરમાવવામાં ન આવે તો અદાલત પોતાની ફરજ બજાવવામાં નિષ્ફળ જશે. ગુનાના બદલામાં ફરમાવવામાં આવનાર સજા અસંગત ન હોવી જોઈએ, પરંતુ જે ક્રૂરતા અને બર્બરતા સાથે ગુનો આચરવામાં આવ્યો છે તેની સાથે સુસંગત અને અનુરૂપ હોવી જોઈએ; અને ગુનાની વિકરાળતા એવી હોવી જોઈએ કે તે જનસામાન્યની ઘૃણાને પાત્ર ઠરે અને તે "ગુનેગાર વિરુદ્ધ ન્યાય માટે સમાજની પોકારને પ્રતિસાદ આપે"...

૬૪. અમે એ બાબતે અજાણ નથી કે આ કેસનું અનુસરણ આ અદાલતના ઓછામાં ઓછા ૬ નિર્ણયો માં કરવામાં આવ્યું છે, જેમાં છેલ્લા ૮ વર્ષોમાં મૃત્યુદંડ ફટકારવામાં આવ્યો છે, પરંતુ, અમારા મત મુજબ, તે અવિચારી રીતે આપવામાં આવ્યો હતો. બચ્ચન સિંહ (ઉપરોક્ત) એ આ મુદ્દે ખાસ કરીને નીચે મુજબ નોંધ્યું હતું:

હાલની વિધાનકીય નીતિ, જે ફોજદારી કાર્યવાહી સંહિતાની કલમ ૨૩૫(૨) ને કલમ ૩૫૪(૩) સાથે વાંચતાં સ્પષ્ટ થાય છે, તે એવી છે કે દંડની તીવ્રતા નક્કી કરતી વખતે અથવા વિવિધ ગુનાઓ, જેમાં દંડ સંહિતાની કલમ ૩૦૨ હેઠળનો ગુનો પણ સમાવેશ થાય છે, માટે સજાની પસંદગી કરતી વખતે, અદાલતે પોતાની વિચારણા "મુખ્યત્વે" અથવા માત્ર તે નિર્દિષ્ટ ગુના સાથે સંબંધિત પરિસ્થિતિઓ સુધી મર્યાદિત રાખવી જોઈએ નહીં, પરંતુ ગુનેગારની પરિસ્થિતિઓને પણ યોગ્ય રીતે ધ્યાનમાં લેવી જોઈએ

૬૫. શિવાજી @ દાદા શંકર અલ્હાટ વીરુદ્ધ/વીરુદ્ધ મહારાષ્ટ્ર રાજ્ય,
[એ.આઈ.આર.૨૦૦૮એસ.સી.૫૬], મોહન અન્ના ચવાણ વીરુદ્ધ/વીરુદ્ધ
મહારાષ્ટ્ર રાજ્ય

[(૨૦૦૮)૧૧એસસીસી૧૧૩], બંતુ વીરુદ્ધ/સ. ધ સ્ટેટ ઓફ યુ.પી.,
[(૨૦૦૮)૧૧એસસીસી૧૧૩], સુરજા રામ વીરુદ્ધ/સ. સ્ટેટ ઓફ રાજસ્થાન,
[(૧૯૯૬)૬એસસીસી૨૭૧], દયાનિધિ બિસોઈ વીરુદ્ધ/સ. સ્ટેટ ઓફ
ઓડિશા, [(૨૦૦૩)૯એસસીસી૩૧૦], સ્ટેટ ઓફ યુ.પી. વીરુદ્ધ/સ. સત્તન
@ સત્યેન્દ્ર અને અન્ય, [૨૦૦૯(૩)સ્કેલ૩૯૪] એવા નિર્ણયો છે જેમાં રાવજી
રાવ (ઉપરોક્ત)નું અનુસરણ કરવામાં આવ્યું છે. એવું જણાતું નથી કે આ
અદાલતે આ પૈકીના મોટાભાગના કેસોમાં સજા નિર્ધારણના તબક્કે કોઈ
શમનકારી પરિસ્થિતિ અથવા ગુનેગાર સંબંધિત કોઈ પરિસ્થિતિનો વિચાર કર્યો
છે. સ્પષ્ટ થાય છે કે રાવજી રાવ (ઉપરોક્ત)નો માત્ર વિચાર જ કરવામાં આવ્યો
નથી, પરંતુ ઘોર ગુનાઓમાં ગુનેગાર સંબંધિત પરિસ્થિતિઓ પ્રાસંગિક નથી, તે
મુદ્દે સત્તારૂપ નજિરસ્વરૂપે તેના પર આધાર પાડી રાખવામાં આવ્યો છે. ૨(બી)
વૈકલ્પિક વિકલ્પ અવરોધિત થઈ ગયો છે

૬૬. અતિદુર્લભમાંથી અતિદુર્લભના સિદ્ધાંતનો બીજો એક પાસો, જેને ગંભીર
વિચારણા આવશ્યક છે, તે ઉક્તિના અંતિમ ભાગના અર્થઘટન સાથે સંબંધિત છે
– "જે કરવું ન જોઈએ, સિવાય અતિદુર્લભમાંથી અતિદુર્લભ કેસોમાં, જ્યારે
વૈકલ્પિક વિકલ્પ નિઃસંદેહ બંધ થયેલો હોય." બચન સિંહ (ઉપરોક્ત) એ
સૂચવ્યું હતું કે, જ્યારે આજીવન કારાવાસની વૈકલ્પિક સજા નિષ્ફળ સાબિત

થાય અને કોઈ હેતુ સિદ્ધ ન કરે, ત્યારે મૃત્યુદંડને અંતિમ ઉપાયરૂપ સજા તરીકે પસંદ કરવીરુદ્ધ મૃત્યુદંડ, જેમનું થોડી આગળ વિગતે ચર્ચા કરવામાં આવશે, ગુણાત્મક રીતે અન્ય પ્રકારની સજાઓથી અત્યંત ભિન્ન આધારે સ્થિત છે. તે તેની સંપૂર્ણ અપરિવર્તનીયતાને કારણે અનન્ય છે.

૬૭. આજીવન હોય કે અન્યથા, કારાવાસ સંભાવિત રીતે દંડનના એકથી વધુ હેતુઓની સિદ્ધિ કરે છે. ભયપ્રેરણા, અસમર્થન, પુનર્વસન અને પ્રતિશોધ — આ બધા હેતુઓ વ્યાપક દંડનીતિને ધ્યાનમાં રાખીને આ સજાનું યોગ્ય પ્રમાણમાં નિર્ધારણ કરીને વિવિધ અંશે આગળ ધપાવી શકાય તેવા છે. પરંતુ મૃત્યુદંડ બાબતે એવું નથી. દોષિતના પુનર્વસન અને સુધારાની સંભાવનાને સંપૂર્ણપણે નકારી કાઢવામાં તેની વિશિષ્ટતા છે. તે જીવનનો અંત લાવે છે અને તેથી અસ્તિત્વનું સમાપન કરે છે; પરિણામે જીવન સાથે સંબંધિત દરેક બાબતનો અંત આવી જાય છે. આ બંને સજાઓ વચ્ચેનો મોટો ફરક છે. તેથી, મૃત્યુદંડ ફટકારતા પહેલાં આ બાબતનો વિચાર કરવો અનિવાર્ય છે.

૬૮. ઉપર ચર્ચાયેલ મુજબ, “અત્યંત દુર્લભમાંથી અત્યંત દુર્લભ” સિદ્ધાંત મૃત્યુદંડ અને તેના વિકલ્પરૂપ દંડ તરીકેના આજીવન કેદ વચ્ચેનો આ ભેદ સૂચવે છે. અહીં સંબંધિત પ્રશ્ન એ રહેશે કે કેસના તથ્યો અને પરિસ્થિતિઓમાં દંડ તરીકે આજીવન કેદ નિર્ણેક અને સંપૂર્ણપણે તર્કશૂન્ય ઠરશે કે કેમ. ઉપર ચર્ચાયેલ મુજબ, આજીવન કેદને સંપૂર્ણપણે નિષ્ફળ ત્યારે જ કહી શકાય, જ્યારે સુધારણા નામક દંડલક્ષ્ય સિદ્ધ થવું અશક્ય ગણાવી શકાય. તેથી, “અત્યંત દુર્લભમાંથી અત્યંત દુર્લભ” સિદ્ધાંતના બીજા અપવાદને સંતોષવા માટે, અદાલતે સ્પષ્ટ

પુરાવા દર્શાવવા પડશે કે શા માટે દોષિત કોઈપણ પ્રકારની સુધારાત્મક અને પુનર્વસન યોજના માટે યોગ્ય નથી. આ વિશ્લેષણ કડકતાપૂર્વક ત્યારે જ થઈ શકે, જ્યારે અદાલત અન્ય પરિસ્થિતિઓ સાથે આરોપી સંબંધિત પરિસ્થિતિઓ પર પણ ધ્યાન કેન્દ્રિત કરે. આ એવો નિષ્કર્ષ નથી કે જેને સરળતાથી ઉકેલી શકાય; પરંતુ બચન સિંહ (ઉપરોક્ત) એ “અત્યંત દુર્લભમાંથી અત્યંત દુર્લભ” સિદ્ધાંતનો સ્વીકાર કરીને ધોરણ અત્યંત ઊંચું નિર્ધારિત કર્યું છે.

૬૯. પંચી વીરુદ્ધ સ્ટેટ ઓફ યુ.પી., [(૧૯૯૮) ૭ એસ.સી.સી. ૧૭૭], માં, આ અદાલતે પણ “વૈકલ્પિક વિકલ્પ બંધ થઈ જાય ત્યારે” માટેના માપદંડનું નીચેના શબ્દોમાં સ્પષ્ટીકરણ કર્યું છે:

૧૬. જ્યારે આ અદાલતની બંધારણીય પીઠે, બહુમતીથી, બચન સિંહ વીરુદ્ધ/સ. પંજાબ રાજ્ય મામલામાં મૃત્યુદંડની બંધારણીય માન્યતા જાળવી રાખી હતી, ત્યારે આ અદાલતે ખાસ કાળજીપૂર્વક જણાવ્યું હતું કે હત્યાના ગુનામાં સામાન્ય રીતે મૃત્યુદંડ આપવો નહીં અને જ્યાં વૈકલ્પિક વિકલ્પ સંપૂર્ણપણે બંધ થઈ ગયો હોય એવા અતિ દુર્લભમાંથી પણ અતિ દુર્લભ કિસ્સાઓ સુધી જ તેનો મર્યાદિત ઉપયોગ થવો જોઈએ. બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો, ઉપરોક્ત અસામાન્ય પરિસ્થિતિઓ સિવાય, જેમાં ઓછી સજા કોઈ પણ દૃષ્ટિએ સંપૂર્ણપણે અપૂરતી ગણાય, એવા તમામ કિસ્સાઓમાં બંધારણીય પીઠે મૃત્યુદંડ માન્ય ગણ્યો નહોતો. મરછી સિંહ વીરુદ્ધ/સ. પંજાબ રાજ્ય મામલામાં, આ અદાલતની ત્રણ-ન્યાયમૂર્તી શ્રીોની પીઠે, બચન સિંહ કેસમાં નિર્ધારિત અનુપાતને અનુસરી, કેટલીક માર્ગદર્શિકાઓ નિર્ધારિત કરી હતી, જેમાંથી

નીચેની બાબત વર્તમાન કેસમાં સંબંધિત છે: (એસ.સી.સી. પૃ. ૪૮૯, અનુચ્છેદ ૩૮)

(૪) ઉગ્ર બનાવતાં અને શમનકારક પરિસ્થિતિઓનું સમતોલ હિસાબપત્રક તૈયાર કરવું આવશ્યક છે અને તે કરતાં શમનકારક પરિસ્થિતિઓને પૂર્ણ મહત્વ આપવું આવશ્યક છે તથા વિકલ્પનો ઉપયોગ કરવામાં આવે તે પહેલાં ઉગ્ર બનાવતાં અને શમનકારક પરિસ્થિતિઓ વચ્ચે યથોચિત સમતુલા સ્થાપિત કરવી આવશ્યક છે.

બચન સિંહ (ઉપરોક્ત) માં, આ રીતે જણાવવામાં આવ્યું હતું:

"૨૦૬. ડૉ. ચિતલેએ આ શમનકારી પરિબળો સૂચવ્યા છે:

"શિક્ષામાં ઉપશમક પરિસ્થિતિઓ. --ઉપરોક્ત કેસોમાં પોતાના વિવેકાધિકારનો ઉપયોગ કરતી વખતે, અદાલત નીચે મુજબની પરિસ્થિતિઓનો વિચાર કરશે:

(૧) કે ગુનો અતિશય માનસિક અથવા ભાવનાત્મક વ્યાકુલતાના પ્રભાવ હેઠળ આચરવામાં આવ્યો હતો.

(૨) આરોપીની ઉંમર. જો આરોપી યુવાન અથવા વૃદ્ધ હોય, તો તેને મૃત્યુદંડની સજા ફટકારવામાં આવશે નહીં.

(૩) સંભાવના કે આરોપી હિંસાત્મક ગુનાહિત કૃત્યો નહીં કરે, જે સમાજ માટે સતત જોખમરૂપ બની રહે.

(જ) આરોપીનું સુધારણા અને પુનર્વસન કરી શકાય તેવી સંભાવના. ઉપરોક્ત (૩) અને (જ) માં દર્શાવેલ શરતો આરોપી પૂર્ણ કરતો નથી તે રાજ્યએ પુરાવા દ્વારા સાબિત કરવું પડશે.

(પ) કે કેસના તથ્યો અને પરિસ્થિતિઓમાં આરોપીને એવો વિશ્વાસ હતો કે ગુનો કરવો તે નૈતિક રીતે ન્યાયસંગત હતો.

(ડ) કે આરોપીએ અન્ય વ્યક્તિના દબાણ અથવા પ્રભુત્વ હેઠળ કાર્ય કર્યું હતું.

(ઢ) કે આરોપીની સ્થિતિ એવી દર્શાવતી હતી કે તે માનસિક રીતે ક્ષતિગ્રસ્ત હતો અને ઉક્ત ક્ષતિએ તેના વર્તનની અપરાધિકતા મૂલવવાની તેની ક્ષમતા પર પ્રતિકૂલ અસર પાડી હતી.

૨૦૭. અમે એટલું જ કહેશું કે નિઃસંદેહ આ સંબંધિત પરિસ્થિતિઓ છે અને સજાના નિર્ધારણમાં તેમને અત્યંત મહત્વ આપવું જ જોઈએ."

૨(સી) અદાલતોની ભૂમિકા અને જવાબદારી

૭૦. બચન સિંહ (ઉપરોક્ત) એ દુર્લભમાંથી અતિ દુર્લભ સિદ્ધાંતનું પ્રતિપાદન કરતાં, સજા નિર્ધારણ કરતી અદાલત અને અપીલી અદાલતની ભૂમિકા તથા જવાબદારી અંગે અલગથી વિચાર કર્યો નહોતો. તે બાબતે, આ અદાલતે વડી અદાલત અને સર્વોચ્ચ અદાલત માટે કોઈ પુનર્વિચારના ધોરણો પણ નિર્ધારિત કર્યા નહોતા. આવી સ્થિતિમાં, બધી અદાલતો, ભલે તે નીચલી અદાલત હોય, વડી અદાલત હોય કે આ અદાલત હોય, તેમાં પ્રતિપાદિત કરાયેલા સિદ્ધાંતનું કડકપણે પાલન થાય તે સુનિશ્ચિત કરવા બંધાયેલ છે. અદાલતો દ્વારા સમાન

કડકતા અને ન્યાયસંગતતાના ધોરણો અનુસરવાના છે. જો કંઈ હોય, તો મૃત્યુદંડના કેસોમાં જવાબદારીનો ઉલટો પિરામિડ લાગુ પડે છે.

૭૧. મહારાષ્ટ્ર રાજ્ય વીરુદ્ધ સિંધિ, [(૧૯૭૫) ૧ એસ.સી.સી. ૬૪૭] માં, આ સર્વોચ્ચ અદાલતે ભારપૂર્વક પુનરોચ્ચાર કર્યો હતો કે મૃત્યુદંડની સજાની પુષ્ટિ માટે કરવામાં આવેલ સંદર્ભનો વિચાર કરતી વખતે, વડી અદાલતે કાર્યવાહીનું તેના તમામ પાસાઓમાં અવલોકન કરવું જોઈએ, સમગ્ર હકીકતો અને કાયદાનું પુનર્મૂલવણી, પુનઃમૂલ્યાંકન અને પુનર્વિચાર કરવો જોઈએ અને, જો આવશ્યક હોય તો, વધારાના પુરાવા લઈને, અભિલેખ પર ઉપલબ્ધ સામગ્રીના આધારે આરોપીની દોષિતતા (અને સજા) અંગે સેશન્સ જજ દ્વારા વ્યક્ત કરાયેલ અભિપ્રાયથી સ્વતંત્ર રીતે પોતાના નિષ્કર્ષ પર આવવું જોઈએ. ૨(ડી) જઘન્ય ગુનાઓમાં સજા સંબંધિત ન્યાયસંગત કારણો

૭૨. સામાન્ય રીતે, અને વધુ વિશિષ્ટ રીતે મૃત્યુદંડના સંદર્ભમાં, એવું નિરીક્ષણ કરવામાં આવ્યું છે કે ફૂર અને જઘન્ય સ્વરૂપના ગુનાઓમાં દંડનિર્ધારણ સૌથી મોટું ભોગ બને છે. અમારી મૃત્યુદંડ સંબંધિત દંડનિર્ધારણની ન્યાયશાસ્ત્રીય પરંપરા આ અર્થમાં ક્ષીણ છે કે ભારક અને ઉપશમક પરિસ્થિતિઓ અંગે નિષ્પક્ષ ચર્ચા ખૂબ ઓછી છે. આવા મોટાભાગના કેસોમાં અદાલતો માત્ર ગુનાની ફૂરતાના માપદંડને જ ધ્યાનમાં લેતી આવી છે. અન્ય એવા પરિબળો પણ હોઈ શકે છે, જેનો અંકિત ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો ન હોય.

૭૩. આ સંદર્ભમાં અમે એ પણ દર્શાવવું આવશ્યક માનીએ છીએ કે મૃત્યુદંડ સંબંધિત મામલાઓમાં માત્ર “સામાજિક આવશ્યકતા” ને એકમાત્ર ન્યાયસંગત

આધાર તરીકે સ્વીકારવા બાબતે અદાલતમાં કોઈ સર્વસંમતિ નથી. બચ્ચન સિંહ (ઉપરોક્ત) માંથી સ્પષ્ટ શબ્દોમાં નીકળતી કસોટી એ છે કે, અદાલતોને વિચારાધીન ગુનાની ગંભીરતા અથવા સ્વરૂપ જેવું હોય તે હોવા છતાં, ગુનો તેમજ ગુનેગાર બંને સાથે સંબંધિત ભારવર્ધક અને ઉપશમક પરિસ્થિતિઓનું ખુદ્દા મનથી વિશ્લેષણ કરવું જ જોઈએ. ઉપરોક્ત પરિમાણોના આધારે નિષ્પક્ષ વિશ્લેષણ કરવું અનિવાર્ય છે. જીવન અને મૃત્યુ અંગે નિર્ણય કરતી વખતે અદાલતોએ ખાતરી કરવી જોઈએ કે ભાવનાઓ અને ઉદ્ધારો કરતાં કડકતા અને ન્યાયસંગતતાને પ્રાથમિકતા આપવામાં આવીરુદ્ધ

૭૪. પંચીમાં (ઉપરોક્ત), અદાલતે ગુનાની જઘન્ય પ્રકૃતિને ઓછું મહત્વ આપ્યું હતું અને અંતિમ અભિપ્રાયમાં શમનકારી પરિસ્થિતિઓ પર આધાર રાખ્યો હતો. અદાલતે એમ ઠરાવ્યું:

૨૦. અમે ઉપરોક્ત બે અદાલતોના કારણોનો ઉલ્લેખ માત્ર એ દર્શાવવા માટે કર્યો છે કે હત્યારાઓએ એક નાનકડા બાળક સહિત પીડિતો પર જે જંગલીપણાથી અથવા ફૂર રીતે કૃત્યો આચર્યા હતા, તે બાબતે જ આ ચાર વ્યક્તિઓ માટે મૃત્યુદંડ પસંદ કરવા બંને અદાલતો પ્રેરાઈ હતી. નિશ્ચિતપણે, આ કેસમાં થયેલ હત્યાઓમાં, ખાસ કરીને વૃદ્ધ અને નાજુક વયના બાળકની હત્યામાં, ફૂરતા વિશેષ પ્રમાણમાં દેખાઈ આવે છે. એવું બની શકે કે જે રીતે આ હત્યાઓ કરવામાં આવી હતી તે પોતે જ કોઈ હળવું પાસું દર્શાવતું ન હોય, પરંતુ આ હત્યાઓમાં તે કોઈ ખૂબ જ વિરળ અથવા ખૂબ જ વિશિષ્ટ બાબત નથી. જે રીતે હત્યા કરવામાં આવી હોય તેની ફૂરતા એક આધાર બની શકે, પરંતુ બચ્ચન સિંહ કેસમાં

દર્શાવ્યા મુજબ કેસ "અત્યંત વિરળમાંથી પણ અતિ વિરળ કેસ" છે કે નહીં તે નક્કી કરવા માટે તે એકમાત્ર માપદંડ બની શકતી નથી. એક રીતે જોવામાં આવે તો દરેક હત્યા ફૂર હોય છે, અને એક હત્યા બીજીથી જુદી પડે છે તે હત્યાને આવરી લેતી શમનકારી અથવા ભારવર્ધક પરિસ્થિતિઓને કારણે હોય છે.

૭૫. વસ્ત્રરામ નર્સીભાઈ રાજપરા વીરુદ્ધ/એસ. ગુજરાત રાજ્ય [(૨૦૦૨) ૮ એસ.સી.સી. ૧૬૮] માં, આ અદાલતે પંચહીના સિદ્ધાંત પર આધાર રાખ્યો હતો અને આગળની અભિગમની વધુ સમજ આપી હતી:

....ક્યો વિશિષ્ટ કેસ કઈ શ્રેણીમાં આવશે તે અનિવાર્ય રીતે દરેક કેસની ભિન્ન હકીકતો પર આધારિત છે અને અચૂકપણે લાગુ પડે એવો કોઈ નિશ્ચિત નિયમ અથવા તૈયાર માપદંડ સ્વરૂપે કોઈ કસોટી ઘડી શકાતી નથી. પંચી વીરુદ્ધ/સ્ટેટ ઓફ યુ.પી. માં એવું અવલોકન કરવામાં આવ્યું હતું કે બચ્ચન સિંહ વીરુદ્ધ સ્ટેટ ઓફ પંજાબ માં દર્શાવ્યા મુજબ કોઈ કેસ "દુર્લભમાં દુર્લભ કેસો" પૈકીનો છે કે નહીં તેનો નિર્ણય કરવા માટે હત્યા જે રીતે અતિ ફૂર રીતે આચરવામાં આવી હોય તે જ એકમાત્ર આધાર બની શકે નહીં, કારણ કે પ્રત્યેક હત્યા સ્વભાવતઃ ફૂર હોય છે; તેથી ભેદક પરિબળો વાસ્તવમાં હત્યાને ઘેરતા શમક અથવા ઉગ્રકારક લક્ષણો જ હોવા જોઈએ. જે કડવાશ પ્રવર્તમાન હતી તેની તીવ્રતા અને અંદરખાને ઉકળતા વિચારોનો બદલો અથવા પ્રતિકાર લેવાની તરસ સુધી થયેલો વધારો પણ સંબંધિત પરિબળ ગણાયો હતો.

૭૬. અંતિમ મૂલવણીમાં આ અદાલતે ઉપશમક પરિસ્થિતિઓને પણ પ્રાથમિકતા આપી હતી:

૧૦. અમારા સમક્ષ રજૂ થયેલા આ કેસના તથ્યોને ધ્યાનમાં લેતા, પુરાવાથી એવું પ્રગટ થાય છે કે પોતાની આર્થિક પરિસ્થિતિ હોવા છતાં અને કુટુંબ માટે ધિરાણ લઈને મકાન ખરીદવાના પ્રામાણિક પ્રયાસ કર્યા હોવા છતાં, પત્ની અને પુત્રીઓ પ્રસન્ન નહોતી અને તેઓ અપીલકર્તા સાથે સતત ઝઘડાઓ કરતી હતી. ચદ્ધપિ તેઓ બધા સાથે રહેતા હતા, તેમ છતાં સતત ત્રાસ અને નિરંતર કચકચાટથી તેની માનસિક સમતુલા ઉપર ગંભીર અસર પડી હોઈ શકે અને આવી દીર્ઘકાલીન ઉશ્કેરણ ઉગ્ર પરાકાષ્ટાએ પહોંચી ગઈ હોવાથી આ ઘૃણાસ્પદ કૃત્ય બન્યું હોઈ શકે. વડી અદાલતે પણ નોંધ્યું છે કે અપીલકર્તા ગરીબ કુટુંબમાંથી આવતો હોવા છતાં તેની કોઈ ગુનાહિત પૃષ્ઠભૂમિ ન હતી અને તે પુનર્વસિત નહીં થઈ શકે અથવા સમાજ માટે જોખમરૂપ બનશે એવું ચુકિતસંગત રીતે માની શકાય તેમ નહોતું. નાની વયનો બાળક પણ એક જ વાર માટે માતાપિતાની સુરક્ષાથી વંચિત થઈ જાય તેમ હતો. આ તમામ પાસાઓને ધ્યાનમાં રાખતા, અમારા મતે એવું કહી શકાય તેમ નથી કે આજીવન કઠોર કારાવાસની સજા લાદવાથી કેસની આવશ્યકતાઓ પૂરતી રીતે પૂર્ણ નહીં થાય અથવા માત્ર અતિશય કઠોર સજા લાદવાથી જ વાસ્તવિક અથવા અસરકારક ન્યાય થશે. પરિણામે, અમે આ હદ સુધી અપીલ આંશિક રીતે મંજૂર કરતાં, મૃત્યુદંડની સજામાં ફેરફાર કરીને તેને આજીવન કઠોર કારાવાસની સજામાં રૂપાંતરિત કરવાનો નિર્દેશ આપીએ છીએ. અન્ય તમામ બાબતોમાં અપીલ નામંજૂર ગણાશે. અપીલકર્તા ઉપરોક્ત મુજબ સજાનો બાકી રહેલો સમયગાળો ભોગવશે.

૭૭. ઓમ પ્રકાશ વીરુદ્ધ/એસ. સ્ટેટ ઓફ હરિયાણા, [(૧૯૯૯) ૩ એસસીસી ૧૯], માં કે.ટી. થોમસ, ન્યાયમૂર્તી શ્રીે “સમાજના પોકાર” ને પ્રતિસાદ આપવાની બાબત અને “શમનકારી અને ઉગ્રકારી પરિસ્થિતિઓ” નું સંતુલન જાળવવાના બચ્ચન સિંહ (ઉપરોક્ત) ના સિદ્ધાંત વચ્ચે દેખાતી તણાવપૂર્ણ સ્થિતિ અંગે વિચારણા કરી હતી. અદાલતનું માનવું હતું કે દંડનિર્ધારણ કરતી અદાલત બચ્ચન સિંહ (ઉપરોક્ત) ના સિદ્ધાંતથી બંધાયેલ છે અને સમાજની અસંગત તથા પ્રવાહી પ્રતિક્રિયાઓથી વિશેષરૂપે બંધાયેલ નથી:

૭. એ સાચું છે કે અદાલતે સમાજના આકંઠનો પ્રતિસાદ આપવો જોઈએ અને ઘૃણાસ્પદ અપરાધ માટે કઈ સજા પ્રતિબંધક સાબિત થશે તે નિર્ધારિત કરવું જોઈએ. એટલું જ સાચું એ પણ છે કે મોટી સંખ્યામાં અપરાધીઓ દંડિત થયા વિના રહી જાય છે, જેના પરિણામે સમાજમાં અપરાધીઓની સંખ્યા વધે છે અને કાનૂન તેનો પ્રતિબંધક પ્રભાવ ગુમાવે છે. સ્ટેટ ઓફ એમ.પી. વીરુદ્ધ શ્યામસુંદર ત્રિવેદી [એસ.સી.સી. પૃષ્ઠ ૨૭૩ પર] ના કેસમાં નોંધાયા મુજબ, ફરિયાદ પક્ષ દ્વારા દરેક ચુક્તિસંગત શંકાથી પર પુરાવાની સ્થાપનાની અતિશય કડક અનુસૂતિ અને આગ્રહ, જમીની હકીકતો, તથ્યપરિસ્થિતિ અને નિર્ધારિત કેસની વિશિષ્ટ પરિસ્થિતિઓને અવગણીને, ઘણી વખત ન્યાયના ભંગમાં પરિણામે છે અને ન્યાયપ્રદાન પ્રણાલીને શંકાસ્પદ બનાવે છે; અંતિમ વિશ્લેષણમાં સમાજ જ ભોગવે છે અને અપરાધીને પ્રોત્સાહન મળે છે. ક્યારેક એવું પણ કહેવામાં આવે છે કે માત્ર અપરાધીઓના અધિકારો જ ધ્યાનમાં રાખવામાં આવે છે અને પીડિતોને ભૂલી જવાય છે. તેમ છતાં, એ ધ્યાનમાં રાખવું જોઈએ કે

અતિદુર્લભમાંથી અતિદુર્લભ સજા, અર્થાત્ મૃત્યુદંડ, ફરમાવતા સમયે અદાલતે અપરાધની શમનકારક અને ઉગ્રકારક પરિસ્થિતિઓ વચ્ચે સંતુલન સાધવું આવશ્યક છે, અને તે દરેક કેસના વિશિષ્ટ તથા વિલક્ષણ તથ્યો અને પરિસ્થિતિઓ પર નિર્ભર રહેશે.

૭૮. ધર્મેન્દ્રસિંહ વીરુદ્ધ ગુજરાત રાજ્ય, [(૨૦૦૨) ૪ એસ.સી.સી. ૬૭૯], મામલામાં અદાલતે સ્વીકાર્યું હતું કે કરાયેલ ગુનો “નિઃસંદેહ જઘન્ય અને અકષમ્ય” હતો અને બે નિર્દોષ બાળકોએ તેમની કોઈપણ ભૂલ વિના પોતાના જીવ ગુમાવ્યા હતા, પરંતુ અદાલતે નીચે મુજબની ભાષામાં શમનકારી પરિસ્થિતિઓને પ્રાધાન્ય આપવાનું પસંદ કર્યું હતું:

આ ગુનો સ્પષ્ટપણે સત્તાલાલસા માટે કે અન્યથા કરવામાં આવ્યો નહોતો, કે કોઈ મિલકત હડપ કરવાની દૃષ્ટિથી પણ કરવામાં આવ્યો નહોતો, તેમજ કોઈ સંગઠિત ગુનાહિત અથવા સમાજવિરોધી પ્રવૃત્તિના અનુસંધાનમાં પણ કરવામાં આવ્યો નહોતો. તેના હાથે આવાં ગુનાહિત કૃત્યોનું પુનરાવર્તન થઈ સમાજને વધુ અસુરક્ષિત બનાવવાની શક્યતાઓ પણ પ્રતિભાસિત થતી નથી. તેની સામે અગાઉનો કોઈ ગુનાહિત ઇતિહાસ નોંધાયેલો નહોતો.

અદાલતે નીચેના શબ્દોમાં કાયદો પણ જણાવ્યો હતો:

૨૦. દરેક હત્યા એક જઘન્ય ગુનો છે. વ્યક્તિગત પરિણામોથી પર, તે સમાજ વિરુદ્ધનો પણ ગુનો છે; પરંતુ હત્યાના દરેક કેસમાં મૃત્યુદંડ આપવાનો હોવો જોઈએ એમ નથી. વર્તમાન કાનૂની સ્થિતિ અનુસાર, હત્યાના ગુનાની સજા તરીકે આજીવન કેદ સામાન્ય નિયમ છે અને ઉપર ઉલ્લેખિત વિવિધ કેસોમાં

ધરાવ્યા મુજબ, મૃત્યુદંડ માત્ર અતિદુર્લભમાં અતિદુર્લભ કેસોમાં જ આપવામાં આવવો જોઈએ. અનેક પરિબલોને ધ્યાનમાં લેવા પડે છે, જેમ કે ગુનાનો હેતુ, હુમલો કરવાની રીત, સમગ્ર સમાજ પર ગુનાનો પ્રભાવ, આરોપીનું વ્યક્તિત્વ, તેમજ કેસની પરિસ્થિતિઓ અને તથ્યો, એ દષ્ટિએ કે કરાયેલો ગુનો કોઈપણ પ્રકારની વાસના, લોભની સંતોષાર્થે, કે સમાજવિરોધી પ્રવૃત્તિના અનુસંધાને, અથવા સંઘટિત ગુનો, માદકદ્રવ્ય હેરફેર અથવા તેના સમકક્ષ પ્રવૃત્તિના સ્વરૂપે કરવામાં આવ્યો છે કે કેમ. સમાજ સામે આવો જ સમાન ગુનાકૃત્ય ભવિષ્યમાં થવાની શક્યતા, અર્થાત્ ભવિષ્યમાં આરોપીના હાથેથી સમાજના સભ્યોની અસુરક્ષિતતા, અને અંતે, અનેક કેસોમાં ધરાવ્યા મુજબ, દરેક કેસની શમક તથા ઉગ્ર બનાવતી પરિસ્થિતિઓનો વિચાર કરવો રહે છે અને તેમ વચ્ચે સમતોલન સ્થાપિત કરવું પડે છે. અગાઉ દર્શાવ્યા મુજબ, વિદ્વાન રાજ્ય તરફના વકીલે ઉગ્ર બનાવતી પરિસ્થિતિઓ પહેલેથી જ દર્શાવી છે, જેના કારણે મૃત્યુદંડની સજાની પુષ્ટિ કરવામાં આવે તેવી જોરદાર દલીલ કરવામાં આવી છે.

૭૯. વિકટતા વધારતી પરિસ્થિતિઓને પ્રાધાન્ય આપવું જોઈએ કે શમનકારી પરિસ્થિતિઓને, એ પ્રશ્ન નથી. બચ્ચન સિંહ (ઉપરોક્ત) ના બળે અદાલત બંને બાબતોનું સમાન રીતે વિચારણું કરવા અને ત્યારબાદ કઈ બાબતને કેટલું તુલ્યમાન આપવું તે અંગે નિષ્કર્ષે પહોંચવા કાનૂની ફરજ હેઠળ બંધાયેલ છે. અમે અનુચ્છેદ ૧૪ અને અનુચ્છેદ ૨૧ની ભાવનાથી પણ બંધાયેલ છીએ, જે અમને દંડનિર્ધારણમાં સિદ્ધાંતઆધારિત અભિગમ અપનાવવા માટે બાધ્ય કરે છે. બચ્ચન સિંહ (ઉપરોક્ત) માંથી પ્રસૂત થતી આ વ્યાપક નીતિ જેટલી જઘન્ય

ગુનાઓ પર લાગુ પડે છે, એટલી જ પ્રમાણમાં તુલનાત્મક રીતે ઓછા ફૂર હત્યાના કેસોમાં પણ લાગુ પડે છે. આ સંદર્ભે અદાલતે એવું ધાર્યું હતું:

ન્યાયમૂર્તિ શ્રી ઓ ક્યારેય રક્તપિપાસુ હોવા જોઈએ નહીં. હત્યારાઓને ફાંસી આપવી તેમના માટે ક્યારેય અતિશય સારું ઉપાય રહ્યું નથી. ભારત સંઘ દ્વારા અપાયેલા તથ્યો અને આંકડાઓ, ભલે તે અધૂરા હોય, દર્શાવે છે કે ભૂતકાળમાં અદાલતોએ અતિશય દુર્લભ રીતે જ અતિશય કઠોર દંડ લાદ્યો છે – જે હકીકત એ સાવચેતી અને કરુણાને સાબિત કરે છે, જેને તેમણે આવા અત્યંત ગંભીર વિષયમાં સજા નક્કી કરવાની પોતાની વિવેકસત્તાનો ઉપયોગ કરતી વખતે હંમેશા અમલમાં મૂકી છે. તેથી, આ ચિંતા વ્યક્ત કરવી અનિવાર્ય છે કે અદાલતો, અમારી દ્વારા દર્શાવવામાં આવેલા વ્યાપક દષ્ટાંતાત્મક માર્ગદર્શક સિદ્ધાંતોની સહાયથી, ધારા ૩૫૪(૩) માં અવલેખિત વિધાનમંડળીય નીતિના રાજમાર્ગ પર દિશાનિર્દેશિત રહી, આ ભારસાધ્ય કાર્યને વધુને વધુ સૂક્ષ્મ સાવચેતી અને માનવીય સંવેદના સાથે નિભાવશે; અર્થાત્, હત્યાના ગુનામાં દોષિત ઠરાવવામાં આવેલા વ્યક્તિઓ માટે આજીવન કારાવાસ એ નિયમ છે અને મૃત્યુદંડ એ અપવાદ છે.

૨(ઈ). મૃત્યુદંડની સજા નિર્ધારણમાં જનમત

૮૦. આ પણ દર્શાવવું જરૂરી છે કે જાહેર મતને “અતિ વિરળમાં અતિ વિરળ”ના માળખામાં ગોઠવવું મુશ્કેલ છે. ગુના વિષે લોકોની ધારણા, ગુનાને સંબંધિત કોઈ નિષ્પક્ષ પરિસ્થિતિ પણ નથી અને ન તો ગુનેગારને સંબંધિત કોઈ નિષ્પક્ષ પરિસ્થિતિ છે. બચ્ચન સિંહ (સુપ્રા) ના નિર્દેશ મુજબ, ઓછામાં ઓછું મૃત્યુદંડ

નિર્ધારણમાં, જનતાની ધારણા દોષિત ઠરાવવાના પ્રશ્ન તેમજ સજા નિર્ધારણ બંનેથી અસંગત છે.

૮૧. મૃત્યુદંડ અંગેની ‘અત્યંત દુર્લભમાંથી અત્યંત દુર્લભ’ નીતિ તથા વિધાનકીય નીતિ મૂળભૂત રીતે જાહેર મત અનુસાર ગોઠવાયેલી હોવી જરૂરી નથી. ભલે અમે એવું અનુમાન કરીએ કે સામાન્ય જનતા ઉદાર મૃત્યુદંડની નીતિને સમર્થન આપે છે, જોકે તે બાબતમાં કોઈ પુરાવો નથી, તેમ છતાં અમે તેનું ધ્યાન લઈ શકતા નથી. અમે બચન સિંહ (ઉપરોક્ત) માં પ્રતિપાદિત સિદ્ધાંતથી શાસિત છીએ, જેના મુજબ આજીવન કેદ નિયમ છે અને મૃત્યુદંડ અપવાદ છે. અમે ભારતના સંવિધાનથી પણ શાસિત છીએ. અનુચ્છેદ ૧૪ અને ૨૧ સંવિધાનીય સુરક્ષાઓ છે અને દંડાત્મક કાર્યો સહિત રાજ્યના કાર્યો માટેનું માળખું નિર્ધારિત કરે છે. રાજ્ય લોકો સાથે વિવિધ હિસ્સાઓમાં, જેમાં દોષિત તરીકે પણ સમાવેશ થાય છે, વર્તે ત્યારે અપનાવવાની પ્રક્રિયા અંગે ન્યાયસંગતતા, ચુકિતસંગતતા અને સમાન વર્તનના માપદંડોમાં સંસ્થાગત શિષ્ટતાના મૂલ્યો તેઓ રજૂ કરે છે. સ્થિતિ એવી છે કે જો રાજ્ય અનુચ્છેદ ૨૧ અને ૧૪ની મર્યાદાઓની અંદર કોઈ નીતિ અમલમાં મૂકવામાં અસ્થિર સ્થિતિમાં હોય, તો તેવી નીતિનો ઉપયોગ અત્યંત મર્યાદિત રીતે જ થવો જોઈએ. આ દૃષ્ટિ બચન સિંહ (ઉપરોક્ત) માંથી પ્રવાહિત થાય છે અને આ પ્રકાશમાં, અમને ભય છે કે સંવિધાન અમને મૃત્યુદંડની નીતિ અંગે પુનર્વિચાર કરવાની તથા આ સાધન દ્વારા સમાજની ન્યાય માટેની પોકાર સંતોષવાની પરવાનગી આપતું નથી.

૮૨. અમે અહીં સંવિધાનમાં નખાયેલા સુરક્ષા ઉપાયો સાથે વ્યવહાર કરી રહ્યા છીએ, એ હકીકતને કારણે મૃત્યુદંડ આપતી વખતે કારણો શોધવાની અમારી દૃષ્ટિમાં નોંધપાત્ર ફેરફાર થવો જોઈએ. અન્ય વિવિધ દંડોને લગતી સજા નિર્ધારણ માટે સંબંધિત હોઈ શકે તેવી દલીલો, જ્યારે પ્રશ્ન જીવનના અંત સાથે સંબંધિત હોય ત્યારે અમલમાં આવતાં સંવિધાનિક સુરક્ષા ઉપાયોના પ્રકાશમાં લાગુ પડતી ન રહે. જો બે વિચારણાઓ હોય, તો જેમાં સંવિધાનિક ઉદ્ભવ હોય તેવી વિચારણાને પ્રાધાન્ય આપવું જોઈએ.

૮૩. જાહેર મતના વિચાર સાથેનો એક આંતરિક પ્રશ્ન એ છે કે તેની સ્થિતિ અવ્યક્ત હોય છે. બચ્ચન સિંહ (સુપ્રા) માં નોંધવામાં આવ્યું હતું કે ન્યાયમૂર્તિ શ્રીો જાહેર મતને યથાર્થ રીતે ગ્રહણ કરવામાં પૂરતા સજ્જ નથી:

"૧૨૫. અનુસંગિક રીતે, ફરમેનમાં બે વિદ્વાન ન્યાયમૂર્તિ શ્રીો દ્વારા અપનાવવામાં આવેલા અભિગમનો લોકોએ કરેલો અસ્વીકાર એ વાતનો પુરાવો આપે છે કે ન્યાયિક અભિપ્રાય અનિવાર્ય રીતે લોકોના નૈતિક વલણોને પ્રતિબિંબિત કરતો જ હોય એવું નથી. સાથે સાથે, તે એ બાબતનું સ્મરણ પણ કરાવે છે કે ન્યાયમૂર્તિ શ્રીોએ પોતે જ લોકમતના પ્રવક્તા અથવા મુખપાત્ર બનવાની જવાબદારી સ્વીકારવી નહીં: લોકોના પ્રતિનિધિ ન હોવાને કારણે, ન્યાયિક સંયમના મુદ્દે, સંબંધિત વિધાનમંડળમાં લોકો દ્વારા ચૂંટાયેલા પ્રતિનિધિઓ પર લોકમતનું મૂલ્યાંકન કરવાની કામગીરી છોડી દેવી ઘણીવાર વધુ યોગ્ય રહે છે.

..."સર્વોચ્ચ ન્યાયિક ફરજ એ છે કે ન્યાયિક સત્તાની મર્યાદાઓને ઓળખવી અને જે બાબતો તે મર્યાદાઓની બહાર આવે છે, તેમની સાથે વ્યવહાર કરવા લોકશાહી પ્રક્રિયાઓને અનુમતિ આપવીરુદ્ધ" ન્યાયમૂર્તી શ્રીો તરીકે, આપણે લોકોની ઈચ્છાની જગ્યાએ આપણા પોતાના મૂલ્ય આધારિત પસંદગીઓ મૂકી દેવાની લાલચનો પ્રતિરોધ કરવો જોઈએ. કારણ કે આ રીતે સ્થાને મૂકાયેલા, ન્યાયિક રીતે "ખાસ હેતુસર રચાયેલા" ધોરણો, ભલે તે કેટલાંય કાળજીપૂર્વક બનાવવામાં આવ્યા હોય, લોકોની સત્તામુદ્રા ધરાવતા નથી; તેથી વ્યક્તિગત કેસોની પરિવર્તનશીલ અને અનિશ્ચિત પરિસ્થિતિઓનું, જે વ્યક્તિગત સજા નિર્ધારણ માટે સંબંધિત હોય છે, ધ્યાન રાખવા માટે ન્યાયિક વિવેકના ન્યાયસંગત ઉપયોગને અનુરૂપ સંસદે પોતાની વિધાનરચનાત્મક યોજનામાં જાણપૂર્વક નિશ્ચિત કરી ખુલા રાખેલા મૌન ક્ષેત્રો અને હરિત પટ્ટાઓ જેટલી જ પ્રમાણિકતા અને અસરકારકતા તેમને હોઈ શકે નહીં. જ્યારે ન્યાયમૂર્તી શ્રીો, વ્યક્તિગત રીતે અથવા સામૂહિક રીતે કાર્ય કરતાં, લોકો માટે તેમને જે નૈતિક રીતે સારા લાગે તે કરવા અંગેની પોતાની સદભાવનાપૂર્ણ ચિંતામાં, આચરણના સામાજિક ધોરણો નિર્ધારિત કરવાની જવાબદારી પોતાના ઉપર લઈ લે છે, ત્યારે, સમુદાયમાં વ્યાપકપણે પ્રવર્તમાન સારા અને ખોટાના મતો અંગે તર્કસંગત અનુમાન કરવાનો તેઓ પ્રયત્ન કરે છતાં, અને માત્ર તર્કના આદેશોનું પાલન કરવાનો તેઓ આશય ધરાવે છતાં, એવો ગંભીર ભય રહે છે કે તેઓ પોતાની આગવી દૃષ્ટિ અથવા વ્યક્તિગત ઝુકાવને કાયદામાં લખી બેસે, અને પ્રામાણિક ભૂલથી તે બદલાયેલા સ્વરૂપને તેઓ સમુદાયની નૈતિકતા માની લે. 'સમુદાય'ના

ધોરણો અથવા નૈતિકતાની સમજ ન્યાયમૂર્તી શ્રીેથી ન્યાયમૂર્તી શ્રીે બદલાઈ શકે છે.."

ફરમેન (ઉપરોક્ત) માં ન્યાયમૂર્તી શ્રી પોવેલનો અસંમતિનો મત આ સંદર્ભમાં ફરી ઉલ્લેખનીય છે:

પરંતુ આ અસ્થિર મુદ્દા પર સામાન્ય રીતે જાહેર મતના અનિશ્ચિત ઉતાર-ચઢાવનું મૂલવણું કોઈપણ રીતે કરવામાં આવે, તો પણ આવી પ્રકારની તપાસ સંવિધાનિક કેસોમાં ન્યાયિક પ્રક્રિયાના કેન્દ્રમાં નહીં પરંતુ તેની પરિધિમાં આવે છે. લોકમતનું મૂલ્યાંકન મૂળભૂત રીતે વિધાનાત્મક કાર્ય છે, ન્યાયિક કાર્ય નથી.

ન્યાયતંત્રની બંધારણીય ભૂમિકા એ પણ અનિવાર્ય બનાવે છે કે બહુમતીવાદી આકાંક્ષાઓ કરતાં વ્યક્તિગત અધિકારોને વધુ ઊંચા સ્તરે રાખીને દૃષ્ટિકોણ અપનાવવામાં આવીરુદ્ધ તે હદ સુધી અમે બહુમતીવાદના પ્રતિબળરૂપે ભૂમિકા નિભાવીએ છીએ. અને ચર્ચાનો આ ભાગ માત્ર ન્યાયિક સમીક્ષાના ઇતિહાસમાં જ સંબંધિત નથી, પરંતુ ફોજદારી ન્યાયશાસ્ત્ર માટે પણ સંબંધિત છે. વેસ્ટ વર્જિનિયા સ્ટેટ બોર્ડ ઓફ એજ્યુકેશન વીરુદ્ધ બાર્નેટ, [૩૧૮ યુ.એસ. ૬૨૪ (૧૯૪૩)] પ્રકરણમાં ન્યાયમૂર્તિ જેક્સને પણ સમાન આશયથી અભિપ્રાય વ્યક્ત કર્યો હતો:

અધિકારોના ઘોષણાપત્રનો મૂળ હેતુ એવો હતો કે કેટલાક વિષયો રાજકીય વિવાદની ઉથલપાથલમાંથી પરત ખેંચી લેવામાં આવે, તેમને બહુમતી અને અધિકારીઓની પહોંચથી પર રાખવામાં આવે અને અદાલતો દ્વારા લાગુ પાડવાના કાનૂની સિદ્ધાંતો તરીકે સ્થાપિત કરવામાં આવીરુદ્ધ વ્યક્તિનો જીવન,

સ્વતંત્રતા અને સંપત્તિનો અધિકાર, મુક્ત વક્તવ્યનો અધિકાર, મુક્ત પત્રકારિતાનો અધિકાર, ઉપાસના અને સભા-સ્વતંત્રતાનો અધિકાર તથા અન્ય મૂળભૂત અધિકારો મતદાન માટે સમર્પિત કરી શકાય નહીં; તેઓ કોઈ પણ ચૂંટણીના પરિણામ પર આધાર રાખતા નથી.

૮૪. જાહેર અભિપ્રાય પણ કાયદાના શાસન અને બંધારણીયતાના વિરુદ્ધ જઈ શકે છે. ભાગલપુર બ્લાઈન્ડિંગ કેસ અથવા બોમ્બે બ્લાસ્ટ કેસમાં આરોપીના વિચારણાના અધિકાર પર થયેલા તાજેતરના હુમલાઓ તેની તાજેતરની ઉદાહરણો છે. મૂડીદંડના નિર્ધારણને માધ્યમોમાં દૃશ્યપ્રદર્શન બની જવાના જોખમ વિષે પણ અમે અજાણ નથી. જો માધ્યમો દ્વારા વિચારણા શક્ય હોય, તો માધ્યમો દ્વારા દંડનિર્ધારણને નકારી શકાતું નથી. દંડનિર્ધારણના ક્ષેત્રના અગ્રણી વિદ્વાન એન્ડ્રુ એશ્વર્ય, જેઓ યુ.કે.માં દંડનિર્ધારણ સુધારાના કેન્દ્રસ્થાને રહ્યા છે, તેઓ દંડનિર્ધારણમાં જાહેર અભિપ્રાયને પરિબળ તરીકે ગણવામાં આવતી સમસ્યાઓ વિષે અમને માર્ગદર્શન આપે છે. તેઓ (માઈકલ હોઘ સાથે), એક લેખ “સેન્ટેન્સિંગ એન્ડ ધ ક્લાઈમેટ ઓફ ઓપિનિયન” (૧૯૯૬, ક્રિમિનલ લો રિવ્યૂ) માં નોંધે છે:

દંડનિર્ધારણ અંગે ગુનાહિત ન્યાયવ્યવસ્થાની બહારના લોકો દ્વારા ધારવામાં આવતા મતો— “સામાન્ય જનતા” — હંમેશા મહત્વના રહેશે, ભલે તે અદાલતમાં નિર્ધારક હોવા યોગ્ય ન હોય. દુર્ભાગ્યવશ, દંડનિર્ધારણની પદ્ધતિઓના સંદર્ભમાં જાહેર મતની સંકલ્પનાનો ઉપયોગ ઘણીવાર ઉપરછણા અથવા અતિસરળીકૃત રીતે કરવામાં આવે છે. આ સંક્ષિપ્ત લેખમાં અમે આ

સંકલ્પનાના ઉપયોગ સાથે જોડાયેલી બે મુખ્ય મુશ્કેલીઓ ઓળખી છે. પ્રથમ, સામાન્ય જનસભ્યોને વાસ્તવિક દંડનિર્ધારણ પદ્ધતિઓ અંગે પૂરતું જ્ઞાન હોતું નથી. દ્વિતીય, દંડનિર્ધારણ અંગે લોકોની વ્યાપક ધારણાઓ અને એવા નિર્દિષ્ટ કેસો અંગેના તેમના મતો, જેમના તથ્યો તેઓ જાણે છે, વચ્ચે એક મહત્વપૂર્ણ પરંતુ ઘણો અવગણાયેલો ભેદ છે. જ્યારે એવું જાહેર કરવામાં આવે છે કે સામાન્ય જનતા માને છે કે અદાલતો અતિશય ઉદાર છે, ત્યારે આ બંને મુશ્કેલીઓ સામાન્ય રીતે દબાવી દેવામાં આવે છે. જાહેર મતની આ ખામીયુક્ત અને અંશતઃ ધારણા પર દંડનિર્ધારણની નીતિનું નિર્માણ કરવું બેદરકારીપૂર્ણ છે. નિશ્ચિતપણે, કાયદા પ્રત્યેનો જાહેર વિશ્વાસ જાળવી રાખવો આવશ્યક છે એવો તર્ક નકારી કાઢવો મુશ્કેલ છે. દંડનિર્ધારણ પ્રત્યેનો જાહેર વિશ્વાસ નીચો છે અને સંભાવિત રીતે ઘટતો જાય છે, એવો નિર્દેશ પણ નકારી કાઢવો મુશ્કેલ છે. તેમ છતાં, કારણ કે તેનું મૂળ દંડનિર્ધારણની પદ્ધતિમાં નથી પરંતુ ભ્રાંતિજનક માહિતી અને ગેરસમજમાં છે, તથા દલીલરૂપે એવા પરિબલોમાં પણ છે જે ગુનાહિત ન્યાયવ્યવસ્થાથી માત્ર દૂરથી સંબંધિત છે, તેથી દંડનિર્ધારણના દરમાં વધારા કરીને જાહેર વિશ્વાસ ફરી પ્રાપ્ત કરવાનો પ્રયત્ન કોઈ ચુકિતપૂર્ણ માર્ગ ગણાય તેમ નથી. આથી એ નકારવામાં આવતું નથી કે ઓછામાં ઓછા અલ્પકાળ માટે, કઠોર અને દૃઢ કાર્યવાહીનું આવરણ ધરાવતી દંડનિર્ધારણ નીતિઓનું સમર્થન કરીને રાજકીય લાભ પ્રાપ્ત કરી શકાય છે. પરંતુ જાહેર નિરાશાવાદના મૂળ સ્ત્રોતને આમ સંબોધવામાં આવ્યો ગણાશે નહીં; અને એકવાર રાજકારણીઓ આ માર્ગે આગળ વધે, પછી તેઓ લાંબા ગાળે કઠોરતા, “દૃઢનિર્ણાયકતા”, અને ઊંચા

જાહેર ખર્ચની અવિરત દોડમાં પોતાને બાંધતા હોય તેવું બની શકે છે. એકવાર કઠોર નીતિઓ અપનાવી લેવાયા પછી, તેમાંથી પાછા ફરવાના રાજકીય ખર્ચ કોઈપણ વલણ ધરાવતા રાજકારણીઓ માટે વિચારવા જેટલા પણ અતિશય ઊંચા હોઈ શકે છે. યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સ તેનું એક ઉદાહરણરૂપ છે. જો દંડનિર્ધારણ પ્રત્યેના ઘટતા જાહેર વિશ્વાસનું મૂળ જ્ઞાન અને સમજણના અભાવે હોય, તો સ્પષ્ટ સુધારાત્મક નીતિ એ છે કે જાહેર મતની ખામીયુક્ત ધારણાને અનુરૂપ દંડનિર્ધારણ નીતિને ઢાળવાના બદલે સમજાવવું અને શિક્ષિત કરવીરુઢ્ધ પરંતુ આવી સમજાવટ અને શિક્ષણનો લક્ષ્ય કોણ હોવો જોઈએ? સામાન્ય નાગરિક સુધી સીધા પહોંચવાના પ્રયત્નોનો કોઈ અસરકારક પ્રભાવ પડશે કે નહીં તે અંગે અમને ગંભીર શંકા છે. બીજી તરફ, અમારું માનવું છે કે મર્યાદિત હદ સુધી જાહેર મતને આકાર આપનારાઓને શિક્ષિત કરવું શક્ય છે. ઉદાહરણ તરીકે, અપરાધ અંગે એવા પ્રકારના અહેવાલોને રોકવાના ઉદ્દેશથી, જે અનાવશ્યક રીતે અપરાધનો ભય વધારતા હતા, ૧૯૮૦ના દાયકામાં કરવામાં આવેલા પ્રયત્નોને અખબારી અને ટેલિવિઝન પત્રકારોએ સારો પ્રતિસાદ આપ્યો હતો. હવે દંડનિર્ધારણના સંદર્ભમાં પણ આવો જ ઉપક્રમ હાથ ધરવો જોઈએ.

મૃત્યુદંડનું દંડનિર્ધારણ એવું એક ક્ષેત્ર છે, જ્યાં સુરક્ષાત્મક ઉપાયો સતત બંધારણમાંથી બળ પ્રાપ્ત કરે છે, અને તે સંદર્ભમાં અમારો મત છે કે જાહેર મતને કોઈ ભૂમિકા ભજવવાની નથી. વાસ્તવમાં, જે કેસમાં મૃત્યુદંડના પક્ષમાં પ્રચંડ જાહેર મત હોય, તે મૃત્યુદંડના દંડનિર્ધારણની પ્રક્રિયાની બંધારણીય યોગ્યતાની

કસોટીરૂપ બનશે. ૩. સિદ્ધાંતાધારિત દંડનિર્ધારણ ૩(એ). બચ્ચન સિંહ (ઉપરોક્ત) નો નઝીરોના મૂલ્ય અંગેનો આદેશ

૮૫. આ અદાલતે તેમાં ‘અત્યંત દુર્લભમાંથી અત્યંત દુર્લભ’નો સિદ્ધાંત પ્રતિપાદિત કર્યો હતો અને તેથી વ્યાપક દંડનિર્ધારણની મર્યાદાને મંજૂરી આપી હતી. તેનો વિવિધ અદાલતો દ્વારા વિવિધ રીતે અર્થઘટન કરવામાં આવ્યો છે.

૮૬. અહીં નોંધવું મહત્વપૂર્ણ છે કે ‘અત્યંત દુર્લભમાંથી અત્યંત દુર્લભ’ ના સિદ્ધાંતનો સિદ્ધાંતનિષ્ઠ અમલ વ્યક્તિગત દંડનિર્ધારણમાં અવરોધરૂપ થતો નથી. દંડનિર્ધારણ માટેની આવશ્યક અવકાશતા જાળવી રાખીને, અદાલતો દ્વારા ‘અત્યંત દુર્લભમાંથી અત્યંત દુર્લભ’ ના સિદ્ધાંતનો જે રીતે અમલ થવાનો હોય તેમાં સુસંગતતા હાંસલ થવી જરૂરી છે.

૮૭. બચ્ચન સિંહ (ઉપરોક્ત) એ સ્પષ્ટ રીતે ન્યાયિક ચુકાદા દ્વારા એક જ વખતમાં સૂક્ષ્મ માર્ગદર્શિકાઓની ઘોષણા કરવાનો પ્રતિબંધ મૂક્યો હતો. અદાલતે ઠરાવ્યું હતું કે વિવેકાધિકારના નિયમન માટે વિગતવાર માર્ગદર્શિકાઓ લાવવા માટે માત્ર કાર્યપાલિકા જ સક્ષમ છે. આ બાબતે ન્યાયિક સંયમનું સમર્થન કરવામાં આવ્યું હતું. પરંતુ તે જ સમયે, મનમાનીના તર્ક તથા અનુચ્છેદ ૧૪ હેઠળના પડકારને નકારી કાઢવા માટે સજા નિર્ધારણ સંબંધિત વિવેકાધિકારને શિસ્તબદ્ધ બનાવવા અદાલતે સક્રિય રીતે ન્યાયિક પૂર્વનિર્ણયો પર આધાર રાખ્યો હતો. તેમાં ન્યાયિક માર્ગદર્શિકાઓના પ્રસ્થાપન પર પ્રતિબંધ મૂકવામાં આવ્યો હતો, પરંતુ ન્યાયિક ઉચ્ચારણો દ્વારા સજા નિર્ધારણ અંગેના સિદ્ધાંતોના સમૂહનો સજીવ વિકાસ નકારવામાં આવ્યો ન હતો. કાનૂનની કોઈપણ શાખામાં

પૂર્વનિર્ણય કાનૂનના વિકાસમાં આ રીતે સહાયરૂપ થાય છે અને મૂડી દંડ સંબંધિત સજા નિર્ધારણ આ બાબતમાં અપવાદ બની શકે નહીં.

૮૮. સજા નિર્ધારણનો વિવેકાધિકાર પણ એક પ્રકારનો વિવેકાધિકાર છે અને તેનો ઉપયોગ નઝીરોના પ્રકાશમાં ન્યાયસંગત રીતે કરવો જોઈએ.

૮૯. તે નિરીક્ષણ કરે છે કે ઉચ્ચ અદાલતોએ કલમ ૩૦૨ના ખોટા પ્રયોગને સુધારવો જ જોઈએ. આ અત્યંત સ્પષ્ટ છે કે અપીલી અદાલતો સ્થાપિત સિદ્ધાંતોની મદદ લીધા વિના પુનર્વિલોકનનું કાર્ય કરી શકતી નથી. જગમોહન સિંહ વીરુદ્ધ સ્ટેટ ઓફ યુ.પી., [(૧૯૭૩) ૧ એસ.સી.સી. ૨૦], માં આ સંદર્ભમાં અદાલતનું નિરીક્ષણ અનુપશ્ચાત આ નોંધ સાથે અનુસરવામાં આવ્યું હતું:

...ભારતમાં અમલમાં રહેલ ફોજદારી કાનૂનની મૂળભૂત જડમાં જ ધોરણો નિર્ધારિત કરવાનું અશક્યપણું રહેલું છે, કારણ કે તે દંડની માત્રા નિશ્ચિત કરવાની બાબતમાં ન્યાયમૂર્તિ શ્રીને અત્યંત વિશાળ વિવેકાધિકાર પ્રદાન કરે છે. સજાની બાબતમાં રહેલો આ વિવેકાધિકાર, જેમ અગાઉ સૂચવવામાં આવ્યું છે તેમ, ઉચ્ચ અદાલતો દ્વારા સુધારાને પાત્ર છે. મોડેલ જ્યુડિશિયલ કોડમાં જેમ કરવામાં આવ્યું હતું તેમ, શક્ય હોય તેટલી મર્યાદિત હદ સુધી ધોરણો નિર્ધારિત કરવાથી હેતુ સિદ્ધ થવાનો નથી. સુસ્થાપિત સિદ્ધાંતોના આધારે ન્યાયિક વિવેકાધિકારનો ઉપયોગ, અંતિમ વિશ્લેષણમાં, આરોપી માટે ઉપલબ્ધ સૌથી સુરક્ષિત રક્ષણરૂપ સાધન છે.

૯૦. બચ્ચન સિંહ (ઉપરોક્ત) એ "સુસ્થાપિત સિદ્ધાંતો" અંગે નીચે મુજબ વિગતવાર સ્પષ્ટીકરણ આપ્યું હતું:

૧૯૭. જગમોહનમાં, આ અદાલતે એવું ધાર્યું હતું કે દંડનિર્ધારણ અંગેની આ વિવેકસત્તાનો ઉપયોગ, ગુનાની તમામ ભારવર્ધક અને ઉપશમક પરિસ્થિતિઓનું સંતુલન કર્યા પછી, સુસ્થાપિત અને સર્વમાન્ય સિદ્ધાંતોના આધારે ન્યાયિક રીતે કરવો જોઈએ. "સુસ્થાપિત અને સર્વમાન્ય સિદ્ધાંતો" થી અદાલતનો સ્પષ્ટ અર્થ એવો હતો કે ન્યાયિક નિર્ણયોથી સુનિર્ધારિત થયેલા તેવા સિદ્ધાંતો, જે દર્શાવે છે કે તે કેસોમાં કઈ પરિસ્થિતિઓને ભારવર્ધક અથવા ઉપશમક માનવામાં આવી હતી. જગમોહન પછી થયેલા વિધાનિક ફેરફારો -- જેમ કે અમે અગાઉથી ચર્ચા કરી છે -- તે સિદ્ધાંતોને નાબૂદ કરવા અથવા રદબાતલ કરવા જેવો પ્રભાવ ધરાવતા નથી. એકમાત્ર પ્રભાવ એટલો છે કે હવે તે સિદ્ધાંતોનો ઉપયોગ, કલમ ૩૫૪(૩) અને ૨૩૫(૨) માંથી પ્રગટ થતી વિધાનિક નીતિના સર્વોપરી માર્ગદર્શક સંકેતોના આધારે કરવાનું રહેશે, એટલે કે: (૧) અતિશય દંડ ફક્ત અતિઉચ્ચ દોષિતતાવાળા અત્યંત ગંભીર કેસોમાં જ ફટકારી શકાય; (૨) દંડની પસંદગી કરતી વખતે, ગુનાની પરિસ્થિતિઓ ઉપરાંત, ગુનેગારની પરિસ્થિતિઓને પણ યોગ્ય મહત્વ આપવું આવશ્યક છે.

તે જ સ્વરમાં આગળ એવું ઠરાવ્યું:

ભારતમાં મૃત્યુદંડના અમલના વહીવટના ભૂતકાળના અનુભવને ધ્યાનમાં રાખીને, સંસદે, પોતાની પ્રજા અનુસાર, એવું શ્રેષ્ઠ અને સુરક્ષિત માન્યું કે હત્યાના અત્યંત ગંભીર કિસ્સાઓમાં આ સર્વાધિક કઠોર દંડ લાદવાનો પ્રશ્ન

અદાલતોની ન્યાયિક વિવેકસત્તા પર છોડવો જોઈએ, જે અદાલતોમાં તર્ક, અનુભવ અને વ્યવસાયમાં પ્રતિષ્ઠા ધરાવતા વ્યક્તિઓ કાર્યરત હોય છે. આ દંડનિર્ધારણ સંબંધિત વિવેકસત્તાનો ઉપયોગ અનિયંત્રિત અને માર્ગદર્શનવિહીન છે એવું કહી શકાય નહીં. તેનો ઉપયોગ ન્યાયિક રીતે, ન્યાયિક નિર્ણયોથી સ્ફટિકિત થયેલ સુપ્રતિષ્ઠિત સિદ્ધાંતોના અનુસંધાનમાં, અને કલમ ૩૫૪(૩) માં નિર્ધારિત સંકેતો તરફ ધારાસભ્ય નીતિના વ્યાપક પરિધિઓને અનુસરીને, કરવામાં આવે છે.

૩(બી). એવા કેસો જેમાં મૃત્યુદંડ ફરમાવવામાં આવ્યો/મંજૂર રાખવામાં આવ્યો

૯૧. રામ સિંહ વીરુદ્ધ સોનિયા અને અન્ય [૨૦૦૭ (૩) સ્કેલ ૧૦૬] મામલામાં આરોપી દંપતીએ કુટુંબની મિલકતનો વારસો મેળવવાના હેતુથી, અતિ શૈતાની ઢબે, પોતાના કુટુંબજનોના જીવનનો અંત કર્યો હતો, જેમાં પત્નીના સાવકા ભાઈ, તેના બાળકો અને અહીં સુધી કે તેના પોતાના પિતા, માતા અને બહેનનો પણ સમાવેશ થતો હતો. સર્વોચ્ચ અદાલતે નોંધ્યું હતું કે, તમામ સભ્યો ઊંઘમાં હોય ત્યારે ઠંડા લોહીએ અને પૂર્વયોજિત રીતે તેમની હત્યા કરવાની પદ્ધતિને ધ્યાનમાં લેતાં, આ કેસ દંપતી પર મૃત્યુદંડ લાદવા યોગ્ય કેસ ગણાયો હતો.

૯૨. પ્રજીત કુમાર સિંહ વીરુદ્ધ/એસ. સ્ટેટ ઓફ બિહાર [૨૦૦૮ (૪) સ્કેલ ૪૪૨] માં, આરોપીએ ગયા ચાર વર્ષથી જે પરિવાર પાસે ભાડૂત તરીકે રહેતો હતો, તે પરિવારના બાળકો ઊંઘમાં હતા ત્યારે તેમની હત્યા કરી હતી. ત્યારબાદ

તેણે પરિવારના પ્રૌઢ સભ્યો પર હુમલો કરવા આગળ વધ્યો, જેઓ પોતાના બાળકોના ચીસો સાંભળી તેમને બચાવવા આવ્યા હતા. અદાલતે નોંધ્યું કે હુમલો કરવામાં આવેલી રીતની કૂરતાને ધ્યાનમાં લઈને, તેને મૃત્યુદંડ લાદવા માટેનો યોગ્ય કેસ માનવામાં આવ્યો હતો.

૯૩. મોહન અન્ના ચવ્હાણ (ઉપરોક્ત) માં અદાલતે સિરિયલ બળાત્કારી પર લાદવામાં આવેલી મૃત્યુદંડની સજાને યથાવત્ રાખી હતી. આરોપીને અગાઉ નાબાલિક બાળકી પર બળાત્કાર કરવા બદલ બે વખત દોષિત ઠરાવવામાં આવ્યો હતો, પરંતુ પ્રથમ પ્રસંગે તેને માત્ર બે વર્ષની સજા ફટકારવામાં આવી હતી અને બીજા પ્રસંગે માત્ર દસ વર્ષની કઠોર કેદની સજા ફટકારવામાં આવી હતી. જ્યારે આરોપી ફરીથી બે નાબાલિક બાળકીના બળાત્કાર અને હત્યા કરવા બદલ દોષિત ઠર્યો, ત્યારે નીચલી અદાલતો દ્વારા ફટકારવામાં આવેલી મૃત્યુદંડની સજામાં અદાલતે હસ્તક્ષેપ કરવાનો ઇનકાર કર્યો હતો.

૯૪. બન્દુ વીરુદ્ધ ઉત્તર પ્રદેશ રાજ્ય [૨૦૦૮ (૧૦) સ્કેલ ૩૩૬] મામલે આરોપીએ છ વર્ષની બાળકી પર બળાત્કાર કર્યા પછી, તેની યોનિમાં લાકડી ઘૂસાડી પોતાના ગુનાને છુપાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો હતો, જેના પરિણામે અંતે તેનું મૃત્યુ થયું હતું. અદાલતે નોંધ્યું હતું કે આરોપીના આ અધમ કૃત્યો માટે માત્ર મૃત્યુદંડ જ યોગ્ય હતો.

૯૫. શિવાજી @ દાદી શંકર અલ્હાટ (પૂર્વોક્ત) મામલામાં આરોપીએ નવ વર્ષની બાળકી પર બળાત્કાર કરી તેની હત્યા કરી હતી. તે મામલામાં આ અદાલતે, દોષારોપણ પરિસ્થિતિજન્ય પુરાવા પર આધારિત હોવાથી મૃત્યુદંડ ફટકારવો

જોઈએ નહીં એવી દલીલ નામંજૂર કરીને, નીચલી અદાલતે ફટકારેલ મૃત્યુદંડની પુષ્ટિ કરી હતી.

૯૬. સ્ટેટ ઓફ યુ.પી. વીરુદ્ધ સહન, [૨૦૦૯ (૩) સ્કેલ ૩૯૪], માં, વ્યક્તિગત વૈરભાવને કારણે એક પરિવારના છ સભ્યોની આરોપીએ હત્યા કરી હતી અને માત્ર ત્રણ જીવિત બચ્યા હતા. નીચલી અદાલતે તેમને મૃત્યુદંડની સજા ફટકારી હતી. વડી અદાલતે સજાને આજીવન કેદમાં રૂપાંતરિત કરી હતી. સર્વોચ્ચ અદાલતે અપીલમાં, હત્યાની ફૂરતાનો નોંધ લેતા, ઠરાવ્યું હતું કે આરોપી માત્ર મૃત્યુદંડને જ પાત્ર હતો. ૩(સી). એવા કેસો જ્યાં મૃત્યુદંડ આપવામાં આવ્યો ન હતો/ સમર્થિત કરવામાં આવ્યો ન હતો

૯૭. ઉજ્જાગર સિંહ વીરુદ્ધ પંજાબ રાજ્ય, [૨૦૦૭ (૧૪) સ્કેલ ૪૨૮] મામલે, આરોપીને હત્યા અને બળાત્કારના ગુનાઓમાં દોષિત ઠેરવીને, તે મુજબ નીચલી અદાલતો દ્વારા મૃત્યુદંડની સજા ફટકારવામાં આવી હતી. આ અદાલતે અપીલમાં, પુરાવાના અભાવને કારણે આરોપીને માત્ર બળાત્કારના આરોપમાંથી નિર્દોષ છૂટકારો આપતાં, નોંધ્યું હતું કે મૃત્યુ કારિત કરવાનો આધારરૂપ તર્કમાં બળાત્કારનો આરોપ મહત્વપૂર્ણ હિસ્સો હતો; તેથી, એકવાર તે આરોપમાંથી તેને નિર્દોષ છૂટકારો અપાયો પછી, આરોપી પરનો મૃત્યુદંડ યથાવત રાખી શકાય તેમ રહ્યો ન હતો. તેથી, સજામાં ફેરફાર કરીને આજીવન કારાવાસની સજા કરવામાં આવીરુદ્ધ

૯૮. અમૃત સિંહ વીરુદ્ધ પંજાબ રાજ્ય [૨૦૦૬ (૧૧) સ્કેલ ૩૦૯] માં આરોપીએ એક સગીર બાળકી પર બળાત્કાર કર્યો હતો. પીડિતાનું તેના

ગુમાંગોમાંથી થયેલા રક્તસ્ત્રાવને કારણે અત્યંત પીડાદાયક મૃત્યુ થયું હતું. જોકે, અદાલતે નોંધ્યું હતું કે આરોપીનો પીડિતાની હત્યા કરવાનો આશય રહ્યો ન હોઈ શકે, પરંતુ તેનું મૃત્યુ તો માત્ર તે ગુનાનું દુર્ભાગ્યપૂર્ણ અને અનિવાર્ય પરિણામ હતું; તેથી, તે અત્યંત વિરલમાં વિરલ એવા કેસોમાં આવતું નથી.

૯૯. બિશ્વ પ્રસાદ સિંહા અને અન્ય વીરુદ્ધ આસામ રાજ્ય [૨૦૦૭ (૨) સ્કેલ ૪૨] માં, આ અદાલતે આ આધાર પર આરોપીની મૃત્યુદંડની સજાને રૂપાંતરિત કરી હતી કે ફરિયાદ પક્ષનો કેસ સંપૂર્ણપણે પરિસ્થિતિજન્ય પુરાવા પર આધારિત હતો.

૧૦૦. મહારાષ્ટ્ર રાજ્ય વીરુદ્ધ પ્રકાશ સાખા વસાવે અને અન્ય, [૨૦૦૯ (૧) સ્કેલ ૭૧૩] માં, આરોપીઓએ તેમની બહેનના પતિ પર, જેનો બીજી સ્ત્રી સાથે ગેરકાયદેસર સંબંધ હતો, કુહાડીઓ વડે ફૂર રીતે હુમલો કર્યો હતો. નીચલી અદાલતે આરોપીઓમાંથી બેને દોષિત ગણાવી તેમને મૃત્યુદંડની સજા ફટકારી હતી. અપીલમાં વડી અદાલતે પુરાવાના અભાવને કારણે આરોપીઓને નિર્દોષ છૂટકારો આપ્યો હતો. આ અદાલતે અપીલમાં વડી અદાલત દ્વારા આપવામાં આવેલ નિર્દોષ છૂટકારાના ચુકાદાને રદ કર્યો હતો, પરંતુ નોંધ્યું હતું કે તેની સમક્ષનો કેસ દુર્લભમાં દુર્લભ શ્રેણીમાં આવતો નહોતો અને તેમાં માત્ર આજીવન કેદની સજા જ યોગ્ય હતી. ૩(ડી) અન્ય કેસોમાં ભિન્ન અભિપ્રાય

૧૦૧. મૃત્યુદંડ આપવો જોઈએ કે નહીં તેવા મુદ્દાનો વિચાર કરતી વખતે, યદ્યપિ અદાલત સામાન્ય રીતે પૂર્વનિર્ણયો તરફ નજર કરતી હોય છે, પરંતુ ઉપર ચર્ચાયેલ કેસોના સંદર્ભમાં આ કાર્ય અતિશય કઠિન બની જાય છે, અશક્ય ન

હોય તો પણ. ઓછામાં ઓછું એટલું તો નિશ્ચિત છે કે પૂર્વનિર્ણયો અંગે કોઈ એકરૂપતા નથી. મોટાભાગના કેસોમાં, કોઈ કાનૂની સિદ્ધાંત નિર્ધારિત કર્યા વિના, અમારી દ્વારા મૃત્યુદંડને યથાવત્ રાખવામાં આવ્યો છે અથવા યથાવત્ રાખવાનો ઇનકાર કરવામાં આવ્યો છે.

૧૦૨. આલોક નાથ દત્ત અને અન્ય વીરુદ્ધ પશ્ચિમ બંગાળ રાજ્ય, [૨૦૦૬ (૧૩) સ્કેલ ૪૬૭] માં, આ અદાલતે પાછલા બે દાયકાઓ દરમિયાનના વિવિધ ચુકાદાઓનું પરીક્ષણ કર્યા પછી, જેમાં ‘અતિ દુર્લભમાં અતિ દુર્લભ’ના પ્રશ્નો વિચારણા માટે ઉપસ્થિત થયા હતા, મૂડી દંડના કેસોમાં સમાન દંડનિતિ વિકસાવવામાં આ અદાલત તરફથી થયેલી નિષ્ફળતા સ્વીકારી હતી અને કયું કૃત્ય ‘અતિ દુર્લભમાં અતિ દુર્લભ’ ગણાય તે વિષે નિષ્કર્ષ નોંધ્યો હતો. દંડ નિર્ધારણમાં અસમાનતા સ્વામી શ્રદ્ધાનંદ વીરુદ્ધ કર્ણાટક રાજ્ય (સ્વામી શ્રદ્ધાનંદ - ૧) [(૨૦૦૭) ૧૨ એસ.સી.સી. ૨૮૮] માં પણ નોંધવામાં આવી હતી.

૧૦૩. ઉપરોક્ત પૃષ્ઠભૂમિમાં, અમે આ અદાલતના સ્વામી શ્રદ્ધાનંદ @ મુરલી મનોહર મિશ્રા (ઉપરોક્ત) મામલામાં તાજેતરના ત્રણ-ન્યાયમૂર્તિ શ્રીોની ખંડપીઠના નિર્ણયનો ઉલ્લેખ કરી શકીએ છીએ. અફતાબ આલમ, ન્યાયમૂર્તિ શ્રીે, ત્રણ-ન્યાયમૂર્તિ શ્રીોની ખંડપીઠ માટે ચુકાદો લખતાં, આ મુજબ ઠરાવ્યું હતું:

"૩૩. બાબતનું સત્ય એ છે કે મૃત્યુદંડનો પ્રશ્ન વ્યક્તિગત મૂલ્યાંકનના તત્વથી મુક્ત નથી અને આ અદાલત દ્વારા મૃત્યુદંડની સજાની પુષ્ટિ કરવી કે તેને ઓછી

સજામાં પરિવર્તિત કરવી, તે ઘણી હદ સુધી પીઠ રચનારા ન્યાયમૂર્તી શ્રીોની વ્યક્તિગત વૃત્તિ પર આધાર રાખે છે.

૩૪. ફોજદારી ન્યાય પ્રણાલીની તમામ ગંભીર ગુનાઓનો સમાન રીતે અસરકારક નિકાલ કરવાની અસમર્થતા અને અદાલત દ્વારા દંડનિર્ધારણની પ્રક્રિયામાં એકરૂપતાના અભાવના પરિણામે અંતિમ પરિણામોમાં સ્પષ્ટ અસમતોલતા ઊભી થાય છે. એક તરફ એવા થોડા કેસો દેખાય છે જેમાં હત્યાના દોષિતને આ અદાલત દ્વારા તેની મૃત્યુદંડની સજા સમર્થિત થયા બાદ ફાંસી પર ચઢાવવામાં આવે છે અને બીજી તરફ એવા કેસોનું ઘણું વિશાળ ક્ષેત્ર છે જેમાં સમાન પ્રકારની અથવા તેની કરતાં ઘણાં વધુ ઘૂણાસ્પદ પ્રકારની હત્યા કરનાર ગુનેગારને અદાલત દ્વારા સજા આપવાની પ્રક્રિયામાં સુસંગતતાના અભાવે જીવતો છોડી દેવામાં આવે છે અથવા તેથી પણ ખરાબ રીતે, ફોજદારી ન્યાય પ્રણાલીની ખામીઓના કારણે તે ગુનેગારને દંડ વિના છટકી જવા દેવામાં આવે છે. આ રીતે, એકંદરે વ્યાપક ચિત્ર અસમતુલિત અને એકતરફી બની જાય છે અને ફોજદારી ન્યાયના વહીવટની પ્રણાલીનું નબળું પ્રતિબિંબ રજૂ કરે છે. આ પરિસ્થિતિ આ અદાલત માટે ચિંતાનો વિષય છે અને તેનું નિવારણ થવું આવશ્યક છે."

૧૦૪. વિષયનિષ્ઠતાનો પ્રશ્ન અગાઉ શૈક્ષણિક વિદ્વાનો તેમજ આ અદાલત બંનેએ પણ નોંધ્યો છે. પ્રોફેસર એન્થની આર. બ્લેકશીલ્ડના ઉન્નીસસો સિત્તેરના દાયકાના મધ્યકાળના વિશ્લેષણે બર્યન સિંહ પૂર્વકાળમાં આ પ્રવૃત્તિ દર્શાવી હતી. [જુઓ જર્નલ ઓફ ધ ઇન્ડિયન લો ઇન્સ્ટિટ્યૂટ ૧૯૭૯]. બર્યન સિંહ

(ઉપરોક્ત) માં ન્યાયમૂર્તિ ભગવતીએ આપેલા અસહમતિના ચુકાદામાં પણ આ બાબત નોંધવામાં આવી હતી.

૧૦૫. બચન સિંહ પછીના સમયગાળામાં, એમ્નેસ્ટી ઇન્ટરનેશનલ – ઇન્ડિયા અને પીપલ્સ યુનિયન ફોર સિવિલ લિબર્ટીઝની સંયુક્ત અહેવાલ, જેનું શીર્ષક "લેથલ લોટરી: ભારતમાં મૃત્યુદંડ, મૃત્યુદંડના કેસોમાં સર્વોચ્ચ અદાલતના ચૂકાદાઓનો અભ્યાસ ૧૯૫૦-૨૦૦૬" છે, તેમજ સ્વામી શ્રદ્ધાનંદ (ઉપરોક્ત) ના ચુકાદા સ્પષ્ટ રીતે દર્શાવે છે કે આ બાબતમાં બહુ કંઈ બદલાયું નથી.

૧૦૬. તેમ છતાં, ભવિષ્યની ખંડપીઠોને વ્યક્તિગત પ્રકરણોના તથ્યો પર વિચાર કરતી વખતે સહાયરૂપ થવા માટે, બંધારણીય ખંડપીઠે બચન સિંહ (ઉપરોક્ત) માં અમિક્સ ક્યુરીએ દર્શાવેલા કેટલાક ઉગ્રકારક અને શમક પરિબલોની નોંધ લીધી હતી (જે અમેરિકા સંયુક્ત રાજ્યના ન્યાયશાસ્ત્રમાંથી તેમજ હવે લુપ્ત થયેલ ભારતીય દંડ સંહિતા (સુધારો) વિધેયક, ૧૯૭૨ ની કલમો (૨)(એ), (બી), (સી) અને (ડી) માંથી આલેખાયેલા હતા). સર્વોચ્ચ અદાલતે, તેમ છતાં, તેમને સ્વીકાર્યા હતા અને તેમને "નિઃસંદેહ પ્રાસંગિક પરિસ્થિતિઓ છે અને દંડનિર્ધારણમાં તેમને વિશેષ મહત્વ આપવું આવશ્યક છે" એમ સંબોધ્યા હતા. મચ્છી સિંહ વીરુદ્ધ/વીરુદ્ધ પંજાબ રાજ્ય, [(૧૯૮૩) ૩ એસ.સી.સી. ૪૭૦] માં આથી પણ આગળ જઈને આવા શમક અને ઉગ્રકારક પરિસ્થિતિઓની તુલનાત્મક કોષ્ટકરૂપ સરખામણી કરવામાં આવી હતી. છતાં, ઉપરોક્ત ચર્ચાએ જેમ સ્પષ્ટપણે દર્શાવ્યું છે તેમ, હવે સ્પષ્ટ છે કે પ્રકરણદીઠ ધોરણે અપનાવવામાં આવેલ ઉગ્રકારક અને શમક પરિસ્થિતિઓના તુલનાત્મક

હિસાબની પદ્ધતિ પણ અમારી મૂડી દંડની દંડનિર્ધારણ પ્રણાલીમાથી મનસ્વિતાનો દોષ દૂર કરવામાં પૂરતી અસરકારક સાબિત થઈ નથી. નિર્ભયપણે એવું કહી શકાય કે બચ્ચન સિંહનું “અત્યંત દુર્લભમાં દુર્લભ પ્રકરણો”નું મર્યાદાત્મક ધોરણ વિવિધ વડી અદાલતો તેમજ આ અદાલત દ્વારા અત્યંત ભિન્ન અને અસંગત રીતે લાગુ પાડવામાં આવ્યું છે. આ તબક્કે અમે આ પણ દર્શાવવા ઇચ્છીએ છીએ કે મૂડી દંડ સંબંધિત કાયદામાં રહેલી અનિશ્ચિતતાના વિશેષ પરિણામો છે, કારણ કે મુદ્દો મૃત્યુદંડ સાથે સંબંધિત છે — જે અતિ વ્યાપક દંડનિર્ધારણ સત્તાના ઉપયોગમાંથી ઉત્પન્ન થતો અતિ ગંભીર દંડ છે અને જે સ્વભાવતઃ અપરિવર્તનીય છે. બચ્ચન સિંહ (ઉપરોક્ત) ના આ અત્યંત અસમાન અમલને કારણે મૂડી દંડના દંડનિર્ધારણ કાયદામાં એવી અનિશ્ચિત પરિસ્થિતિ ઊભી થઈ છે, જે સ્પષ્ટપણે બંધારણીય ચથોચિત પ્રક્રિયા તથા સમાનતાના સિદ્ધાંતનું ઉલ્લંઘન કરે છે. આ સ્થિતિ ટકાઉ નથી, કારણ કે કાર્યપાલિકા અથવા ન્યાયતંત્રને સોંપવામાં આવેલી કાનૂની વિવેકસત્તા ત્યારે જ કાયદેસર રીતે ટકી શકે જ્યારે કાયદા અથવા નઝીર દ્વારા, તે વિવેકસત્તાની હદ અને તેના ઉપયોગની રીત અંગે કોઈ સંકેત ઉપલબ્ધ હોય. વિવાદાસ્પદ ઉપાયના વાજબી હેતુને ધ્યાનમાં રાખીને પૂરતી સ્પષ્ટતા પણ હોવી જરૂરી છે. ભારતનું બંધારણ વ્યક્તિને ફોજદારી દંડના મનસ્વી લાદાણ સામે પૂરતું રક્ષણ મળે તે માટે સુરક્ષાત્મક જોગવાઈઓ કરે છે. જો કે આ પ્રશ્નો હાલ વિચારણા હેઠળ નથી અને અહીં તથા અત્યારે તેમનો નિરાકરણ આપી શકાતો નથી, છતાં અમે મૃત્યુદંડથી વિશ્વવ્યાપી વિમુખતાની દિશામાં થયેલી ગતિ અંગે નોંધ કર્યા વિના

રહી શકતા નથી. તાજેતરના આંકડાઓ દર્શાવે છે કે હવે ૧૩૮ દેશોએ મૃત્યુદંડ કાયદાકીય રીતે અથવા વ્યવહારમાં (૧૦ વર્ષ સુધી કોઈ ફાંસી અમલમાં ન મૂકવી) રદ કર્યો છે. આપણા પોતાના પડોશી દેશો, નેપાળ અને ભૂટાન, આ મૃત્યુદંડ-રદ દેશોમાં સામેલ છે, જ્યારે ફિલિપાઈન્સ અને દક્ષિણ કોરિયા સહિતના અન્ય દેશોએ પણ અનુક્રમે કાયદાકીય રીતે અને વ્યવહારમાં તાજેતરમાં આ સમૂહમાં જોડાયા છે. અમને એ બાબતની પણ જાણ છે કે ૧૮ ડિસેમ્બર ૨૦૦૭ના રોજ સંયુક્ત રાષ્ટ્ર મહાસભાએ ઠરાવ ૬૨/૧૪૯ સ્વીકાર્યો હતો, જેમાં મૃત્યુદંડ જાળવી રાખનાર દેશોને મૃત્યુદંડ રદ કરવાની દિશામાં ફાંસીના અમલ પર વિશ્વવ્યાપી સ્થગન સ્થાપિત કરવા આહ્વાન કરવામાં આવ્યું હતું. ભારત, તેમ છતાં, મૃત્યુદંડ જાળવી રાખનાર ૫૯ દેશોમાંનું એક છે. વિશ્વસનીય સંશોધન, કદાચ ભારતીય કાનૂન આયોગ અથવા રાષ્ટ્રીય માનવ અધિકાર આયોગ દ્વારા, આ વિષય પર અદ્યતન અને માહિતીસભર ચર્ચા તથા વિવાદ માટે માર્ગ મોકળો કરી શકે. મૂડી દંડના દંડનિર્ધારણ અંગેનું બંધારણીય પરિદર્શન: ન્યૂનતમ સુરક્ષાત્મક ઉપાયો

૧૦૭. અમે પહેલેથી જ બચ્ચન સિંહ (ઉપરોક્ત) ના અનુપાતનું વિગતવાર નિરાકરણ કરી ચૂક્યા છીએ, પરંતુ અહીં અમે “અતિ દુર્લભમાં અતિ દુર્લભ” સિદ્ધાંતની પૃષ્ઠભૂમિ અને આ સંદર્ભમાં બચ્ચન સિંહ અદાલતે સામનો કરેલી દ્વિધા પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરીશું. આ વાંચનમાંથી ઉજાગર થતો દૃષ્ટિકોણ ભારતના મૃત્યુદંડ નિર્ધારણ સંબંધિત કાયદામાં અંતર્નિહિત બંધારણીય કોયડાને પ્રકાશિત કરે છે.

૧૦૮. શરૂઆતમાં જ બચન સિંહ (ઉપરોક્ત) એ નીચેના શબ્દોમાં આ મુદ્દાની વ્યાપ્તિ નિર્ધારિત કરી હતી:

આ કેસમાં વિચારણા માટે ઉપસ્થિત થનારા મુખ્ય પ્રશ્નો આ છે:

(૧) શું દંડ સંહિતાની કલમ ૩૦૨ માં હત્યાના અપરાધ માટે જોગવામાં આવેલી મૃત્યુદંડની સજા બંધારણવિરોધી છે.

(૨) જો પૂર્વોક્ત પ્રશ્નનો ઉત્તર નકારાત્મક હોય, તો શું ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતા, ૧૯૭૩ ની કલમ ૩૫૪(૩) માં નિર્ધારિત સજા નક્કી કરવાની પ્રક્રિયા આ આધાર પર અસંવિધાનિક છે કે તે અદાલતને બિનમાર્ગદર્શિત અને અબાધિત વિવેકાધિકાર આપે છે અને હત્યા અથવા ભારતીય દંડ સંહિતા હેઠળ મૃત્યુદંડથી અથવા વૈકલ્પિક રીતે આજીવન કેદથી દંડનીય અન્ય કોઈ પણ મૂડી ગુનામાં દોષિત ઠરાવાયેલ વ્યક્તિ પર મૃત્યુદંડ મનસ્વી રીતે અથવા વિચિત્ર રીતે લાદવાની મંજૂરી આપે છે."

૧૦૯. અનુસર્તી ચર્ચામાં, અદાલતે ઠરાવ્યું હતું કે ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૩૦૨ અને ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતા, ૧૯૭૩ ની કલમ ૩૫૪(૩) બંધારણીય છે, પરંતુ તે માત્ર "વ્યાપક માર્ગદર્શિકા અને સિદ્ધાંતો" નિર્ધારિત કર્યા પછી જ, જે આજે મૃત્યુદંડ બાબતે નીચલી અદાલતો હોય કે અપિલીય અદાલતો, તમામ અદાલતોમાં અનુસરાતી પ્રથાને નિયમિત કરે છે.

૧૧૦. એક અર્થમાં, બચન સિંહ (ઉપરોક્ત) ના વ્યાપનો સંપૂર્ણપણે નિવાર થયો હતો જ્યારે તેમાં વ્યવહારિક રીતે મૃત્યુદંડને (પ્રક્રિયાત્મક તેમજ તાત્વિક

રીતે) બંધારણીય જાહેર કરવામાં આવ્યો હતો, પરંતુ પીઠએ ત્યારબાદ દંડનિર્ધારણના ક્ષેત્રે અભૂતપૂર્વ ન્યાયશાસ્ત્રને દબાવે સ્થાપિત કર્યું. આ ન્યાયશાસ્ત્ર, જેમાં ‘અતિ દુર્લભમાં અતિ દુર્લભ’ સિદ્ધાંત કેન્દ્રસ્થાને છે, મૃત્યુદંડ સંબંધિત ન્યાયશાસ્ત્રનો પાયો રચે છે. બચન સિંહ (ઉપરોક્ત) દ્વારા દર્શાવાયેલ આગળનો માર્ગ માત્ર કલમ ૩૫૪(૩) અને કલમ ૨૩૫(૨) હેઠળની કાનૂની સુરક્ષાઓના પાલન પૂરતો મર્યાદિત નથી, પરંતુ ‘અતિ દુર્લભમાં અતિ દુર્લભ’ સિદ્ધાંતના પાલનનો પણ સમાવેશ કરે છે. તેથી, મૃત્યુદંડ અંગેની સમગ્ર વિધાનયોજના બંધારણીય પડકારમાંથી ત્યારે જ મુક્ત ગણાઈ જ્યારે તેને ‘અતિ દુર્લભમાં અતિ દુર્લભ’ સિદ્ધાંત સાથે સંયોજિત કરવામાં આવીરુદ્ધ

૧૧૧. થોમસ, ન્યાયમૂર્તિ શ્રીે પણ રામ દેઓ ચૌહાણ વીરુદ્ધ સ્ટેટ ઓફ અસામ [(૨૦૦૧) ૫ એસસી ૭૧૪] માં સમાન નિષ્કર્ષ પર પહોંચ્યા હતા:

આ સંદર્ભમાં, મૃત્યુદંડે બંધારણની કલમ ૨૧ને કેવી રીતે અખંડિત રાખીને પોતાનું અસ્તિત્વ જાળવ્યું તેનો ઐતિહાસિક પરિપ્રેક્ષ્ય એક નજરે જોવો ઉપયોગી રહેશે. મૃત્યુદંડ જાળવી રાખવા માટે એક તરફ અને તેને રદ કરવા માટે બીજી તરફ એમ બંને વિચારપ્રવાહોએ પોતાના-પોતાના દષ્ટિકોણો જોરશોરથી રજૂ કર્યા હતા, તે સિવાય એક ગંભીર પ્રશ્ન એવો ઊભો થયો હતો કે દંડ સ્વરૂપે રાજ્યને કોઈ વ્યક્તિનું જીવન હરણ કરવાની સત્તા આપતો કાયદો, બંધારણની કલમ ૨૧માં સમાયેલ પ્રતિબંધના આઘાત હેઠળ આવશે કે કેમ. બચન સિંહ વીરુદ્ધ સ્ટેટ ઓફ પંજાબ (ઉપરોક્ત) માં બંધારણીય પીઠના બહુમતી ન્યાયમૂર્તિ શ્રીોએ એવો આદેશ આપીને કે મૃત્યુદંડને માત્ર એવા અત્યંત મર્યાદિત વર્ગના

અતિ દુર્લભ કેસોમાં જ કડક રીતે સીમિત રાખવો જોઈએ, જેમાં ઓછી કઠોર વૈકલ્પિક સજા નિર્ધારિત રીતે ઉપલબ્ધ ન હોય, મૃત્યુદંડને કાયદાપુસ્તકમાંથી કાઢી મૂકવામાં આવવાથી બચાવ્યો હતો.

બચન સિંહ (ઉપરોક્ત) ના વધુ ઊંડા વાચનથી સ્પષ્ટ થાય છે કે બંધારણીય માન્યતા અંગેના પડકારનો વિચાર કરતી વખતે અદાલત બે મૂળભૂત મર્યાદાઓ હેઠળ કાર્યરત હતી: પ્રથમ, મૃત્યુદંડનો ઉલ્લેખ બંધારણમાં થયેલો છે (ઉદાહરણ તરીકે અનુચ્છેદ ૧૬૧ અને અનુચ્છેદ ૭૨(૧)(સી) હેઠળ). બંધારણીય માન્યતાને ધારા ૩૦૨ ની વૈધતા માટેના પ્રાથમિક સંકેત તરીકે માનવામાં આવી હતી. દ્વિતીય, સત્તાઓના વિભાજનના સિદ્ધાંતને કારણે, અદાલતે ધારા ૩૫૪(૩) પ્રત્યે સંયમી અભિગમ અપનાવ્યો, જે અદાલતોને મૃત્યુદંડ બાબતે શિસ્તબદ્ધ કરવા માટે લાવવામાં આવી હતી, જેમાં આજીવન કેદને નિયમ અને મૃત્યુદંડને અપવાદ બનાવવામાં આવ્યો હતો. ઉપરોક્ત મર્યાદાઓ હેઠળ કાર્ય કરતાં, મૃત્યુદંડને બંધારણીય માનવામાં આવ્યો. મૃત્યુદંડની બંધારણીયતા અંગેના આ હકારાત્મક પ્રતિભાવથી વધુ એક જટિલ પડકાર ઉપસ્થિત થયો, જે મૃત્યુદંડના અમલીકરણ સાથે, અથવા અન્ય શબ્દોમાં કહીએ તો, મૂડી દંડના દંડનિર્ધારણ સાથે સંબંધિત હતો. આને સર્વત્ર કાયદા અને વ્યવહારનો અત્યંત ગૂંચવણભર્યો પ્રશ્ન માનવામાં આવ્યો છે અને આજદિન સુધી કોઈપણ અધિકારક્ષેત્રમાં તેનો સંતોષકારક રીતે ઉકેલ કરવામાં આવ્યો નથી.

૧૧૨. અહીં નોંધવું રસપ્રદ છે કે આ અદાલતે સ્ટેટ ઓફ પંજાબ વીરુદ્ધ પ્રેમ સાગર અને અન્ય [જે.ટી. ૨૦૦૮ (૭) એસ.સી. ૬૬] માં, વર્ષ ૨૦૦૮ જેટલા

મોડા સમયમાં પણ, એવો અભિપ્રાય વ્યક્ત કર્યો હતો કે ભારતમાં દંડ નિર્ધારણ અંગે કોઈ નીતિ નથી. પરંતુ બચ્ચન સિંહ (ઉપરોક્ત) એ મૃત્યુદંડને અસાધારણ દંડ તરીકે, અન્ય કોઈપણ સજાથી ભિન્ન ગણાવી, અને દંડ નિર્ધારણ બાબતે નીતિસ્વરૂપ માર્ગદર્શિકા વર્ષ ૧૯૮૦માં જ નિર્ધારિત કરી હતી.

૧૧૩. અમે એ પણ નોંધ્યું છે કે આ અદાલતના અનેક નિર્ણયો માં, મૃત્યુદંડ નિર્ધારણના કોઈક તબક્કે સંવિધાનિક બાંહેધરીઓનો આશ્રય લેવામાં આવ્યો છે. તે જ રીતે, અતિ દુર્લભમાં અતિ દુર્લભનો સિદ્ધાંત પણ સંવિધાનિક બાંહેધરીઓમાંથી પોતાનો સ્વભાવ ધારણ કરે છે. ૧. મૃત્યુદંડ નિર્ધારણમાં “ન્યાય” દંડનિર્ધારણના કાયદાનો પ્રથમ સદગુણ ન્યાય હોવો જોઈએ. દંડનિર્ધારણ કરતી અદાલતે પોતાને “સિદ્ધાંતના મંચ” તરીકે માનવી જોઈએ. આવા મંચનો કેન્દ્રીય વિચાર એ છે કે તે એક મુખ્ય માનદંડાત્મક વિચારની આસપાસ સિદ્ધાંતાત્મક અભિગમને અંતર્નિહિત રાખવા માટે સતત પ્રતિબદ્ધ રહે છે. ન્યાયિક પૂર્વનિર્ણયો અથવા વિધાનમાંથી ઉત્પન્ન થતું “સિદ્ધાંતાધારિત તર્ક” એ તે આધાર છે, જ્યાંથી અદાલતો પોતાની સત્તા પ્રાપ્ત કરે છે. દંડોની વ્યાપ્તિની અંદર સજાને વ્યક્તિગત પરિસ્થિતિઓ અનુસાર અનુકૂળ બનાવવાના હેતુથી નોંધપાત્ર ન્યાયિક વિવેકાધિકાર જાળવી રાખવાની પ્રવૃત્તિનું મૂળ પણ અદાલતની સિદ્ધાંતાધારિત તર્ક આપવાની ક્ષમતા માં જ છે.

૧૧૪. સજાનિર્ધારણને સિદ્ધાંતનિષ્ઠ પ્રક્રિયા તરીકે માનવાનો દાવો ન્યાયતંત્રની સ્વતંત્ર અને નિષ્પક્ષ પ્રતિમાને માટે અત્યંત મહત્વનો છે. આર. વીરુદ્ધ/એસ. વિલાઈ (૧૯૫૩), ૧૦૫ સી.સી.સી. ૧૭૨ (ઓન્ટ.સી.એ.) માં, વર્ષ

૧૯૫૩માં જ, સજાનિર્ધારણામાં ન્યાયમૂર્તી શ્રીની ભૂમિકાની કલ્પના “એક કલા —અત્યંત કઠિન કલા—મૂળતઃ વ્યવહાર, અને સમાજની આવશ્યકતાઓ સાથે સીધી સંબંધિત” તરીકે કરવામાં આવી હતી. હવે અમે અદાલતના તે વર્ણનથી આગળ વધી અદાલતને “સિદ્ધાંતનું મંચ” તરીકે વર્ણવવાના તબક્કે આવી પહોંચ્યા છીએ. આ ભૂમિકા વિધિસંગત પ્રક્રિયા અને સમાન સંરક્ષણ અંગેના સાંવિધાનિક આદેશ સાથે સુસંગત છે. (“સિદ્ધાંતનું મંચ” વિષયક વધુ માટે જુઓ રોનાલ્ડ ડ્વોર્કિન, ધ ફોરમ ઓફ પ્રિન્સિપલ પ્લે એન.વાય.યુ. એલ. રેવીરુક્ષ ૪૬૯ (૧૯૮૧); તથા ન્યાય અને સજાનિર્ધારણા વિષયક વધુ માટે જુઓ વોન હિર્ષ અને એન્ડ્ર્યુ એશ્વર્ય, ધ સેટેન્સિંગ થિયરી ડિબેટઃ કન્વર્જન્સ ઇન આઉટકમ્સ, ડાઇવર્જન્સ ઇન રીઝનિંગ પ્રોપોર્શનેટ સેટેન્સિંગઃ એક્સ્પ્લોરિંગ ધ પ્રિન્સિપલ્સ, ઓક્સફર્ડ યુનિવર્સિટી પ્રેસ, ૨૦૦૫)

૧૧૫. કોઈ નિશ્ચિત તીવ્રતાને અનુરૂપ સજાની વૈધતા અને તેને ન્યાયસંગત ઠેરવવા માટે અદાલતે આપેલા કારણો વચ્ચે મૂળભૂત સંબંધ છે. આ વાત સજાના સ્વભાવસિદ્ધ તત્ત્વમાંથી ઉપજે છે, જેને રાજ્ય દ્વારા વૈધ હેતુ માટે પ્રયોગમાં લેવામાં આવેલી બળજબરીય શક્તિ તરીકે સમજી શકાય છે. બેથમએ એવું કહ્યું હતું કે “દરેક સજા સ્વયંમાં દુષ્કર છે. ઉપયોગિતાના સિદ્ધાંત અનુસાર, જો તે ક્યારેય સ્વીકાર્ય ગણાવી હોય, તો માત્ર એટલી હદ સુધી જ સ્વીકારવી જોઈએ જેટલી હદ સુધી તે કોઈ વધુ મોટા અનિષ્ટને દૂર કરવાની ખાતરી આપે.” (જુઓ જેરેમી બેથમ, એન ઇન્ટ્રોડક્શન ટુ ધ પ્રિન્સિપલ્સ ઓફ મોરલ્સ એન્ડ

લેજિસ્લેશન, ઇન એ ફ્રેગમેન્ટ ઓફ ગવર્નમેન્ટ વિથ એન ઇન્ટ્રોડક્શન ટુ ધ પ્રિન્સિપલ્સ ઓફ મોરલ્સ એન્ડ લેજિસ્લેશન ૨૮૧ (૧૯૪૮).)

૧૧૬. દંડને ન્યાયસંગત ઠેરવવા માટે અદાલત દ્વારા આપવામાં આવતા કારણો એવા હોવા જોઈએ કે તેઓ સમાન પરિસ્થિતિમાં આવેલા દોષિતો વચ્ચે દંડના ન્યાયી વહેંચાણ સંબંધિત પ્રશ્નોને સંબોધી શકે. મૃત્યુદંડના દંડપ્રમાણના સંદર્ભમાં તેને વિતરણાત્મક ન્યાયની સમસ્યા કહી શકાય. આ સંદર્ભમાં અનુચ્છેદ ૧૪ હેઠળની તપાસ મહત્વપૂર્ણ બને છે. આ સંદર્ભમાં ન્યાયિતાના બે પાસાં છે: પ્રથમ, સમાન પ્રકારના અપરાધીઓ વચ્ચે ન્યાયી વહેંચાણનો છે; અને બીજું, દંડ માટેના યોગ્ય માપદંડ સાથે સંબંધિત છે.

૧૧૭. બચન સિંહ (ઉપરોક્ત) આસપાસના પૂર્વનિર્ણયો પર આધારિત દંડનિર્ધારણની પ્રક્રિયા અમને નિશ્ચિત પ્રકરણોમાં ચોક્કસ અને યોગ્ય દંડ નક્કી કરવામાં સહાય કરવી જોઈએ. ન્યાય સંબંધિત પ્રશ્નો મૃત્યુદંડના પ્રદાનમાં એટલો મહત્વપૂર્ણ ભાગ શા માટે ભજવે છે, તેનું કારણ મૃત્યુદંડના પોતાના વિશિષ્ટ સ્વરૂપમાં નિહિત છે. વિતરણાત્મક ન્યાય એક સાપેક્ષ સંકલ્પના છે:

કોઈ વ્યક્તિએ પોતાનો ન્યાયસંગત હિસ્સો મળ્યો છે કે કેમ તે અન્ય લોકોને જે ફાળવવામાં આવ્યું છે તેની સાથે તુલના કર્યા વિના ક્યારેય નક્કી કરી શકાતું નથી. જ્યારે આપણે મૃત્યુદંડની સજાની વાત કરીએ છીએ ત્યારે બંને પ્રશ્નો પરસ્પર ગૂંથાયેલા હોય છે.

૧૧૮. વિદ્વાનોએ અસમાન સજાની સમસ્યાનું વિવિધ રીતે વર્ણન કર્યું છે. અમેરિકાની અધિકારક્ષેત્રોમાં સજા-સુધારાઓ અમલમાં આવે તે પહેલાંની

પરિસ્થિતિનું વર્ણન કરતાં, જ્યારે ન્યાયમૂર્તિ શ્રીો સજા અંગેના પ્રશ્નો નક્કી કરવા માટે પોતાના વ્યક્તિગત નિર્ણયનો ઉપયોગ કરતા હતા, ત્યારે માર્વિન ફ્રેન્કલે આ પ્રધાને "કાયદામાં ઉજાડ પ્રદેશ" તરીકે અને સામાન્ય પરિસ્થિતિને "કાયદાશૂન્યતા" તરીકે સંબોધી હતી. (જુઓ માર્વિન ઈ. ફ્રેન્કલ, સજામાં કાયદાશૂન્યતા, ૪૧ યુ. સિન. એલ. રેવીરુઝ ૧ (૧૯૭૨)) ૨. સમાન સંરક્ષણ ખંડિકા

૧૧૯. વિવિધ અદાલતોમાં "અતિ દુર્લભમાં અતિ દુર્લભ" સિદ્ધાંતના પ્રયોગનું સર્વેક્ષણ કરવાથી એ પ્રગટ થશે કે વિવિધ અદાલતોએ આ સિદ્ધાંતને પોતપોતાનો અર્થ આપ્યો છે. "અતિ દુર્લભમાં અતિ દુર્લભ" વિશ્લેષણની વ્યાખ્યામાં આ પ્રકારનો ફેરફાર, સિદ્ધાંતના વિષયવસ્તુના પરિપ્રેક્ષ્યમાં દેખીત મનસ્વીપણાને કારણે, સંવિધાનિક રીતે દુર્બળતા સમાન ઠરી શકે છે.

૧૨૦. મુખ્ય પ્રશ્ન એ છે કે, બચ્ચન સિંહ (પૂર્વોક્ત) એ મૃત્યુદંડને સંવિધાનસંગત રીતે માન્ય દંડ તરીકે સ્વીકાર્યા પછી પોણા એક સદીથી પણ વધુ સમય વિતી ગયો હોવા છતાં, શું અમે મૃત્યુદંડ સંબંધિત અમારા પૂર્વનિર્ણયો પરથી એવો અર્થસભર આધાર નિષ્કર્ષિત કરી શકીએ કે જેના આધારે તે થોડાં કેસોને, જેમાં મૂડીદંડ ફરમાવવામાં આવે છે, તે અનેક કેસોથી અલગ પાડી શકાય જેમાં એવો દંડ ફરમાવવામાં આવતો નથી— સમાન પ્રશ્ન કુરમન (પૂર્વોક્ત) માં ન્યાયમૂર્તિ સ્ટીવર્ટ દ્વારા ઉઠાવવામાં આવ્યો હતો. તેમણે નોંધ્યું હતું કે મૃત્યુદંડો એ જ રીતે ફૂર અને અસામાન્ય છે જેમ કે "વીજળી પડવાથી આઘાત પામવું ફૂર અને અસામાન્ય હોય છે". વધુમાં, મૃત્યુદંડની સજા પામેલ

અરજદારોને “મનસ્વી રીતે પસંદ કરાયેલ અનિયમિત નાનો જૂથ” તરીકે જોવામાં આવ્યા હતા અને ઉઠાવવામાં આવેલ પ્રશ્ન એવો હતો કે શું આઠમું સુધારણા મૃત્યુદંડોને “એટલા મનસ્વી અને એટલા વિલક્ષણ રીતે ફરમાવવામાં આવેલા” સ્વીકારી શકે. આજે, ભારતીય અનુભવના સંદર્ભમાં મૃત્યુદંડ બાબતે નિશ્ચિતપણે એવું કહી શકાય કે બચ્ચન સિંહ (પૂર્વોક્ત) હેઠળના “અત્યંત વિરળમાંથી વિરળ” જેવા વ્યાપક સર્વસમાવેશક માર્ગદર્શક સિદ્ધાંત સિવાય, દંડની પસંદગીનું નિયંત્રણ કરતી ન્યાયમૂર્તિ શ્રી નિર્મિત કાનૂની વ્યવસ્થામાંથી કોઈ ધોરણો ઉપજાવી શકાતા નથી. કલમ ૩૦૨ હેઠળ સજા નિર્ધારણમાં મનસ્વિતાના વારંવાર થતા નિષ્કર્ષો અનુચ્છેદ ૧૪ હેઠળ અનુસૂચિત સમાન સંરક્ષણના તત્વનું ઉદ્ધંધન કરી શકે છે અને અનુચ્છેદ ૨૧ હેઠળની યોગ્ય પ્રક્રિયાની આવશ્યકતાને પણ અપૂર્ણ ઠરાવી શકે છે. નોંધવાનું છે કે અમારું ધ્યાન આ મુદ્દા પર કેન્દ્રિત નથી કે કલમ ૩૦૨ હેઠળ આજીવન કારાવાસ અને મૃત્યુદંડ વચ્ચે પસંદગી કરવાની વ્યાપક સ્વતંત્રતા સંવિધાનસંગત રીતે માન્ય છે કે નહીં. તપાસનો વિષય એ છે કે કલમ ૩૦૨ હેઠળની સ્વતંત્રતા વાસ્તવિક સજા નિર્ધારણમાં કેવી રીતે મનસ્વિતામાં પરિણમી શકે. બચ્ચન સિંહ (પૂર્વોક્ત) એ ઠરાવ્યા મુજબ કલમ ૩૦૨ એવો કાયદો નથી જે તેના મુખપૃષ્ઠ પરથી જ મનસ્વી હોય, પરંતુ એવો દાખલો છે જેમાં કાયદાનો અમલ મનસ્વી રીતે થયો હોઈ શકે.

૧૨૧. સ્વામી શ્રદ્ધાનંદ (ઉપરોક્ત) ના મામલે, આ અદાલતે અસાધારણ સ્પષ્ટતાપૂર્વક નોંધ્યું હતું કે મૃત્યુદંડ નિર્ધારણની પ્રક્રિયામાં હકીકતમાં મનસ્વીપણું વ્યાપક રીતે પ્રવર્તમાન હતું:

ફોજદારી ન્યાય પ્રણાલીની ખામી સાથે જ આ સર્વોચ્ચ અદાલત દ્વારા પણ દંડનિર્ધારણ પ્રક્રિયામાં એકરૂપતા ન હોવાનો અભાવ જોડાયેલો છે. ઉપર નોંધવામાં આવ્યું છે કે બચન સિંહે અતિદુર્લભમાં અતિદુર્લભ કેસોનો સિદ્ધાંત પ્રતિપાદિત કર્યો હતો. મરછી સિંહે, વ્યવહારુ અમલ માટે, હત્યાના કેસોની પાંચ નિશ્ચિત શ્રેણીઓમાં આ સિદ્ધાંતને સ્ફટિકિત કર્યો અને આમ કરતાં મૃત્યુદંડ લાદવાનો વ્યાપ પણ નોંધપાત્ર રીતે વિસ્તૃત કર્યો. પરંતુ દુર્ભાગ્યપૂર્ણ હકીકત એ છે કે અનુગામી નિર્ણયો માં ન તો અતિદુર્લભમાં અતિદુર્લભ કેસોનો સિદ્ધાંત અને ન તો મરછી સિંહની શ્રેણીઓનું એકસરખું અને સચોટ પાલન થયું. અલોકે નાથ દત્ત વીરુદ્ધ/સરકાર પશ્ચિમ બંગાળ કેસમાં સિન્હા ન્યાયમૂર્તી શ્રીે થોડા તાજેતરના અનેક નિર્ણયો માંથી બહુ સારા ઉદાહરણો આપ્યા હતાં, જેમાં સમાન હકીકતો હોવા છતાં આ સર્વોચ્ચ અદાલતે દોષિતને મૃત્યુદંડ આપવાના પ્રશ્ને વિરોધાભાસી અભિપ્રાયો લીધા હતા (પરિચ્છેદ ૧૫૪ થી ૧૮૨ જુઓ, પૃષ્ઠ ૫૦૪-૫૧૦ સ્કેલ). અંતે તેમણે નોંધ્યું હતું કે ‘દંડનિર્ધારણના પ્રશ્ને અદાલતો ભિન્ન રીતે કાર્ય કરે છે, ભલે હકીકતોની પરિસ્થિતિ કંઈક અંશે સમાન જણાતી હોય’ અને આગળ ‘આ સ્પષ્ટ છે કે આ પ્રશ્ને ભિન્ન ખંડપીઠોએ ભિન્ન અભિપ્રાય લીધા હતા’. આ અપીલમાં પસાર કરાયેલા પોતાના આદેશમાં કટજુ ન્યાયમૂર્તી શ્રીે જણાવ્યું હતું કે તેઓ અલોકે નાથ દત્તના તે નિર્ણય સાથે સહમત નહોતા, જેમાં એવું માનવામાં આવ્યું હતું કે પરિસ્થિતિજન્ય પુરાવાના કેસમાં મૃત્યુદંડ આપવો નહીં. કટજુ ન્યાયમૂર્તી શ્રી કદાચ આ બાબતમાં સાચા હોઈ શકે કે પરિસ્થિતિજન્ય પુરાવાના તમામ કેસોમાં મૃત્યુદંડને બહાર રાખતો કોઈ સર્વથાં

નિર્વિકલ્પ નિયમ હોઈ શકતો નથી (જોકે અલોકે નાથ દત્તમાં ‘સામાન્ય રીતે’ એવું કહેવામાં આવ્યું છે, નિર્વિકલ્પ નિયમ તરીકે નહીં). પરંતુ સિન્હા ન્યાયમૂર્તી શ્રી ં ઉલ્લેખેલા ઉદાહરણો, જે હકીકતનો વિષય છે, તેને નકારી શકાય તેમ નથી.

૩૨. આ જ મુદ્દો વધુ વિશદ રીતે “લેથલ લોટરી, ધ ડેથ પેનલ્ટી ઇન ઇન્ડિયા” નામના અહેવાલમાં રજૂ કરવામાં આવ્યો છે, જે એમ્નેસ્ટી ઇન્ટરનેશનલ ઇન્ડિયા અને પીપલ્સ યુનિયન ફોર સિવિલ લિબર્ટીઝ, તમિલનાડુ અને પુડુચેરી દ્વારા સંયુક્ત રીતે સંકલિત કરવામાં આવ્યો છે. આ અહેવાલ ૧૯૫૦ થી ૨૦૦૬ દરમિયાન મૃત્યુદંડના કેસોમાં સર્વોચ્ચ અદાલતના ચુકાદાઓના અભ્યાસ પર આધારિત છે. અહેવાલમાં મૂકાયેલ મુખ્ય મુદ્દાઓમાંથી એક (પ્રકરણ ૨ થી ૪ જુઓ) એ છે કે મૃત્યુદંડ ફટકારવાના પ્રશ્ને અદાલતમાં એકરૂપતા અને સાતત્યનો અભાવ છે. ૩૩. હકીકત એ છે કે મૃત્યુદંડનો પ્રશ્ન આત્મનિષ્ઠ તત્વથી મુક્ત નથી અને આ સર્વોચ્ચ અદાલત દ્વારા મૃત્યુદંડની પુષ્ટિ કે તેનું રૂપાંતર મોટાપાયે તે ખંડપીઠના ન્યાયમૂર્તી શ્રી ંની વ્યક્તિગત માનસિક વૃત્તિ પર આધાર રાખે છે.

૩૪. ફોજદારી ન્યાય પ્રણાલીની તમામ ગંભીર ગુનાઓ સાથે સમાન અસરકારકતાથી વ્યવહાર કરવાની અસમર્થતા અને અદાલત દ્વારા દંડનિર્ધારણ પ્રક્રિયામાં એકરૂપતાના અભાવે અંતિમ પરિણામોમાં સ્પષ્ટ અસંતુલન ઊભું કરે છે. એક તરફ એવા થોડાક કેસો દેખાય છે જેમાં હત્યાના દોષિતને આ સર્વોચ્ચ અદાલત દ્વારા તેના મૃત્યુદંડની પુષ્ટિ થતાં ફાંસી સુધી મોકલવામાં આવે છે અને બીજી તરફ કેસોનું વધુ વિશાળ ક્ષેત્ર છે, જેમાં સમાન અથવા તેથી પણ વધુ ઘૂણાસ્પદ પ્રકારની હત્યા કરનાર આરોપીને, દંડ આપવામાં અદાલતની

અસાતત્યતાને કારણે, જીવનદાન મળી જાય છે, અથવા તેથી પણ ખરાબ રીતે, ફોજદારી ન્યાય પ્રણાલીની ખામીઓને કારણે એવો ગુનેગાર દંડ વિના છૂટી જવા દેવામાં આવે છે. આમ, સમગ્ર વિશાળ પરિપ્રેક્ષ્ય અસમતોલ અને એકતરફી બની જાય છે અને ફોજદારી ન્યાયના પ્રશાસનની પ્રણાલીનું અપૂરું પ્રતિબિંબ રજૂ કરે છે. આવી પરિસ્થિતિ આ સર્વોચ્ચ અદાલત માટે ચિંતાનો વિષય છે અને તેનું નિવારણ કરવાનું જરૂરી છે. ૩૫. આ કેટલાક વિશાળ પ્રશ્નો એવા છે, જેના કારણે અપીલકર્તાના મૃત્યુદંડની પુષ્ટિ કરવામાં અમને સંકોચ થાય છે. અનુચ્છેદ ૧૪ હેઠળ અંતર્નિહિત સમાન સંરક્ષણની જોગવાઈ દંડનિર્ધારણના તબક્કે ન્યાયિક પ્રક્રિયા પર લાગુ પડે છે. સ્વામી શ્રદ્ધાનંદ કેસમાં અદાલતને થયેલી અસ્વસ્થતા અને ચિંતાની ભાવનામાં અમે સહભાગી છીએ અને અમે એ સાથે સહમત છીએ કે એવી પ્રાણદંડ દંડનિર્ધારણ પ્રણાલી, જે સમાન પરિસ્થિતિમાં રહેલા પ્રાણદંડપાત્ર દોષિતો સાથે ભિન્ન વર્તનનું પરિણામ આપે છે, તે અસરકારક રીતે અનુચ્છેદ ૨૧ હેઠળના જીવનના હક્કના સંદર્ભમાં સમાન દોષિતોને ભિન્ન રીતે વર્ગીકૃત કરે છે. તેથી, આ સમસ્યાનો સમાન સંરક્ષણ આધારિત વિશ્લેષણ યોગ્ય છે. અંતિમ વિશ્લેષણે, આ ચેતવણીનો ઘંટ સમાન છે, કારણ કે જો પ્રાણદંડના દંડોને એવા નોંધપાત્ર સંખ્યાના કેસોથી તર્કસંગત રીતે અલગ પાડી શકાય નહીં, જેમાં પરિણામ આજીવન કારાવાસનું હતું, તો તે માત્ર અપૂર્ણ દંડનિર્ધારણ પ્રણાલીની સ્વીકૃતિથી પણ વધુ છે. જો પ્રાણદંડ દંડનિર્ધારણ પ્રણાલીમાં આવું કંઈક વારંવાર થાય, તો તેમાં એક અંતર્નિહિત નિષ્કર્ષ એ છે કે

આવી પ્રાણદંડ દંડનિર્ધારણ પ્રણાલી બંધારણીય દષ્ટિએ મનમાની બની જાય છે.

૧૨૨. તેથી, આપણને આ બાબતનું ધ્યાન રાખવું પડે કે ‘વિરલોમાં વિરલ’ સિદ્ધાંતનો સાચો આશય અસાધારણ અને અપવાદરૂપ કેસ વિષે બોલે છે. જ્યારે અદાલત સમક્ષ મૃત્યુદંડ નિર્ધારણનો કેસ આવે છે, ત્યારે તેની સમક્ષ આવેલ કેસની અન્ય કથિત રીતે સમાન કેસો સાથે તુલનાત્મક મૂલવણી કરવી, બંધારણની યોજનાને અનુરૂપ ગણાશે. તુલના માટે સમાન પરિસ્થિતિ ધરાવતા મૃત્યુદંડને પાત્ર સામાવાળાઓના સમૂહની ઓળખ અનિવાર્ય પૂર્વધારણા રહેશે. ગુનાની ગંભીરતા, સ્વરૂપ અને પ્રેરણા આ વિશ્લેષણમાં ભૂમિકા ભજવશે. ત્યારબાદનું પગલું મૃત્યુદંડ સંબંધિત કેસોમાં રહેલી વ્યક્તિનિષ્ઠતાનો વિચાર કરવાનો રહેશે. ભારવર્ધક અને શમક પરિસ્થિતિઓની ઓળખમાં રહેલી અચોક્કસતા શક્ય તેટલી ઓછી કરવી પડશે. નોંધનીય છે કે સમાનતાની કલમનો આદેશ સજાના પરિણામ કરતાં સજા નિર્ધારણની પ્રક્રિયા પર લાગુ પડે છે. તુલનાત્મક સમીક્ષા અદાલતોને ઉપલબ્ધ સજા નિર્ધારણ સંબંધિત વિવેકાધિકારને નિયંત્રિત કરવા માટે નહીં, પરંતુ વિવિધ સંબંધિત પરિસ્થિતિઓની ઓળખમાં સગતતા લાવવા માટે હાથ ધરવી જોઈએ.

૧૨૩. ઉગ્રતા દર્શાવતી અને શમનકારી પરિસ્થિતિઓને કડક માપદંડ હેઠળ અલગથી ઓળખવાની રહે છે. બચ્ચન સિંહ (ઉપરોક્ત), જ્યારે સિદ્ધાંતઆધારિત પૂર્વનિર્ણયો પર આધારિત દંડનિર્ધારણ ફરજિયાત ઠરાવે છે, ત્યારે તે શમનકારી પરિસ્થિતિઓ તથા ઉગ્રતા દર્શાવતી પરિસ્થિતિઓની

સાવચેત તપાસ અનિવાર્ય બનાવે છે અને ત્યારબાદ એવી પ્રક્રિયાને ધ્યાનમાં લેવાની માંગ કરે છે કે જેના દ્વારા તુલનાત્મક કેસોના સમૂહમાંથી પ્રગટ થતી ઉગ્રતા દર્શાવતી અને શમનકારી પરિસ્થિતિઓની સરખામણી કરી શકાય.

૧૨૪. વ્યક્તિગત દંડનિર્ધારણના નામે અદાલત કોઈ વિશિષ્ટ ભારરૂપ અને શમનકારી પરિસ્થિતિઓને જે મહત્વ આપે છે તે કેસ પ્રમાણે બદલાઈ શકે છે, પરંતુ તે જ સમયે એવાં મહત્વના વહેંચાણ માટેના કારણો ઉપલબ્ધ હોવા જોઈએ. આવી તુલના અતિશયતાને દર્શાવી શકે છે તેમજ ભવિષ્યમાં મનસ્વિતાના આક્ષેપોને દૂર કરવામાં પણ સહાય કરશે. જો દંડનિર્ધારક અદાલત આજીવન કારાવાસનો વિકલ્પ પસંદ કરે, તો જ દંડસુનાવણી, કેસોની તુલનાત્મક સમીક્ષા અને સમાન પ્રકારની ભારરૂપ તથા શમનકારી પરિસ્થિતિઓના વિશ્લેષણને બાજુએ મૂકી શકાય. ૩. "વિરલતમ" માંથી "વિરલ કેસો" બચન સિંહ (ઉપરોક્ત) એ તેની મૂળભૂત મર્યાદા નીચે મુજબ નિર્ધારિત કરી હતી:

માનવજીવનની ગૌરવમર્યાદા પ્રત્યેની વાસ્તવિક અને અડગ ચિંતા એ કાયદાની સાધનસામગ્રી દ્વારા કોઈનું જીવન હરી લેવાના વિરોધને અનુમાનિત કરે છે. તેવું કાર્ય માત્ર અતિદુર્લભમાંથી પણ અતિદુર્લભ કિસ્સાઓમાં જ કરવું જોઈએ, જ્યારે વિકલ્પરૂપ ઉપાય નિર્વિવાદ રીતે સંપૂર્ણપણે બંધ થયેલો હોય.

૧૨૫. સજા નિર્ધારણની પરિભાષામાં આ સિદ્ધાંતનું રૂપાંતર કરવું હોય તો, પ્રથમ તબક્કે મૃત્યુદંડ માટેના દુર્લભ પ્રકરણોના સામાન્ય વર્ગનું નિર્ધારણ કરવું આવશ્યક બની શકે. એકવાર આ સામાન્ય વર્ગ નિર્ધારિત થાય, ત્યારબાદ

‘અત્યંત દુર્લભમાંથી અત્યંત દુર્લભ’ પ્રકરણ હોવાનું નિષ્કર્ષ મેળવવા માટે તુલના હેતુએ દુર્લભ પ્રકરણોના વધુ નાના વર્ગનું નિર્ધારણ કરવું પડે. જ. અનુચ્છેદ ૨૧ જીવનનો અધિકાર, તેના અતિન્યૂન અર્થમાં, માત્ર જીવિત રહેવાના અધિકારનો અર્થ આપે છે. આ સ્વરૂપમાં જીવનનો અધિકાર તમામ અધિકારોમાં સર્વાધિક મૂળભૂત અધિકાર છે. પરિણામે, જીવન હરી લેવાનો હેતુ ધરાવતી સજા સર્વાધિક ગંભીર સજા છે. મૃત્યુદંડ જીવનના મૂળભૂત અધિકારના આવશ્યક તત્વ પર મર્યાદા આરે છે અને તેને અપરિવર્તનીય રીતે સમાપ્ત કરી દે છે. અમે આ અધિકારના પરમ સ્વરૂપને એ અર્થમાં માન્ય રાખીએ છીએ કે તે અન્ય તમામ અધિકારોનો સ્ત્રોત છે. અન્ય અધિકારો મર્યાદિત થઈ શકે છે અને તેઓ પાછા ખેંચી લેવાયા પછી ફરીથી પ્રદાન પણ થઈ શકે છે, પરંતુ તેમની અંતિમ મર્યાદા જીવનના અધિકારના સંરક્ષણમાં જ મળી આવે છે. સંવિધાન હેઠળના તમામ અધિકારોનું આવશ્યક તત્વ જીવનનો અધિકાર છે. જો જીવન હરી લેવામાં આવે તો અન્ય બધા અધિકારો અસ્તિત્વમાં રહેતા નથી. દક્ષિણ આફ્રિકાની સંવિધાનિક અદાલતે એસ વીરુદ્ધ/માકવાન્યાને [૧૯૯૪ (૩) એસએ ૮૬૮ (એ)] માં જીવનના અધિકારનો મર્મ નીચે મુજબ વ્યક્ત કર્યો છે:

કેદીઓ કાયદા દ્વારા તાત્કાલિક રીતે હરણ ન કરવામાં આવેલા, અથવા જે પરિસ્થિતિઓમાં તેમને રાખવામાં આવ્યા છે તેની સાથે અનિવાર્ય રીતે અસંગત ન હોય એવા તેમના સર્વ વ્યક્તિગત અધિકારો અને વ્યક્તિગત ગૌરવના હકદાર છે. કેદીને સંપૂર્ણ રીતે નગ્ન કરી, બાંધી, મોઢું દબાવી અને તેની કોઠરી સાથે સાંકળવામાં આવેલો માનવો નહીં. અન્ય કેદીઓ સાથે સહવાસનો અધિકાર,

વ્યાયામ કરવાનો અધિકાર, પત્રો લખવાનો અને પ્રાપ્ત કરવાનો અધિકાર તથા ઇન્નેસ જે દ્વારા ઉદ્દેખિત વ્યક્તિત્વસંબંધિત અધિકારો કેદીઓ માટે અત્યંત મહત્વપૂર્ણ છે અને તેઓ માટે વિશેષ મૂલ્ય ધરાવે છે, કારણ કે તેઓ બંધનમાં છે, બહારની દુનિયા સાથે તેમનો સંપર્ક માત્ર મર્યાદિત છે, અને તેઓ જેલની શિસ્તને આધીન છે. કારાવાસ કઠોર સજા છે; પરંતુ કેદીઓ અધ્યાય ૩ હેઠળ દરેક વ્યક્તિને પ્રાપ્ત તમામ અધિકારો જાળવી રાખે છે, ફક્ત એટલી મર્યાદાઓને આધીન રહીને કે જે જેલ પ્રણાલી દ્વારા લાદવામાં આવી હોય અને જે કલમ ૩૩ હેઠળ ન્યાયસંગત ઠરી શકે. તેમાં પણ, કલમ ૧૧(૨) હેઠળનો એ અધિકાર કે કોઈ વ્યક્તિને "કોઈપણ પ્રકારની યાતના . . . અથવા ફૂર, અમાનવીય કે અપમાનજનક વર્તન અથવા દંડ" ને આધીન ન રાખવામાં આવે, તેનાથી વધુ મહત્વનો બીજો કોઈ અધિકાર નથી. સજાના હેતુસર અધિકારોમાં હસ્તક્ષેપ કરવા અને તેમને સંપૂર્ણપણે નષ્ટ કરી નાખવા વચ્ચે તફાવત છે. વર્તમાન કેસમાં અમને એ જ તફાવત અંગે વિચારવાનો છે.

૧૨૬. આ અદાલતે વિવિધ નિર્ણયો માં મૃત્યુદંડને સર્વાધિક અસાધારણ દંડ તરીકે માન્યતા આપી છે. શંકરલાલ ગ્યારાસીલાલ દીક્ષિત વીરુદ્ધ મહારાષ્ટ્ર રાજ્ય [(૧૯૮૧)૨એસસીસી૩૫] માં અદાલતે એમ ઠરાવ્યું હતું:

અવિશ્વાસુ પતિઓ, અશીલ પત્નીઓ અને અણઘડ સંતાનોને માત્ર આ કારણસર મૃત્યુદંડની સજા ફટકારવામાં આવી શકે નહીં, જો તેઓ પોતાના કુટુંબજનો અને મિત્રો સાથેના તેમના પરસ્પર સંબંધોની સ્થિતિથી અસંબંધિત હત્યાઓ કરે. મૃત્યુદંડની સજા ફટકારતી વખતે ન્યાયમૂર્તી શ્રીે સર્વોચ્ચ ચિંતા

અને સતર્કતા પ્રદર્શિત કરવી જ જોઈએ, કારણ કે એ એવી એકમાત્ર સજા છે જેને પાછી ખેંચી શકાતી નથી.

૧૨૭. તેથી, દંડના સંદર્ભમાં, અનુચ્છેદ ૧૪ અને અનુચ્છેદ ૨૧માંથી ઉત્પન્ન થતા સંરક્ષણો શક્ય તેટલી કડક શરતોમાં લાગુ કરવા પડે છે. આ તબક્કે, એ દર્શાવવું યોગ્ય છે કે અનુગામી ચર્ચા, ભલે તે બંધારણીય માન્યતાના સંદર્ભમાં લાગુ પડતી હોય, તેમ છતાં તે મૃત્યુદંડની સજા નિર્ધારણના સંદર્ભમાં કરવામાં આવે છે. દરેક મૂડી સજાના કેસમાં, મૃત્યુદંડના અંતર્નિહિત સ્વભાવને કારણે, અતિદુર્લભમાં અતિદુર્લભ કેસોની કસોટી અનુચ્છેદ ૧૪ અને ૨૧થી પ્રેરિત છે તે વાત ધ્યાનમાં રાખવી આવશ્યક છે. બચન સિંહ (ઉપરોક્ત) પછી, મૂડી સજાનું નિર્ધારણ બંધારણીય નિર્ધારણના પરિધિમાં આવ્યું છે. આ આપણા બંધારણના અનુચ્છેદ ૧૪ અને ૨૧માં નોખાઈને સ્થાપિત કરાયેલા રક્ષણોને કારણે છે. અનુચ્છેદ ૨૧ દંડ ઉપર બે પ્રકારની મર્યાદાઓ લાદે છે, જેઓ પોતાના વ્યાપમાં એકબીજાને આવરી લે છે: જ(એ). યોગ્ય પ્રક્રિયાની આવશ્યકતા અમૂડી દંડોમાં, સમાન પરિસ્થિતિઓમાં પણ, એક ગુનેગારને બીજા કરતાં વધુ કઠોર દંડ આપવો સામાન્ય રીતે સ્વીકારવામાં આવે છે. દોષની અસંખ્ય કક્ષાઓ અને કારણોનું નિર્ધારણ કરવાની માનવીય ક્ષમતાની મર્યાદાઓ અમને દેખીતી રીતે સમાન દોષિતો સાથેના ભિન્ન વર્તનને અવગણવા પ્રેરિત કરે છે. પરંતુ દંડની તુલનાત્મક કઠોરતા વધે તેમ, સજા નિર્ધારણમાં રહેલી અસમાનતાઓને અવગણવી વધુ મુશ્કેલ બનતી જાય છે. મૃત્યુ તમામ દંડોમાં સર્વાધિક કઠોર દંડ છે.

૧૨૮. અમેરિકાની સર્વોચ્ચ અદાલતે સ્વીકાર્યું છે કે મૃત્યુદંડ અને આજીવન કારાવાસની સજા વચ્ચે ઊંડી અને અપરિમેય ખાઈ છે. વૂડસનમાં, [૪૨૮ યુ.એસ. એટ ૩૦૫] અદાલતે ઠરાવ્યું હતું કે કોઈ વિશિષ્ટ કેસમાં મૃત્યુ યોગ્ય દંડ છે કે નહીં તે નક્કી કરવામાં વિશ્વસનીયતાની આવશ્યકતા બાબતે અનુરૂપ તફાવત રહેલો છે. (લોકેટ પણ જુઓ, [૪૩૮ યુ.એસ. એટ ૬૦૪]) રમેલ વીરુદ્ધ એસ્ટેલમાં, [૪૪૫ યુ.એસ. ૨૬૩, ૨૭૨ (૧૯૮૦)], અદાલતે નોંધ્યું હતું કે વિશિષ્ટ સજાઓની અતિશયતા સામેના પડકારો મૂડીદંડ વિનાના કેસોમાં ભાગ્યે જ સફળ થયા છે.

અતઃ, મૃત્યુદંડની સજા ફટકારવામાં આવેલ કોઈપણ દોષિત પ્રત્યેની ન્યાયસંગતતા એ સજાની સાપેક્ષ યોગ્યતાનું મૂલવણ માંગે છે. તેની અપરિવર્તનીયતા અને કઠોરતાને કારણે, બંધારણ મુજબ મૃત્યુદંડ સંબંધિત સજાના મામલાઓમાં સજા નિર્ધારિત કરતી અદાલતો પાસેથી અમૃત્યુદંડ સજાઓની તુલનામાં વધુ વિશ્વસનીયતા અને ન્યાયસંગતતા આવશ્યક છે. ૪(બી). પ્રમાણસરતાની આવશ્યકતા

૧૨૯. કેનેડિયન અધિકારોના ચાર્ટરમાં સામાન્ય કલમ દ્વારા અધિકારો પર મર્યાદા મૂકવાની જોગવાઈ કરવામાં આવી છે. ચાર્ટરની કલમ ૧ ચાર્ટર હેઠળના અધિકારો પર એવી ચુકિતસંગત મર્યાદાઓને મંજૂરી આપે છે, જે “મુક્ત અને લોકતાંત્રિક સમાજમાં સ્પષ્ટપણે ન્યાયસંગત ઠરી શકે તેવી” હોય. આર. વીરુદ્ધ/એસ. ઓક્સ, [૧૯૮૬] ૧ એસ.સી.આર. ૧૦૩ માં એવું નિર્ધારિત કરવામાં આવ્યું હતું કે મર્યાદા લાગુ કરવા માટે, સંબંધિત અધિકાર પર મર્યાદા

મૂકવાનું સમર્થન કરે તેવો પૂરતો ઉદ્દેશ્ય અસ્તિત્વમાં હોવો આવશ્યક છે. મર્યાદા અને આવા ઉદ્દેશ્ય વચ્ચે સમપ્રમાણતા પણ હોવી જોઈએ. વારંવાર ઉલ્લેખિત થયેલા એક અવતરણમાં, ડિક્સન, જે. એ સમપ્રમાણતાના ઘટકો નીચે મુજબ વર્ણવ્યા હતા:

મારા મતાનુસાર, પ્રમાણસરતાની કસોટીના ત્રણ મહત્વપૂર્ણ ઘટકો છે. પ્રથમ, અપનાવવામાં આવેલા પગલાં પ્રશ્નમાં રહેલા ઉદ્દેશ્યને હાંસલ કરવા માટે સાવધાનીપૂર્વક રચાયેલા હોવા જોઈએ. તે મનસ્વી, અન્યાયી અથવા અતાર્કિક વિચારણાઓ પર આધારિત ન હોવા જોઈએ. સંક્ષેપમાં, તેઓ ઉદ્દેશ્ય સાથે તર્કસંગત રીતે સંકળાયેલા હોવા જોઈએ. બીજું, સાધનો, ભલે પ્રથમ અર્થમાં ઉદ્દેશ્ય સાથે તર્કસંગત રીતે સંકળાયેલા હોય, તો પણ પ્રશ્નમાં રહેલા અધિકાર અથવા સ્વાતંત્ર્યને 'શક્ય તેટલું ઓછું' હાનિ પહોંચાડે તેવા હોવા જોઈએ: આર વિ બિગ એમ ડ્રગ માર્ટ લિમિટેડ (સુપ્રા). તૃતીય, સ્વાતંત્ર્યના ચાર્ટરગત અધિકાર પર મર્યાદા લાદવા માટે જવાબદાર એવા પગલાંના પ્રભાવ અને 'પૂરતા મહત્વના' તરીકે ઓળખવામાં આવેલા ઉદ્દેશ્ય વચ્ચે પ્રમાણસરતા હોવી આવશ્યક છે.

૧૩૦. સજા નિર્ધારણની પ્રક્રિયા દરમિયાન, સજા નિર્ધારક અદાલતે અથવા તે બાબતે અપીલીય અદાલતે, મૃત્યુદંડ અને જે હેતુ માટે તેનો ઉપબંધ કરવામાં આવ્યો છે તે હેતુ વચ્ચે તર્કસંગત અને નિષ્પક્ષ સંબંધ છે એવી નિષ્કર્ષ પર પહોંચવું આવશ્યક છે. સજા સંબંધિત પરિભાષામાં, ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૩૫૪(૩) હેઠળ કલ્પિત "વિશેષ કારણો" એવા હોવા જોઈએ કે જે દર્શાવે

કે વિશિષ્ટ કેસમાં મૃત્યુદંડ, આજીવન કેદની સરખામણીએ, કેટલી તુલનાત્મક ઉપયોગિતા નિભાવશે. પ્રશ્ન એ છે કે આપેલી સજા, અનુચ્છેદ ૨૧ હેઠળના જીવનના અધિકારમાં શક્ય તેટલો ઓછો હસ્તક્ષેપ કરે છે કે કેમ. આર. વીરુદ્ધ/સ. ચોક,[[૧૯૯૦] ૩ એસ.સી.આર. ૧૩૦૩] માં સૂચવાયું હતું કે ઉપાયો દ્વારા અધિકારમાં "વાજબી રીતે શક્ય હોય તેટલો ઓછો" હસ્તક્ષેપ થવો જોઈએ. અદાલતે આમ ઠરાવ્યું:

જ્યાં "ભિન્ન વાજબી નીતિ-વિકલ્પો" વચ્ચે પસંદગી કરવી જરૂરી બને છે, ત્યાં અદાલતો સરકારને વિધાનકર્તાઓને અપાતું યોગ્ય માન આપશે, પરંતુ "(કરશે) નહીં તેમને કોઈ વ્યક્તિના ચાર્ટર અધિકારોની અવગણના કરવા માટે અમર્યાદિત પરવાનો આપે. જ્યાં સરકાર આ બતાવી શકતી નથી કે પોતાના હેતુઓ સિદ્ધ કરવાનો પ્રયત્ન કરતી વખતે લઘુત્તમ હાનિની આવશ્યકતાનું પાલન કર્યું છે તેવા નિષ્કર્ષે પહોંચવા માટે તેના પાસે વાજબી આધાર હતો, ત્યાં તે વિધાન રદ કરવામાં આવશે".

૧૩૧. ભારતમાં મૃત્યુદંડ એક પ્રવર્તમાન દંડ છે તે હકીકતને ધ્યાનમાં લેતાં; પરિપક્વ થતી સમાજવ્યવસ્થાના વિકસતા માપદંડોને અનુરૂપ પ્રધાને ગોઠવવા માટે આપણે પ્રયત્નશીલ રહેવું જોઈએ. તે સાથે સંકળાયેલા માનક મર્યાદાંકો તથા વિકાસશીલ બંધારણીય સંવેદનાઓ નવી પડકારો ઊભા કરતી રહેશે. અમે હજી સુધી તે ક્ષિધાનો પૂર્ણ ઉકેલ લાવ્યો નથી, જે આ હકીકતમાંથી ઊભી થાય છે કે બંધારણ અયોગ્ય પ્રક્રિયાથી ઉપજતા અતિશય દંડને પ્રતિબંધિત કરે છે, પરંતુ સાથે સાથે તે મૃત્યુદંડને મંજૂરી પણ આપે છે અને એવું માને છે કે અત્યંત વ્યાપક

વિવેકાધિકારના ઉપયોગમાંથી મૃત્યુદંડનો ઉદ્ભવ થશે. આ હિંદુઓ ઉકેલ મૂળતઃ કઠિન છે. અને આ સમગ્ર પરિદશ્ય પર કોઈ કૃત્રિમ શાંતિ લાદવામાંથી આપણે વિરત રહેવું જોઈએ. એક વિકલ્પ કે બીજા વિકલ્પની પસંદગી કરતી વખતે, આ બંધારણીય સિદ્ધાંતો ધ્યાનમાં રાખવા આવશ્યક છે. મૃત્યુદંડ નિર્ધારણની સ્વભાવગત સ્થિતિ એવી છે કે યોગ્ય પ્રશ્નો પૂછવા આપણે અત્યંત મહત્વ આપવું જોઈએ. ટોની બોટમ્સ સામાન્ય દંડનિર્ધારણની આ હિંદુઓને અત્યંત યોગ્ય રીતે રજૂ કરે છે, જે મૃત્યુદંડ નિર્ધારણમાં ઘણું વધુ તીવ્ર બની જાય છે. તેઓ ટિપ્પણી કરે છે કે, “ન્યાય” અને દંડ જ્યારે દંડનિર્ધારણ પર લાગુ પડે છે ત્યારે તે “અસમમિત કલ્પનાઓ” છે, એ અર્થમાં કે શું અન્યાયી છે અથવા શું અયોગ્ય રીતે લાદવામાં આવ્યું છે તે સ્થાપિત કરવું પ્રમાણમાં સરળ છે, પરંતુ ચોક્કસપણે શું ન્યાયસંગત છે અથવા શું લાયક છે તે સ્થાપિત કરવું સરળ નથી.” (જુઓ એન્થોની બોટમ્સ, ધ ફિલોસોફી એન્ડ પોલિટિક્સ ઓફ પનિશમેન્ટ એન્ડ સેન્ટેન્સિંગ, ઇન ધ પોલિટિક્સ ઓફ સેન્ટેન્સિંગ રિફોર્મ ૨૦ (સી.એમ.વીરુદ્ધ કલાર્કસન અને આર. મોર્ગન સંપા., ૧૯૯૫)) બચન સિંહ (ઉપરોક્ત) દ્વારા પ્રતિપાદિત સાવચેતીનો સિદ્ધાંત આ સંદર્ભે સુમેળભર્યું માર્ગદર્શન છે, જે અમને સારો આધાર આપશે – જ્યારે આપેલ પરિસ્થિતિઓમાં કોઈપણ દંડનિર્ધારણના તત્વ/તર્ક અંગે મતોમાં ભિન્નતા હોય, અથવા નિર્ધારક પરિબલોમાં વ્યક્તિગતતા સંકળાયેલી હોય, અથવા દંડનિર્ધારણ પ્રક્રિયાનું પાલન કરવામાં પૂરતી સંપૂર્ણતા ન હોય, ત્યારે મૃત્યુદંડના “અપવાદ”નો આશ્રય લેવાથી જીવનકેદના “નિયમ”ના પક્ષમાં ઝુકવું વધુ યોગ્ય રહેશે. આ કેસમાં

દંડનિર્ધારણ – બચન સિંહ કસોટી હવે બચન સિંહ (ઉપરોક્ત)ના અક્ષર અને ભાવનાને ધ્યાનમાં રાખીને આ કેસમાં દંડનિર્ધારણ સંબંધિત પ્રાસંગિક પરિબલોની તપાસ કરીએ. કુમાર ગૌરવ (પીડબ્લ્યુ-૧) એ ઘટનાની વિગતો આપી છે. અમે અદાલત સમક્ષ તેના નિવેદનનો ઉલ્લેખ પહેલેથી જ કર્યો છે, મુખ્યત્વે જણાવેલ માફી સાક્ષી કુમાર ગૌરવના જામીનબદ્ધ નિવેદનના આધાર પર, જેના પર ફરિયાદ પક્ષ આ સ્થાપિત કરવા નિર્ભર છે કે આરોપી અતિ કઠોર દંડને લાયક છે. જોકે આરોપી નં. ૧ પાસે અલગ કથા છે. તેના અનુસાર, તેણે પોતે, કુમાર ગૌરવ (પીડબ્લ્યુ-૧) અને કાર્તિકરાજ (મૃતક) એ મળીને કાર્તિકરાજના માતા-પિતાથી રૂપિયા પડાવવા માટે બનાવટી અપહરણનું નાટક ગોઠવ્યું હતું. તેના જામીનબદ્ધ નિવેદનથી સ્પષ્ટ થાય છે કે ઘટનાની રાત્રે સંકળાયેલા તમામ વ્યક્તિઓ અમરાપાલી સોસાયટીમાં આવેલા તેના ફ્લેટમાં મોજશોખમાં હતા. તેઓ મધપાનની સ્થિતિમાં હતા. તેમણે આખી રાત્રે વીરુદ્ધસી.આર. પર ચલચિત્રો જોયાં હતાં. તેમણે કાર્તિકરાજના પિતાના નિવાસસ્થાને ફોન કરીને ખંડણીની માંગણી કરી હતી. આવું માત્ર માફી સાક્ષી કુમાર ગૌરવ (પીડબ્લ્યુ-૧) ના સૂચન પર કરવામાં આવ્યું હતું. તે જ વ્યક્તિએ સૂચવ્યું હતું કે તેમના પૈકી કોઈ એકના અપહરણનો ઢોંગ કરીને તેઓ સારો એવો પૈસો મેળવી શકે. કાર્તિકરાજની પસંદગી એટલા માટે કરવામાં આવી હતી કે તેનો પિતા સમૃદ્ધ કુટુંબનો હતો. કાર્તિકરાજે પોતે જ પોતાના પિતાનો નંબર મિલાવ્યો હતો અને પછી ફોન કુમાર ગૌરવ (પીડબ્લ્યુ-૧) ને આપ્યો હતો. અપીલકર્તાના મુજબ, તેઓ બીજા દિવસે પણ મોજશોખ ચાલુ રાખી હતી. બધી દારૂ પીઈ

જતાં, આશરે સાંજે ૪.૦૦ વાગ્યે તે પોતે અને મૃતક વધુ દારૂ ખરીદવા બહાર ગયા હતા. ત્યારબાદ તે પોતાનું કામ પૂરું કરવા ત્યાંથી નીકળી ગયો હતો અને પાછો ફરતાં તેણે જોયું કે કાર્તિકરાજ શૌચાલયની આગળ માથામાં ઇજાઓ સાથે પડ્યો હતો. વિદ્વાન સેશન્સ જજના ચુકાદામાંથી તેના નિવેદનો નીચેના શબ્દોમાં નોંધવા યોગ્ય છે:

ત્યારબાદ, તેને થોડું કામ હોવાથી, તેણે કાર્તિકરાજને તે ફ્લેટ પર ઉતારી દીધો અને પોતાનું કામ પૂર્ણ કરવા ગયો. ત્યારબાદ, જ્યારે તે તે ફ્લેટ પર પાછો આવ્યો, ત્યારે તેણે કાર્તિકરાજને શૌચાલયની સામે માથામાં ઇજા થયેલી સ્થિતિમાં પડેલો જોયો. માફી સાક્ષી – કુમાર ગૌરવ અને તેના બે મિત્રો ભયભીત તથા ચિંતિત દેખાયા. ત્યારબાદ, જ્યારે તેણે તેમને શું થયું તે અંગે પૂછપરછ કરી, ત્યારે કુમાર ગૌરવે તેને જણાવ્યું કે કાર્તિકરાજ રમની બોટલો લાવ્યો ત્યાર પછી તેણે બહુ ઝડપથી પીધું અને અત્યંત નશામાં આવી ગયો અને શૌચાલય તરફ જતા પડી ગયો વગેરે. ત્યારબાદ, જ્યારે તેણે કાર્તિકરાજને ડૉક્ટર પાસે લઈ જવાની સલાહ આપી, ત્યારે માફી સાક્ષી કુમાર ગૌરવે કહ્યું કે તેણે ખંડણી માટેનો ફોન કર્યો હોવાથી કોઈ પણ વ્યક્તિ તેમની આ વાત માને નહીં કે કાર્તિકરાજ ભારે દારૂ પીધા પછી અકસ્માતવશ બેહોશ થઈ પડ્યો હતો. ત્યારબાદ, માફી સાક્ષી કુમાર ગૌરવે તેને જણાવ્યું કે હકીકતમાં કાર્તિકરાજનું મૃત્યુ થઈ ગયું છે અને તેની નાડી તપાસીને તેણે તેની ખાતરી કરી છે. આ સાંભળ્યા પછી, તે ખૂબ ગભરાઈ ગયો અને કુમાર ગૌરવને કહ્યું કે તેમણે પોલીસને જાણ કરવી જ જોઈએ અને હવે આ મશ્કરી બહુ આગળ વધી ગઈ છે. પરંતુ, કુમાર ગૌરવે જણાવ્યું કે તેણે બધું

વિચારી લીધું છે અને તેને કાર્તિકરાજની મોટરસાયકલનો નિકાલ કરવા કહ્યું. તે મુજબ, તેણે ફ્લેટ છોડી દીધો અને માનસિક તણાવ તથા ભય હેઠળ તે અહીં-તહીં ભટકતો રહ્યો અને અંતે વહેલી સવારે મોટરસાયકલ ત્યજી દીધી. ત્યારબાદ, તે અમ્રપાલી સોસાયટીના ફ્લેટ પર પાછો ગયો નહોતો. ૯.૮.૨૦૦૧ના રોજ સાંજે, તેને કુમાર ગૌરવ (પી.ડબલ્યુ.૧) નો ફોન આવ્યો, જેમાં તેને તરત જ મુંબઈના દાદર ખાતે આવવા જણાવ્યું અને ધમકી આપી કે જો તે તેના સૂચનો મુજબ મુંબઈ નહીં જાય તો તે તેનું નામ પોલીસને જણાવી દેશે. તેથી, માફી સાક્ષી કુમાર ગૌરવ જે કહેતો હતો તે બધું તેણે અનુસર્યું. જ્યારે તે મુંબઈના નાયગાંવ ખાતે આવેલ પરિએરા હાઉસિંગ સોસાયટીના ફ્લેટ પર ગયો, ત્યારે તેણે ત્યાં કુમાર ગૌરવ (પી.ડબલ્યુ.૧) તથા આરોપી નં. ૨ અને ૩ ને જોયા. ત્યાં કુમાર ગૌરવ (પી.ડબલ્યુ.૧) એ તેને જણાવ્યું કે તેણે પોતે અને તેના સાથીદારોએ કાર્તિકરાજના મૃતદેહનો નિકાલ કરી દીધો છે અને વધુમાં તેને એવું પણ કહ્યું કે કાર્તિકરાજના પિતા હજુ પણ ખંડણી ચૂકવવા તૈયાર છે અને તે રકમ મુંબઈ મોકલશે અને તે (કુમાર ગૌરવ પી.ડબલ્યુ.૧) તે રકમ વસૂલ કરશે. ત્યારબાદ જ્યારે કુમાર ગૌરવ (પી.ડબલ્યુ.૧) ખંડણીની રકમ લેવા ગયો, ત્યારે કુમાર ગૌરવ (પી.ડબલ્યુ.૧) એ તેને અંધેરી રેલવે સ્ટેશન નજીક ઊભા રહેવા કહ્યું. તે મુજબ, જ્યારે તે અંધેરી રેલવે સ્ટેશન નજીક ઊભો હતો, ત્યારે કુમાર ગૌરવ (પી.ડબલ્યુ.૧) સાથે પોલીસ ત્યાં આવી અને તેને અટકાવ્યો. આમ, આરોપી નં. ૧ સંતોષકુમાર બરિયારના જણાવ્યા મુજબ, કાર્તિકરાજનું મૃત્યુ અકસ્માતજન્ય હતું અને તેના મૃતદેહનો નિકાલ કુમાર ગૌરવ (પી.ડબલ્યુ.૧)

અને તેના મિત્રોએ કયો હતો. પરંતુ, કાર્તિકરાજના મૃતદેહનો નિકાલ કેવી રીતે કરવામાં આવ્યો તે બાબતે તેને જાણ નથી.

૧૩૨. અપીલકર્તા પર મૃત્યુદંડ ફરમાવતાં નીચલી અદાલતોના કારણદર્શનનો પણ અમે નોંધ લઈ શકીએ. અપીલકર્તા અંગે વિદ્વાન સેશન્સ જજે નોંધ્યું હતું:

... કાર્તિકરાજની ફૂર હત્યાની અંતિમ ઘટનામાં સંતોષકુમાર બરિયારનું જ સૂત્રધારપણું જવાબદાર હતું અને કાર્તિકરાજનું ગળું દબાવવામાં આવે ત્યારે તેને પકડી રાખવા માટે આરોપી નં. ૨ અને ૩ તેમજ કુમાર ગૌરવ (પીડબ્લ્યુ-૧) ને દિશા-નિર્દેશ આપનાર પણ તે જ હતો; તેમજ કાર્તિકરાજના મૃતદેહના ટુકડા કરવા માટે આરોપી નં. ૨ અને ૩ તથા માફી સાક્ષી કુમાર ગૌરવ (પીડબ્લ્યુ-૧) ને દિશા-નિર્દેશ આપનાર પણ તે જ હતો. એટલું જ નહીં, પરંતુ જ્યારે અન્ય આરોપીઓમાંથી એક કાર્તિકરાજનો જમણો પગ કાપી શક્યો નહોતો ત્યારે કાર્તિકરાજનો જમણો પગ મરોડી તેણે અત્યંત નીચ અને અમાનવીય રીતે વર્તન કર્યું હતું. તેથી, માત્ર આજીવન કારાવાસની લઘુત્તમ સજા ફટકારીને આરોપી નં. ૧ નું સુધારણા અને પુનર્વસન કરવું શક્ય બનશે નહીં, એવો હું મત ધરાવું છું. આથી, હું ઠરાવું છું કે આ અતિ દુર્લભમાંથી અતિ દુર્લભ પ્રકારનો કેસ છે.

૧૩૩. સજાની પુષ્ટિ વડી અદાલતે નીચે મુજબ જણાવતાં કરી હતી:

...તમામ દષ્ટિકોણથી પરીક્ષણ કરતાં, અમને એવું લાગે છે કે પીડબ્લ્યુ ૧ એ સ્થાપિત કર્યું છે કે ષડ્યંત્રનો મુખ્ય સૂત્રધાર એ ૧ છે. તે તમામ આરોપીઓ દ્વારા રચવામાં આવ્યું હતું અને એ ૧ ના નિર્દેશો અનુસાર અમલમાં મૂકવામાં આવ્યું હતું. મૃતદેહને કાપવામાં અને તેનો નિકાલ કરવામાં આવ્યો હોવાની ખાતરી

કરવામાં એ ૧ એ અતિશય નૈતિક પતન દર્શાવ્યું હતું. પૈસાની લાલસા આરોપીઓની ધરપકડ થાય ત્યાં સુધી ચલાવત્ રહી હતી...

૧૩૪. તેમ છતાં, સંજીવ કુમાર રોય (એ ૨) અને સંતોષ કુમાર રોય (એ ૩) પર આજીવન કેદની સજા ફરમાવતા વખતે, વિદ્વાન સેશન્સ જજે નોંધ્યું:

આરોપી નં. ૨ અને ૩ જેટલા સંબંધિત છે, સાબિત થયેલા તથ્યોમાંથી સ્પષ્ટ થાય છે કે તેમણે માત્ર નાણાકીય લાભ માટે આરોપી નં. ૧ ની યોજનાને સ્વીકારી હતી. યોજના માત્ર આરોપી નં. ૧ પાસે જ હતી. આરોપી નં. ૨ અને ૩ તેમજ માફી સાક્ષી કુમાર ગૌરવને આરોપી નં. ૧ સંતોષ કુમાર બરિયારે પ્રેરિત કર્યા હતા અને તેથી તેઓ સૌએ ફોજદારી ષડયંત્ર રચ્યું હતું. આથી, આરોપી નં. ૨ અને ૩ એ આરોપી નં. ૧ સંતોષ કુમાર બરિયારની પ્રેરણાથી ગુનો આચરવામાં ભાગ લીધો હતો, તે બાબત વિવાદિત રહી શકતી નથી, અને તેને ઉપશમક પરિસ્થિતિ તરીકે ગણવી શકાય. આ ઉપશમક પરિસ્થિતિ તથા આરોપી નં. ૨ અને ૩ ની વચને ધ્યાનમાં લેતાં, મારા મત મુજબ, તેમને સુધારણા અને પુનર્વસન માટે તક આપવા હેતુથી આજીવન કારાવાસની લઘુત્તમ સજા ફટકારવી ન્યાયસંગત અને યોગ્ય રહેશે.

૧૩૫. વડી અદાલતે ઉપરોક્ત આરોપી અંગેની સજાના પ્રશ્નમાં હસ્તક્ષેપ કરવાનું નીચેના શબ્દોમાં નકાર્યું:

...ચદ્ધપિ એ સત્ય છે કે એ ૨ અને એ ૩ એ ગુનામાં સક્રિય રીતે ભાગ લીધો છે, છતાં તેની પાછળનું સૂત્રધાર એ ૧ છે. એ ૨ અને એ ૩ એ એ ૧ ના નિર્દેશોનું

પાલન કર્યું છે. આ એક શમક પરિસ્થિતિ છે. તેથી, અમે સજામાં વધારો કરવા માટે પ્રવૃત્ત નથી.

૧૩૬. પ્રમાણસરતાનો સિદ્ધાંત, જે આ પ્રકરણમાં અપીલકર્તાને મૃત્યુદંડ આપવાના આધારરૂપ તત્ત્વ તરીકે વિદ્વાન નીચલી અદાલતના ન્યાયમૂર્તી શ્રી તેમજ વડી અદાલતે અપનાવ્યો હોય એવું જણાય છે, મૃત્યુદંડ આપવાના સમર્થનમાં ચુકિતપૂર્ણ કારણદર્શન પ્રદાન કરે છે.

૧૩૭. જોકે, આરોપી પર કોઈપણ સજા ફરમાવતી વખતે અદાલતે પુનર્વસનના સિદ્ધાંતને પણ ધ્યાનમાં રાખવો આવશ્યક છે. સંહિતાની કલમ ૩૫૪(૩) ને ધ્યાનમાં લેતાં, વિશેષ કરીને તેવા મામલાઓમાં એવું વધુ જરૂરી બને છે જ્યાં અદાલતે એ નક્કી કરવાનું હોય કે વર્તમાન મામલો અતિ દુર્લભમાંથી અતિ દુર્લભ કેસની શ્રેણીમાં આવે છે કે નહીં.

૧૩૮. અમારી દૃષ્ટિએ, નીચલી અદાલતોએ આપેલા કારણો બચ્ચન સિંહ કસોટીને સંતોષતા નથી. સંહિતાની કલમ ૩૫૪ (૩) અપવાદ માટે જોગવાઈ કરે છે. તેથી, પ્રમાણાનુપાતિતાના સિદ્ધાંતનો સામાન્ય નિયમ અહીં લાગુ પડશે નહીં. આપણે ઉક્ત જોગવાઈને ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૧ના પ્રકાશમાં વાંચવી આવશ્યક છે. સંહિતાની કલમ ૩૫૪ (૩)નું અર્થઘટન કરતાં બચ્ચન સિંહ (ઉપરોક્ત) અને મચ્છી સિંહ (ઉપરોક્ત) માં પ્રતિપાદિત કાયદાને અમારી બંધારણીય યોજનાનો ભાગ માનવો જોઈએ. જોકે બચ્ચન સિંહ (ઉપરોક્ત) માં સર્વોચ્ચ અદાલતની બંધારણીય ખંડપીઠના ચુકાદાએ ક્યા કેસો ‘અતિદુર્લભમાં અતિદુર્લભ’ શ્રેણીમાં આવે છે તે નક્કી કરવા માટે કોઈ માર્ગદર્શિકા નિર્ધારિત કરી

નહોતી, તેમ છતાં તે ચુકાદામાં દર્શાવેલ અને સમર્થિત શમનકારી પરિસ્થિતિઓ સુધારણા અને પુનર્વસનને વિશેષ મહત્વ આપે છે, એટલું જ નહીં પરંતુ અદાલત મૃત્યુદંડ ફટકારે તે પહેલાં પૂર્વશરત તરીકે રાજ્યએ એ સાબિત કરવું પણ આવશ્યક બનાવે છે કે આવું શક્ય નથી. તેથી, અમે માત્ર પ્રમાણાનુપાતિતાના આધાર પર જ દંડ નક્કી કરી શકતા નથી. અમારી સમક્ષ એવું કંઈ નથી જે દર્શાવે કે અપીલકર્તામાં સુધારો આવી શકે નહીં અને તેનું પુનર્વસન થઈ શકે નહીં.

૧૩૯. ધનંજય ચેટર્જી વીરુદ્ધ સ્ટેટ ઓફ ડબ્લ્યુ.બી. [(૧૯૯૪) ૪ એસ.સી.સી. ૨૨૦] માં, આ અદાલતે આ હકીકતનું ધ્યાન દોર્યું છે કે આઘાતજનક રીતે મોટી સંખ્યામાં ગુનેગારો દંડિત થયા વિના છૂટી જાય છે, જેના પરિણામે ગુનેગારોને વધતી જતી હિંમત મળે છે અને અંતે તંત્રની વિશ્વસનીયતા કમજોર થવાને કારણે ન્યાયને નુકસાન થાય છે. સમાજને અસર કરતી બાબતોના વધતા જતા કેસોની સંખ્યા દંડનિર્ધારણ કરતી અદાલત માટે ભલે કંઈક મૂલ્ય ધરાવતી હોય, પરંતુ તે આ અદાલતે બચ્ચન સિંહ (ઉપરોક્ત) માં પ્રતિપાદિત કરેલા કાનૂની સિદ્ધાંતને સંપૂર્ણપણે અવગણી શકતી નથી કે દરેક કેસનો વિચાર તેના પોતાના તથ્યોના આધારે કરવો જ પડે.

૧૪૦. શ્રી અડસુરેએ મોહન અને અન્ય વીરુદ્ધ ટી.એન. રાજ્ય [(૧૯૯૮) ૫ એસ.સી.સી. ૩૩૬] માં આ અદાલતના એક નિર્ણય પર મજબૂત નિર્ભરતા મૂકી એ દલીલ કરી છે કે જે રીતે હત્યા કરવામાં આવી હતી તે જ પોતે દર્શાવે છે કે તમામ આરોપીઓને મૃત્યુદંડ મળવો જોઈએ. અમારી મત મુજબ તે કેસના તથ્યો વર્તમાન કેસથી સ્પષ્ટપણે ભિન્ન છે. તે કેસમાં એક નાબાલિકની હત્યા સામેલ

હતી. તે સ્પષ્ટપણે વર્તમાન કેસને લાગુ પડતો નથી. વધુમાં, તે કેસમાં અદાલતે પણ સ્વીકાર્યું હતું કે દરેક કેસમાં દંડ ઘટાડનાર પરિસ્થિતિઓને યોગ્ય અને યથોચિત માન આપવું આવશ્યક છે. વધુમાં, નિર્વિવાદપણે, મૃતકના મૃતદેહનો જે રીતે અને જે પદ્ધતિથી નિકાલ કરવામાં આવ્યો હતો તે ઘૃણાસ્પદ હતો અને તેનાથી વર્તમાન કેસ અત્યંત ગંદો અને નિંદનીય હત્યાનો કેસ બને છે. તેમ છતાં, અમારી મત મુજબ, માત્ર મૃતદેહના નિકાલ કરવાની રીતને જ આધાર બનાવીને મૃત્યુદંડ લાદવાના હેતુસર કોઈ કેસને "અત્યંત દુર્લભમાંથી દુર્લભ" શ્રેણીમાં સામેલ કરી શકાય નહીં.

૧૪૧. તેનો વિચાર અન્ય અનેક પરિબળો સાથે કરવો જરૂરી બની શકે છે. આ અદાલતે આ મુદ્દા પર રવિન્દ્ર ત્રિભજક ચૌથમલ વીરુદ્ધ મહારાષ્ટ્ર રાજ્ય [(૧૯૯૬) ૪ એસ.સી.સી. ૧૪૮] માં વિચાર કર્યો હતો. દહેજમૃત્યુના આ મામલામાં, મૃતકાનું માથું ધડથી અલગ કરવામાં આવ્યું હતું અને તેના મૃતદેહને નિકાલ માટે નવ ટુકડાઓમાં કાપવામાં આવ્યો હતો. તેમ છતાં, આ અદાલતે મૃત્યુદંડના પ્રતિષેધક પ્રભાવની અસરકારકતા અંગે શંકા વ્યક્ત કરી હતી અને મૃત્યુદંડને આજીવન કેદ માટેના આર.આઈ.ના દંડમાં પરિવર્તિત કર્યો હતો.

૧૪૨. પ્રતિબંધક અસરનો મુદ્દો પણ સ્વામી શ્રદ્ધાનંદ - ૧ (ઉપરોક્ત) ના ચુકાદામાં નીચે મુજબ ચર્ચાયો છે:

૭૦. અહીં ઉદ્દેખનીય છે કે કાયદા આયોગે તેના ૧૯૬૭ના અહેવાલમાં એવો અભિપ્રાય વ્યક્ત કર્યો હતો કે મૃત્યુદંડ ગુનાખોરી સામે પ્રતિબંધક તરીકે કાર્ય કરે છે. યદ્યપિ, તેણે આ વાત માન્ય રાખી હતી કે આ કહેવાતા પ્રતિબંધક અસરો

આંકડાશાસ્ત્રીય માહિતીથી સાબિત થતી નહોતી. તેણે એ પણ કહ્યું હતું કે આંકડાઓથી તેમનો ઈનકાર પણ થતો નહોતો.

[ભારપૂર્વક નોંધેલ] આ મુદ્દા અંગેનું મોટાભાગનું સંશોધન દર્શાવે છે કે નિવારક અસર અને સજાની કઠોરતા વચ્ચેનો સંબંધ જટિલ છે. નિવારક અસરનો સજાની કઠોરતા અને નિશ્ચિતતા સાથે કેવી રીતે સંબંધ છે તે સ્વયંસ્પષ્ટ નથી. વધુમાં, ફોજદારી નીતિ અનુમાનાધારિત માન્યતાઓ પર આધારિત હોવા બદલે પુરાવા આધારિત હોવી આવશ્યક છે, કારણ કે વિશ્વભરના સંશોધને દર્શાવ્યું છે કે આવી માન્યતાઓ ઘણીવાર ખોટી સાબિત થાય છે. ભારતીય અપરાધશાસ્ત્રીઓ દ્વારા આ પ્રશ્ન પર કોઈ નોંધપાત્ર પ્રાયોગિક અભ્યાસના અભાવે, અમે એવો અનુમાન કરી શકતા નથી કે સજાની કઠોરતા અને નિવારક અસર વચ્ચે એવો સંબંધ છે કે જે મૃત્યુદંડ લાદીને સર્વાધિક મૂળભૂત માનવ અધિકાર પર પ્રતિબંધ મૂકવાનું ન્યાયસંગત ઠરાવીરુદ્ધ અપરાધમાં ઘટાડો કરવાનો હેતુ મૃત્યુદંડ લાદવા કરતાં વધુ સારા પોલીસ અને ફરિયાદ પક્ષની સેવાઓ દ્વારા સમાન પ્રમાણમાં અથવા ઓછામાં ઓછું મોટા પ્રમાણમાં હાંસલ કરી શકાય છે.

૧૪૩. આ સંદર્ભમાં, અમે અહીં વધુમાં એટલું ઉમેરવા યોગ્ય માનીએ છીએ કે મૃત્યુદંડ અને હત્યાના દરો વચ્ચેના સંબંધ અંગેના સંશોધનના નિષ્કર્ષોના સર્વાધિક તાજેતરના સર્વેક્ષણમાં, જે સંયુક્ત રાષ્ટ્રસંઘ માટે ૧૯૮૮ માં હાથ ધરવામાં આવ્યું હતું અને ૨૦૦૨ માં અદ્યતન કરવામાં આવ્યું હતું, તેમાં એવું જણાવવામાં આવ્યું હતું:

... હત્યા માટે મૃત્યુદંડ હત્યા કરવાથી અટકાવે છે એવી કલ્પનાને, આજીવન કારાવાસ જેવી તુલનાત્મક રીતે ઓછી ગણાતી સજાની ધમકી અને તેના અમલ કરતાં અલ્પ પ્રમાણમાં વધુ હદ સુધી નિર્વારક અસર કરે છે, એમ સ્વીકારવું વિવેકસંગત નથી.

[જુઓ રોજર હૂડ, ધ ડેથ પેનલ્ટી: અ વર્લ્ડ-વાઈડ પર્સ્પેક્ટિવ, ઓક્સફર્ડ, કલેરેન્ડન પ્રેસ, તૃતીય આવૃત્તિ, ૨૦૦૨, પૃ. ૨૩૦] [આ પણ જુઓ કેનેડી વીરુદ્ધ/એસ. લુઈઝિયાના (૧૨૮ એસ. સિટી. ૨૬૪૧)] દંડમાં શિથિલતા લાવતાં સંજોગો

કયા કેસોને અત્યંત દુર્લભમાંથી પણ અતિદુર્લભ કેસો ગણવા તે અંગેનો નિર્ધારણ કરવો, તે સંબંધમાં લાગુ પડતા વિવિધ કાનૂની સિદ્ધાંતોને ધ્યાનમાં લેતાં, એક કઠિન કાર્ય છે. ઉપરોક્ત પૃષ્ઠભૂમિમાં, અમે તેવા સંજોગોને નોંધ કરી શકીએ છીએ કે જે, અમારા મતાનુસાર, અતિશય દંડ લાદવામાં ન આવે તે માટે અમારી સમક્ષ વજનદાર ગણવા યોગ્ય છે.

૧૪૪. સમગ્ર ફરિયાદ પક્ષનો મામલો માફીપાત્ર સાક્ષીની સાક્ષી પર આધારિત છે. મૃત્યુદંડ લાદવાના હેતુ માટે તે પરિબળ ધ્યાનમાં રાખવું પડી શકે. અમે એમ માન્ય રાખીશું કે સ્વામી શ્રદ્ધાનંદ (ઉપરોક્ત) મામલામાં આ અદાલતે એવો દઢ કાનૂની સિદ્ધાંત નક્કી કર્યો નહોતો કે પરિસ્થિતિજન્ય પુરાવાવાળા મામલામાં મૃત્યુદંડ લાદવો અનુમત્ય ન રહેશે. પરંતુ, તે સંબંધમાં પણ જે પ્રશ્ન ઊભો થશે તે એવો રહેશે કે નિષ્કર્ષે પહોંચતી વખતે ગુનો કઈ રીતે આચરાયો તે બાબતમાં કેટલાંક અનુમાન અને કેટલાંક પરિકલ્પનો જરૂરી બનશે કે કેમ, એવી સ્થિતિથી

ભિન્ન રીતે કે જેમાં ઘટનાની રીતને કોઈ ભૂમિકા ન હોય. પરિસ્થિતિજન્ય પુરાવાના આધાર પર પણ જ્યાં મૃત્યુદંડ ફટકારવાનો હોય, ત્યાં એવો પરિસ્થિતિજન્ય પુરાવો એવો હોવો જોઈએ કે જે મામલાને અસાધારણ બનાવીરુદ્ધ તેમ છતાં, અમે ઉમેરવું જ પડશે કે આ સ્વરૂપના મામલામાં, જ્યાં સમગ્ર ફરિયાદ પક્ષનો મામલો માફીપાત્ર સાક્ષીના નિવેદનને આધારે ફરે છે અથવા પરિસ્થિતિજન્ય પુરાવા પર નિર્ભર છે, ત્યાં સાવચેતીના સિદ્ધાંતનો આશ્રય લેવો જોઈએ. ઉપરોક્ત હેતુ માટે, સજા નિર્ધારણના તબક્કે પુરાવાની મૂલવણી કરવી અનુમત્ય નહીં હોય; અદાલતોને ફક્ત દોષિત ઠેરવતા ચુકાદો નોંધવાના હેતુસર થયેલા નિષ્કર્ષો પર જ આધાર રાખવાનો નથી, પરંતુ પક્ષકારોની તરફથી અને ખાસ કરીને ઓછી સજા ફટકારવાના હેતુસર આરોપીની તરફથી રેકૉર્ડ પર લાવવામાં આવેલા પુરાવાઓને ધ્યાનમાં રાખીને પણ બાબતનો વિચાર કરવો પડે. એક તરફ ગુનો કઈ રીતે આચરાયો અને તેમાં આરોપીએ ભજવેલી ભૂમિકા વિશે માફીપાત્ર સાક્ષીનું નિવેદન, અને બીજી તરફ માફીપાત્ર સાક્ષીની પોતાની ભૂમિકા વિશેનું નિવેદન, સાવચેતીના સિદ્ધાંતની કસોટી પર તપાસવામાં આવવું જોઈએ

૧૪૫. આરોપી વ્યક્તિઓ ગુનેગારો નહોતા. તેઓ મિત્રો હતા. મૃતકના પિતા ધનિક હોવાથી તેની પસંદગી કરવામાં આવી હોવાનું કહેવામાં આવ્યું હતું. હેતુ, જો કોઈ હોય, તો થોડા પૈસા એકત્ર કરવાનો હતો. તેઓ વ્યવસાયિક હત્યારાઓ નહોતા. તેમનો કોઈ ફોજદારી ઇતિહાસ નથી. બધા બેરોજગાર હતા અને નોકરીઓની શોધમાં હતા.

૧૪૬. વધુમાં, જો આરોપી નં. ૨ અને ૩ ઉપર મૃત્યુદંડ ન ફરમાવવાના હેતુસર તેમની ઉંમર વડી અદાલત માટે સંબંધિત પરિબળ હતું, તો એ જ ધોરણ અપીલકર્તાના મામલે પણ લાગુ કરવું જોઈએ હતું, જે માત્ર બે વર્ષ મોટો હતો અને તેમ છતાં ઉંમરમાં યુવાન વ્યક્તિ હતો. આરોપી નં. ૨ અને ૩ પણ અપીલકર્તા જેટલાં જ આ ગુનામાં સહભાગી હતા. યદ્યપિ એ સાચું છે કે અપહરણ કરવાનો વિચાર તેણે જ કથિત રીતે રજૂ કર્યો હતો, પરંતુ તે જ સમયે આ બાબત ભૂલવી ન જોઈએ કે ઉક્ત યોજના ત્યારે જ અમલમાં મૂકવામાં આવી હતી જ્યારે તેમાં સંકળાયેલા તમામ વ્યક્તિઓએ તે માટે પોતાની સંમતિ આપી હતી.

૧૪૭. નોંધવું આવશ્યક છે કે આવા પ્રકારના કેસોમાં અદાલતને અપાયેલ વિવેકાધિકાર અત્યંત ભારસભર મહત્વ ધરાવે છે અને મૃત્યુદંડના અપરિવર્તનીય સ્વભાવને કારણે તેનો ઉપયોગ અતિશય કઠિન બની જાય છે. અમારી દૃષ્ટિએ સ્પષ્ટ એવા સિદ્ધાંતોમાંનું એક એ છે કે જ્યાં સામાન્ય રીતે બે દૃષ્ટિકોણ લેવામાં આવી શકે એવો કેસ હોય ત્યાં મૃત્યુદંડ લાદવો યોગ્ય ગણાય નહીં; પરંતુ જ્યાં અન્ય કોઈ વિકલ્પ ન હોય અને સુધારાની શક્યતા ન હોવાનું દર્શાવવામાં આવે, ત્યાં મૃત્યુદંડ લાદી શકાય. ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૩૫૪(૩) એ આવશ્યક કરે છે કે જ્યારે દોષારોપણ એવો ગુનો માટે હોય જે મૃત્યુદંડથી દંડનીય હોય અથવા વિકલ્પરૂપે આજીવન કારાવાસથી અથવા વર્ષોની મુદત માટેના કારાવાસથી દંડનીય હોય, ત્યારે ચુકાદામાં આપવામાં આવેલી સજાના કારણો દર્શાવવામાં આવવા જોઈએ અને મૃત્યુદંડની સજા હોય તેવા કેસમાં તેના વિશેષ કારણો પણ દર્શાવવાના રહે. અમારી માન્યતા એવી નથી કે નીચલી અદાલતો

દ્વારા આપેલ કારણો મૃત્યુદંડ યથાવત્ રાખવા માટે કોઈ વિશેષ કારણ પ્રગટ કરે છે. અદાલતોને અપાયેલ વિવેકાધિકારનો ઉપયોગ અત્યંત સાવચેતીપૂર્વક થવો જોઈએ, ખાસ કરીને મૃત્યુદંડના અપરિવર્તનીય સ્વભાવને કારણે. વિશેષ કારણો નોંધવાની કાનૂની આવશ્યકતાનું અર્થઘટન ખાલી ઔપચારિકતા તરીકે થવું જોઈએ નહીં. અમે અગાઉ નોંધ્યું છે કે મૃત્યુદંડ લાદવા સંબંધિત ન્યાયિક સિદ્ધાંતો સર્વથા એકરૂપ નથી. આવા વિવેકાધિકાર અને આત્મનિર્ભર મૂલવણીના ગુણદોષોમાં ગયા વિના પણ, આ અદાલતે વારંવાર પ્રતિપાદિત કરેલો મૂળભૂત સિદ્ધાંત અમારે પુનરોચ્ચાર કરવો જરૂરી છે કે આજીવન કારાવાસ નિયમ છે અને મૃત્યુદંડ અપવાદ છે. તેથી દરેક કેસનું વિશ્લેષણ કરવું આવશ્યક છે અને સજાની યોગ્યતા પ્રત્યેક કેસના આધારે નક્કી કરવી જોઈએ; અને સુધારાની શક્યતા ન હોય એવા ‘અતિ દુર્લભમાંથી અતિ દુર્લભ’ કેસ સિવાય મૃત્યુદંડ આપવામાં આવવો જોઈએ નહીં. ઓછામાં ઓછો આ સિદ્ધાંત ધ્યાનમાં રાખતા, અમારી માન્યતા એવી નથી કે હાલના કેસમાં ઉપર ચર્ચાયેલ પરિબલોમાંનું કોઈપણ મૃત્યુદંડ આપવાનું સમર્થન કરે છે. મૃત્યુદંડ નોંધવા માટે કોઈ વિશેષ કારણો ઉપલબ્ધ નથી અને હાલના કેસમાં, અગાઉ ચર્ચાયેલ શમક પરિબલો, અમારી દૃષ્ટિએ, આ કેસને “અતિ દુર્લભમાંથી અતિ દુર્લભ” શ્રેણીથી બહાર રાખવા માટે પૂરતા છે. ઉપરોક્ત કારણોસર, અમે આ મતના છીએ કે આ એવો કેસ નથી જેમાં મૃત્યુદંડ લાદવો જોઈએ. તેથી અપીલકર્તાને મૃત્યુદંડ આપવાને બદલે આજીવન કઠોર કારાવાસની સજા ફટકારવામાં આવે છે. ઉપર અહીં પહેલાં દર્શાવ્યા મુજબ અપીલકર્તા (એ૧) ની સજામાં કરાયેલા ફેરફારને

આધિન રહીને, અપીલકર્તાની બંને અપીલો તેમજ રાજ્યની અપીલ પણ નામંજૂર કરવામાં આવે છે.

This judgment has been translated using HYPERLINK.

અસ્વીકરણ: સ્થાનિક ભાષામાં અનુવાદિત આ ચુકાદા/હુકમનો હેતુ પક્ષકારોને તેમની ભાષામાં જાણકારી ઉપલબ્ધ કરાવવા માત્રનો છે અને તેનો અન્યથા ઉપયોગ થઈ શકશે નહિ. અન્ય તમામ વ્યવહારિક તેમજ સરકારી ઉદ્દેશો માટે મૂળ અંગ્રેજી ચુકાદો/હુકમ જ પ્રમાણિત અને માન્ય રહેશે.

DISCLAIMER: The translated judgement in vernacular language is meant for the restricted use of the litigant to understand it in his/ her language and may not be used for any other purpose. For all practical and official purposes, the English version of the judgement shall be authentic and shall hold the field for the purpose of execution and implementation.